

מנהג נשואין

רכ"ז על הרוב מניחין הקנס¹ בבית הרב², ותכף אחרי שנשבר הקדירה בקנס³, הולכין האנשים אשר שם לבית החתן, ואומרים לו: מזל טוב. ואם ירצו, הולכין גם

הגהות

שנשבר הקדירה בקנס. ונעשה ק"ס⁴ מן הצדדי (ק).
לבית החתן ... ואם ירצו ... גם לבית הכלה. לבית החתן ... ואח"כ גם לבית הכלה (ק).

סימן רכז

1. "הנחת הקנס", ביטוי זה בתור ציון להסכם שידוכין, נמצא כבר בשו"ת מהר"ם מינץ, סי' ל"א, צ"ח. זוהי מקבילה של הכינוי בלשון אשכנז: "קנס ליגן" (legen). עי' נוהג כצאן יוסף, עמ' רלג; תקנות ר' יששכר בערמן פרנקל בק"ק שנייטאך, הובאו אצל מ' הילדסהיימר, תולדות קהילת שנייטאך, ב, עמ' 97 (בשו"ת פני יהושע, ח"ב סי' ס"ג, מופיע הביטוי "קנס גישלגין", מפני יהודי פראנקפורטא. ואולי צ"ל "גילגין"). ר"ש קארליבאך, פלא יועץ (גרמנית), ברלין 1917, עמ' 2, ור"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ד', ד', 2, מפרשים את הביטוי הזה, שהיה שגור עד הדור האחרון, כ"הטלת קנס על מי שיפר את ההסכם של השידוכין. אולם משמעותו המדויקת מתבארת מדברי רש"י בתשובות חכמי צרפת ולותיר, סי' כ"ז: "ששידך ראובן על בת אחיו, וקיימו דבריהם, והניחו תשומת יד ביד קבלנים על מנת שהחזור בו יפסיד ערבוננו, כדרך הורגלו ברוב מקומות" (ועי' ספר הישר לר"ת, סי' ר"כ). בדברי הראשונים מצוי גם הביטוי "משימין קנס", עי' ארחות חיים, ה' קדושין, סי' י"ח; תרומת הדשן, פו"כ, סי' ס"ז, פ"ה. (הב"ח יו"ד סו"ס רל"ו, פי' שתשומת יד הוא קנין סודר, וצ"ע). בדורות מאוחרים יותר לא השלישו ערבונות אלא כתבו שטרי חוב, "כתב הקנס" וכן "סדר תנאים", עי' שו"ת מהר"י ווייל, סי' קמ"ב, קמ"ג; שו"ע חו"מ סי' ר"ז; שו"ע אה"ע סי' נ' סעי' ר', ז; נחלת שבעה, סי' ח'. בימי ר"י שמש, אע"פ שלא הניחו קנס (אלא התחייבו בתנאים לשלמו), המשיכו לכנות את השידוכים בלשון זו, ועי' שו"ת חות יאיר סי' קמ"ד: "הזמן

בין הקנס להחתונה". כינוי זה לשידוכים היה כה מושרש באשכנז עד ששבירת חפץ כלשהו היתה מכונה בהשאלה "קנס ליגע". ראה: A.Tendlau, Sprichwörter und Redensarten, Frankfurt a.M. 1860, Nr. 175; F. Guggenheim, Jiddisch auf Alemannischem Sprachgebiet, Zürich 1973, p. 104.
2. נוכחותו של הרב, או לפחות של דיין וכדומה, בעת כתיבת התנאים, היתה נחוצה כדי לפקח שהכל נעשה כדין (השוה גמ' ב"ב דף ט, א: "היכא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמנייהו דמתנו"). הדבר היה מקובל גם בקהילות אחרות, ויש מקומות שהרב היה קורא את התנאים, ויש שהיה מקבל "שכר כתיבת התנאים". עי' ספר הישר לר"ת, שם; תוס' נדרים כז, ב ד"ה הלכתא; סמ"ג, עשין, פ"ב; ספר האגודה, נדרים, סי' י"ב; ט"ז אה"ע סי' נ' ס"ק י"א; שו"ת הב"ח סי' י'; שו"ת הב"ח החדשות, סי' פ"ה; פנקס ק"ק במברג, קבץ על יד, ז, עמ' 13, 21, 24; תקנות הרבנות דק"ק ווירצבורג, בתוך: Bamberger, Geschichte der Rabbiner Der Stadt und des Bezirks Würzburg, Wandsbek 1905, p. 80 פנקס קהלת ברלין, ירושלים תשכ"ב, מבוא, עמ' נב; שו"ת נודע ביהודה, מהר" קמא, יו"ד סי' ס"ח (ד"ה ועתה נדבר); אוסף גנזים לרעק"א, ת"א תשל"ח, עמ' כ"ג, סי' י'; כתר שם טוב (גאגין), ח"א, עמ' תקצג. ועי' להלן סי' רצ"ב-רצ"ג.
3. עי' באחרונים על שו"ע או"ח סי' תק"ס סעי' ב'. והשוה להלן סי' רל"א, שבירת כלי זכוכית של ברכת אירוסין.
4. קנין סודר, עי' אוצר הפוסקים, על שו"ע אה"ע סי' נ', ס"ק מ"ב.

לבית הכלה, לומר לה: מ"ט. ואם הכלה מוליכת עמה נשים שכינות וקרובות לבית החתן, ואומרי' לחתן: מ"ט. והמנהג שאבי החתן והכלה מחלקין לעקו"ך⁵ אחר הקנס. וביום הקנס עושה החתן⁶ סעודה⁷, ונקראת סעודה ההיא: קנס מו"ל⁸. החתן, שבת ראשון אחר הקנס, חיוב הוא לקרותו בשבת ראשון אחר הקנס לס"ת⁹, וחייב ליתן חצי זהו' להקדש כנגד זה¹⁰. ונותן יין שרף לבחורי', ושולח יין שרף לאיזו ב"ב קרובי' ושכני' רב, חזן, ושמש ולמי שירצה¹¹. ובל"ג בעומר וחמשה עשר¹² מחוייב לתת לבחורי' מתנה¹³ הנקראת פורטי"ל¹⁴.

הגהות

לבית הכלה. והכלה מלובשת בבגדי שבת ויושבת על האצטבא שאצל השלחן (ק). מחלקין לעקו"ך. להבאי' לומר מזל טוב (ק). וחייב ליתן חצי זהו'. נמחק בכתה"י: אבל אם נעשה הקנס במקום אחר, אין מחוייב לתת החצי זהו', אע"פ שהחתן [מ]כאן ק"ק (ה).

יהודה, אמ"ד תנ"ז, דף כו, ב: "חתן בפעם הראשון לאחר התנאים בשעת הקנס כשבא לב"ה, אז הוא ג"כ חיוב לקרותו בתורה בקול רם, כנהוג במדינות אלו". ועי' תקנות ניקולשבורג, סי' מ"ה; B. Stern, Meine Jugenderinnerungen, p. 122.

10. חובת תשלום כעין זו היתה מקובלת גם במקומות אחרים. השה תקנות ק"ק אוטנוזוס משנת תקכ"ד, סי' כ"ג (מובאות אצל הילדסהיימר, תולדות קהילת שנייטאר, דיס. רמת גן תש"ס, ג, עמ' 37).

11. בשבת הראשונה אחר הקנס, שהיתה מכונה כאשכנז בשם "אויזפירן", נהגו בכל קהילות אשכנז, שהחתן, ובהרבה מקומות גם הכלה, מחלק יין שרף. ראה תקנות ק"ק שנאטיך משנת ת"נ, סי' כ"ד (בתוך מ' הילדסהיימר, ב, עמ' 81); תקנות ק"ק פיורדא משנת תקמ"ו (בתוך Zur Geschichte der Juden in Fürth, II, p. 192).

12. היינו ט"ו באב וט"ו בשבט, שהם יחד עם ל"ג בעומר, יומי דמפגרי בהו רבנן. עי' לעיל סי' צ"ה (בהגהות), קכ"ט, רי"א, ולהלן סי' רצ"א.

13. על נתינות חתן לבחורים, מתרעם ר"א קירכהאן, בחלק המוסר של ספרו ביידיש "שמחת הנפש" (פיורדא תקכ"ב דף מד, ב): "המנהג בישובים כאשר בא חתן קונים לו הבחורים גלילה, והם כופים אותו לפעמים ע"י השררה ואומרים שזה מנהג ישראל. ודאי שאין הגון לעשות כן. המנהג בא מימים קדמונים, כאשר היו בחורים בקהלות נולמדו שם תורה, עשו שחתן יוכרח ליתן משהו לבחורים לצורך ההספקה שלהם ויוכלו ללמוד. אבל ליקח ממון כזה כדי לזלול ולסבוא, מי שיש בו יראת שמים לא יעשה זאת". ועי' תשובות מהר"ם ב"ב מרוטנבורג. דפוס

5. Lebkuchen. השה רמ"א או"ח סי' קס"ח סעי' ז'. על סוגי העוגות השונים בשם זה, ראה מקור חיים, קיצור הלכות, שם; שו"ת פנים מאירות, ח"א, סי' ס"ח. — חלוקת הלעקו"ך, או כיבוד קל אחר כפי שנהגו בקהילות אחרות, היתה נפרדת מהסעודה שאותה ערכו מאוחר יותר באותו היום.

6. סעודת הקנס שייכת לחתן, ויש שמצאו אסמכתא לכך ממה שנאמר באליעזר עבד אברהם (בראשית כד, נג): "ומגדנות נתן לאחיה ולאמה וגו'". עי' סי' טעמי המנהגים, הערה לסי' תתקל"ח.

7. סעודה זו לא נעשית בשעת כתיבת התנאים והנחת הקנס, אלא כמה שעות, ולפעמים כמה ימים, אחרי כן. עי' שו"ת חות יאיר סי' ע'; מקור חיים, קיה"ל, סי' תקמ"ו. בסעודה זו אכלו בשר ויין. עיין מקו"ח, שם, סי' תקנ"א סעי' י'. וראה בתקנות ניקולשבורג, סי' רס"ד, שכלי זמרים רשאים לנגן רק עד שעה י"ב בלילה "על הקנס מאהל".

8. Mahl, סעודה. כתיב מילה זו במקורותינו אינו אחיד. החות יאיר בתשובותיו, שם, כותב "קנס מאל", ואילו בספרו מקו"ח סי' תקנ"א, שם, כתב "קנס מויל". כנראה שבוורמיישא הגו מילה זו כעין Knassmaul, כפי שהגו יהודי אלזאס. השה A. Zivy, Elsaesser Jiddisch, Basel [1966], p. 60 או Gnassmoul, כפי שהגו יהודי שווייץ. השה: zu F. Guggenheim-Grünberg, Wörterbuch Surbtaler Jiddisch, Zürich 1967, p. 21.

9. במקור חיים (בכרך), סי' קל"ו, מובא ברשימת "חיובים שנהגו פה ק"ק וורמיישא... שבת אחר הקנס", כחיוב להעלות חתן לתורה. למעשה נהגו כן גם בשאר מקומות, כדברי רי"ל זליחובר, שירי

החתן והכלה אין הולכין על הקברות תקופה לפני החתונה ותקופה לאחר החתונה¹⁵, אם לא שמת להן מת, שצריכין לנהוג אבילות. והכלה אינה לובשת שמורץ¹⁶ שנה תמימה אחר החופה, כדלקמן בס' רנ"ב. שבעה ימים קודם הנשואין, הכלה לובשת לבני¹⁷. וקוראין אליה בתולת לסעוד עמה¹⁸, וקורין לסעודה ההיא: זופ"א מו"ל¹⁹. והכלה לובשת בגדי שבת וגילד"י הוי"פ²⁰, עד יום החתונה. ואינה יוצאת מיום ההוא והלאה מביתה²¹, עד שבת

הגהות

הגהות

לסעוד עמה. סעודה קטנה (ק).

וגילד"י הוי"פ"א. מכסה ראשה בגילד"י הוי"פ"א (ק).

ואינה יוצאת. אלמנה כלה אינה יוצאת ג"כ מפתח ביתו אח"כ, אחר יציאתה מבה"כ בשבת שלפני חתונתו, וכן אח"כ, עד שחרית שבת²² * (חות יאיר).

שימור, ועל כ"ח [= בית חיים] שייכים הרוחות, ע"כ אינם הולכים". ובס' יוסף אומץ, פפד"מ תרפ"ח, עמ' 351, נאמר: "אמרו בברכות [נד, ב] דחולה חיה חתן וכלה צריכין שימור... וראיתי שמקפידין הרבה על שמירות אלו". ועי' להלן הע' 23.

16. מפני שהוא לבוש אבילות (השוה גם לעיל סי' ק"ב). ועי' שו"ע יו"ד סי' שפ"א סעי' ו'.

17. עי' שו"ע יו"ד סי' קצ"ב סעי' א'-ב'.

18. כתב הרשב"א במשמרת הבית, בית שביעי שער שני (תורת הבית, דפוס ווארשא, ח"ג, עמ' 12): "מנהגן של ישראל בכל מקום ומקום תורה היא, וכל מה שעושין במנהגייהן יסודתן בקדש, ובכל מקומותינו הנהיגו להכין סעודה ושמחה שבת לפני שבת של נשואין, וזו היא תביעה, וממנו מונין לה שבעה אלו". והנה בימי הרשב"א נהגו גם באשכנז לישא ביום ו' סמוך לשבת, אבל בימי ר"י שמש כבר נתפשט המנהג לישא ביום ד', ולפי"ז היו צריכים לעשות סעודה לשם סמיכות דעת הכלה גם בימי חול, ז' ימים קודם הנשואין.

19. Suppe Mahl, סעודת מרק.

20. Guelden Haube, כיסוי ראש מוזהב (של נשים). וראה H. Schwab, A world in Ruins, London 1946, p.195.

21. מקורות לחומרא זה ראה אצל ר"ב אדלר, הנשואין כהלכתם, ירושלים תדש"ס, ח"ב, פרק ט"ו, הערה 71. והשוה לעיל הערה 15.

22. * וכן כתוב להלן בהגהה ריש סי' רל"ה: "וגם האלמנה אינה יוצאת מפתח ביתה גם לא לבית הכנסת עד ליל כניסת שבת שאחרי החתונה".

פראג, סי' תתרכ"ב ("ולא יקחו הבחורים מן החתן כ"א ו' פשיטים"); פנקס ק"ק במברג, סי' י"א, קבץ על יד, כרך ז, עמ' 6 ("בחור חתן העובר ממקו' למקו'... צריך ליתן מתנה הגונה לאכסניא של תורה..."); תקנות מדינות מעהרין, ירושלים תשי"ב, סי' קנ"ה ("הבחורים אינם רשאים ליקח שאץ געלד משום חתן... רק באותו שבת ביום חתונתו..."); פנקס התקנות של בני מדינת אנשכך, קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ו (טז), חלק ב, עמ' 486 ("אם יהי' חתן במדינותינו מחוייב ליתן לת"ת לגבאי... רביעי' ר"ט..."); ר"ל לאנדסבערג, אלה תולדות (החת"ס), פרסבורג תרל"ו, עמ' 11 ("החיוב היה על החתן, אם עני או עשיר לתת את הכסף אשר הושט עליו המשוחרר"). נתינות אלו היו מנוכות כנראה ממצות מעשר הנדוניה. עי' להלן סי' ר"ל הע' 21.

14. אולי Viertel, רבע, והכונה לרבע "מוס", מידת יין ידועה בזמנם. עי' לעיל סי' רכ"ד הע' 2. השוה תקנות ק"ק וורמיישא משנת תט"ז, עמ' 66: "ביום החופה זאל החתן שץ געלט געבן... לכל שלחן חצי פערטיל יין ותו לא". משמע שנתנו כסף ללא יין ממש, ואולי בדורות קודמים רגילים היו ליתן יין (כמבואר בתשובות בעלי התוספות, סי' פ"ה: "ואח"כ נתן הנער חצי מידה יין לכולם לשותות"), ואח"כ הרגילו לפדותו ולתת תחתיו מצות. וראה גם ציטוט מתוך פנקס איהלפלר, בהערות המהדיר ד"י כהן לפנקס התקנות אנשכך, שם, הע' 179. ועי' להלן סי' רל"א הע' 134. 15. מבואר יותר ברי"ל קירכוס, עמ' שו: "חתן וכלה אינם הולכין לבית עלמין שלשים יום קודם החופה ושלשים יום אחר החופה. והטעם, חתן וכלה צריכים

שפינהולץ, ועד יום הסבלונות²². ובימים האילו הבתולות נכנסות לבית הכלה, ושמהין עמה ומשחקין אצלה²³.

שפינהולץ²⁴ הוא בשבת הסמוך לפני החתונה²⁵, לבחור ולבתולה²⁶. ביום ו', סמוך למנחה, החתן לובש שבת־סרביל, ר"ל זייט"י מנמיל²⁷ ומטרון²⁸, ובא לב"ה. החזן מנגן מלכותך, השכיבנו, כי שומרינו, בניגוני מיוחדים לשפינהולץ²⁹.

אחר סעודת ערבית השמש קורא דרך הרחוב, מלמטה למעלה³⁰: צו דער

הגהות

ומשחקין אצלה. בקרטיין²³ * (ק.מ.).

ומטרון. בראשו (ק.).

החזן מנגן מלכותך השכיבנו. החזן מנגן השכיבנו (ק.מ.).

השמש קורא. נער השמש (ק.מ.).

י"ד, עמ' 100.

26. כלומר אם אחד מהצדדים הוא בחור או בתולה, לאפוקי מאלמן שנושא אלמנה, שמנהגם מובא להלן.

27. ע"י לעיל סי' ו' הע' 1.

28. ראה להלן סי' רמ"ח והע' 69—70 שם, שהמטרון כשהוא כרוך סביב צוארו הוא כיסוי ראש של אבלים. וכך לובש אותו החתן גם ביום הנשואין, ובשבת נשואין, ע"י להלן סי' רל"א הע' 7 וסי' רל"ה הע' 17. הכלה לובשת תכריכים בשפינהולץ, ראה להלן הע' 44. הן החתן והן הכלה לובשים בשבת שפינהולץ רק חלק מבגדי אבילות ומיתה—שלהם שלובשים ביום החופה.

29. בדומה לזה גם בפפד"מ היו "נוהגים החזנים לנגן השכיבנו בליל אותה שבת עד חתימת ברכת ופרוס". נגינת "כי אל שומרנו" בשבת זו נזכרת גם בסדר הנהגת ביה"כ דק"ק אמשטרדם, סי' כ"א, ובדורות מאוחרים יותר ניגנו שם, כבפפד"מ, את "השכיבנו" כולו. ראה מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך א, ירושלים תשל"ה, עמ' 315. הנגינה בליל שבת שפינהולץ היתה כ"כ מושרשת באשכנז, שבמגנצא נהגו, עד שנת תק"ג בערך, לקבל שבת זו בכלי זמר. ע"י מכתבו של הג"ר הירץ שיאר בתוך הקובץ "אלה דברי הברית", המבורג תקע"ט, עמ' ה. וע"י לעיל סי' קכ"א בהגהה. נראה שהמנהג לנגן "מלכותך" לא היה קבוע (לעומת "השכיבנו" שניגנו גם בשאר קהילות, כנ"ל), כי הוא נשמט בכ"י ק.מ. שהובא בהגהה שלפנינו, וגם ר"י שמש עצמו השמיטו בסדרו לקוטי יוסף (כ"י) דף מב, א.

30. ע"י לעיל סי' א' והע' 1 שם. וע"י יוסף אומץ, סי' תרנ"ז, שבפפד"מ היה המנהג להזמין הקרואים קודם שבת ע"י השמש, וע"י נוהג כצ"י. שם. שהיינו

22. שבת שפינהולץ מתוארת בסמוך, ויום הסבלונות — להלן סי' ר"ל.

23. השוה לנהוג בפפד"מ: "בהתקרב מועד החתונה אין החתן והכלה יוצאים מפתח ביתם במשך שמונה הימים הסמוכים לחתונה, ואז מבקרים בחורים את החתן ובתולות את הכלה, והללו שרים ומשחקים אתם ומרוממים את רוחם" (J. J. Schudt — E. Frisch, Von der Franckfurter Juden Vergangenheit, Berlin 1934, p. 41). מסתבר שאיסור היציאה מהבית הוא משום שימור, ע"י לעיל הע' 15. אע"פ שר"י שמש אינו אומר שגם החתן נשאר סגור בביתו, נראה שמלבד הליכה לבית הכנסת (ראה להלן סי' ר"ל), לא יצא החתן מביתו בימים אלה. ואם הטעם למניעת היציאה הוא מחמת שמירה, באמת אין מקום לחלק בין חתן וכלה.

23. * Karten, קלפים. כנראה שהכלה וחברותיה לא נכללו באיסור הנ"ל סי' קצ"ט הגהה ד"ה חנוכה זכר צדיק. גם בקהילות אחרות התירו להם משחקי כסף, כמבואר בסדר בריילפט דפפד"מ משנת תס"א, סעי' י"ג (נדפס בשו"ת נשאל דוד, ח"ג, תוספת לנספחים, סי' ב'): "ומן קטן שפין האלץ ואילך עד גמר החתונה, הרשות לשחוק אצל החתן והכלה בכל מיני שחוק בדבר מועט, לא להרויח ולא להפסיד".

24. על טיבה של המילה "שפינהולץ" ראה להלן בפרק "קצת טעמים", והע' 64 שם.

25. היינו שבת אחת בלבד, ולא בשתי שבתות הסמוכות לחתונה, כמנהג שהיה קיים פעם בפפד"מ, ע"י יוסף אומץ, סי' תרנ"ז; סדר בריילפט, שם. השמחה בשבת שלפני הנשואין מקובלת מתקופת הראשונים, ראה דברי הרשב"א לעיל הע' 18, וע"י מנהגי מהרי"ל, ה' ט"ב; לקט יושר, או"ח, עמ' 110,

שפינהולץ³¹. וכל הקהל, איש ואשתו, באין בסרכלי שבת לבית החתן. גם אבי החתן והכלה מלובשים שבת-סרכל. ועומדים כך כל אחד בביתו לפני שלחנו, ונותנין לשתות להנכנסים. והחתן יושב בראש שלחנו, ושלחנו מעומטר ומקושט בכלים נאים, לפי כבודו, ובפירות ומיני מתוקי מאבקת רוכל, כגון צוקר³² וכה"ג³³. וכל הבאים שמה יושבין סביבת שלחנו זמן מועט³⁴, ושותין יין³⁵, ושמחים עם החתן, עד יבואו אחרי. ואז כת ראשונה הולכין לדרכם, והבאים יושבין בשלחן זמן מועט כנ"ל, וגם המה הולכין משבאו עוד כת שלישי. וכן לעולם. ובסוף כולם הבחורי באין, ויושבין אצל החתן בשלחנו, ושמחין עמו ושותין לכבודו. והנשים אינן יושבין, רק עומדין אחורי השלחן וממתינן לבעליהן עד שילכו, והנשים הולכין עם בעליהן. ובחוק, סמוך לפתח הבית, עומדת אם החתן, או הבעלת הבית, אם אין אמו שם, והקרובות, ומחלקין לעקור³⁶ לכל איש ואשה היוצאין.

וכן הולכין הכתות כולם אח"כ ג"כ לבית הכלה. גם הכלה יושבת שם בראש שלחנה מקושטת בבגדי נאים לפי כבודה, ושפי"ל וקלענק³⁷ על ראשה. והשלחן מעומטר ומקושט כמו שלחן של החתן. ובשלחן סביב סביב יושבין בתולות מקושטות בבגדי נאים, ויושבין שמה בצניעות גדול³⁸, ואין אוכלין ואין שותין. והאנשים

הגהות

וכל הקהל איש ואשתו באין. מי שירצה בא לכבוד חתן וכלה לבתייהם, לראות השפינהולץ"ן (ק). ואין אוכלין ואין שותין. רק לכבוד הכלה באות ויושבות שם (ק).

בליל שבת אצל ... שפין האלץ שעושי בשבת קודם חתונה, והולכין לפעמים בתוך הסעודה קודם ברכת המזון, ושם מברכין על היין בפה"ג ועושי שלא כדין, כיון דקי"ל כרב חסדא דברים הטעוני וכו' א"צ ברכה לפנייהם דלקבע קמא הדר [פסחים קא, ב] אין להם לברך ברכה זו. אולם במקור חיים, קיצור הלכות, סי' קע"ח סעי' א', כותב על דעה קמיתא בשו"ע שם: "ולפי זה ב"ב שהולך לסעודת ... שפינהולץ, אע"פ שלא בירך בה"מ בביתו והיה דעתו מעיקרא לילך לשם, צריך לברך שם בפה"ג".

36. ראה לעיל הע' 5.

37. ראה לעיל סי' רי"ח הע' 25, 26.

38. אולי לא היתה הצניעות מספקת בעיני החות יאיר ושמה נתקלקלה הצניעות לאחר זמן, כי החות יאיר בכת"י יאיר נתיב מזכיר דברים שכתב על "מנהג שפינהולץ, ושאנה מנהג חסידים". מובא אצל: D. Kaufmann, R. Jair Chajjim Bacharach, Trier 1984 p. 92. במקומות או זמנים אחרים היתה אורה רצינית בשפינהולץ, כפי שמשמע מדברי רבי מאיר שטערין (אב"ד פולדא ואמ"ד) בשו"ת חות יאיר סי' ס"ו: "...זה כמשלש חדשים ויותר הייתי על סעודות

הקרובים. ואולי מפני שוורמיישא היתה קהילה קטנה מפפד"מ נקראו בה בני הקהילה כולם, וכדברי שו"ת חות יאיר סי' ע', המשקפים את מנהג עירו וורמיישא: "ליל שפינהאלץ ... אין מזמינין בו בני אדם".

31. zu der Spinholtz, אל השפינהולץ.

32. השוה להלן סי' רל"א הע' 142.

33. במקור חיים (בכרך), סי' רי"ב נאמר על כך: "כשהולכין לסעודה שאצל ... החתן בליל שבת, וערוך השולחן בכל מיני פירות ואבקות רוכל להטעים השתיה, נעשין טפלי ליינ ופטור לגמרי מלברך עליהם, די"ל דאפילו על תפוחים ואגסים שאינם נוחים לשתייה, מ"מ דרך כלל פירות סעודה זו טפלי ליינ". ועי' ב"י אור"ח סי' רי"א ד"ה ומ"ש רבינו בשם ה"ר פרץ.

34. השוה דברי שו"ת חות יאיר, סי' ע': "כשם סעודה לא יכונה ... ליל שפינהאלץ ... שאין אוכלין שם בקבע, רק אלו נכנסין ואלו יוצאין ושותין מעט מזעיר, וכמה לא יטעמו דבר".

35. רבנו אברהם ברודא מעיר לענין שתיה זו, בספרו אשל אברהם, פפד"מ תק"ז, דף מג טור ב: "תמהני מה שראיתי במדינה זו מדינת אשכנז, כשהולכין

והנשים הבאים שמה, עומדין אחורי השלחן, ורואין השלחן וכליו והכלה. ואבי הכלה מכבד להנכנסין, ונותן להם יין לשתות. וביציאתם, גם אם הכלה, או הבעלת הבית, והקרובת, מחלקין גם המה לעקוד, כמו אצל החתן.

אלמן שנשא בתולה, ובחור שנושא אלמנה, הבחור והבתולה עושין שפינהולץ, ככל הנ"ל [ו]כן למחר ביום [ה]שבת עושין [ש]פינהולץ, [כ]נזכר מעבר [ל]דף, אבל האלמן והאלמנה אינו עושין שפינהולץ³⁹. גם האלמן אינו הולך במלבושי' חדשים, או במטרון, לב"ה בליל שבת, ולא ביום השבת. רק האלמנה הכלה, בשחרי' שבת שפינהולץ, לובשת עטיפה שלה, שקורין שטורי"ץ⁴⁰. אותו שטור"ץ לובשת איב"ר דע"ן פויש"ט⁴⁰, ותו לא.

שחרית שבת שפינהולץ"ן החתן בא לב"ה, כדאמול, במטרון ובסרבל של שבת. אין קורין לחתן לס"ת בשבת שחרית בשפינהולץ⁴².

למוסף, החזן מנגן יהא שלמא, ועושה שלום, בקדיש האחרון, בניגון חתן וכלה. אחר אין כאלהינ', הבחורי' ונערים הולכין עם החתן לביתו, ושותין אצלו יין שרף⁴³, ואוכלין לעקוד.

אחר סעודת שחרית בשבת, הנער של שמש קורא: צו דער שפינהולץ, כדאמול. אז הנשים באין, והרבני' אשת האב ב"ד בראשם, לבית הכלה, ויושבין הכלה על כסא, ולובשין לה מלבושים נשים, שקורין רעקלי⁴⁴, ומשוררת זמר ושיר של חתן

הנהגות

אינו הולך במלבושים חדשים. בגדי חתן וכלה (ק).

איב"ר דע"ן פויש"ט. איבר איין פויש⁴¹ (ק).

אחר אין כאלהינ'. כשמסיים הקדיש (ב).

הבחורי' ונערים הולכין עם החתן. וכן הכלה נותנין ג"כ יין שרף ולעקוד"ך לבתולות (ק).

הנער של שמש קורא. דרך הרחוב (ב).

קורא צו דער שפינהולץ. צו דעם רעקלי"י (ק.מ.).

במנחה, כמבואר להלן, אולי מפני שקריאה זו סמוכה יותר לנישואין. ועי' מנהגי ק"ק פיורדא, סי' ק', שאין החתן חיוב בשבת שפינהולץ, לא בשחרית ולא במנחה. 43. חלוקת יי"ש ע"י חתן וכלה בשבת זו, נזכרת בתקנות ק"ק שנייטאך סי' כ"ד (לעיל הע' 9).

44. (בגרמנית Rock, פי' שמלה, חצאית. בגרמנית שוויצאריה, עוד בימינו, בלשון קטנות: Röckli). כינוי לתכריכי אשה באשכנז "רעקלא". עי' ר"י בער, תוצאות חיים, רדלהיים תרי"ב, עמ' 52, 212. ראה בספר הנ"ל, מהדורת תרנ"ד, מדור הדינים בגרמנית, עמ' 68, את הכתיב: Röckla. והשוה להלן סי' רפ"ח: "באותו שבת שיוצאת מבית לידתה ... לובשת רעקלי, מלבוש תכריכים, תחת הסרבל". וכן בשו"ת מהר"ם

סי' 1: "...זה כמשלש חדשים ויותר הייתי על סעודות שפי"ן הול"ץ, כמו שרגילים לעשות בליל שבת שלפני החתונה, והיו שמה כמה לומדים וחשובי'... והרציתי לפניהם היתר זה...". ועי' להלן סי' ר"ל הע' 37. 39. עי' להלן סי' ר"ה שממעתין עניני שמחה בנישואי אלמן לאלמנה.

40. Über den Faust, מעל הטפח (מהפנים), ולא מכסה את הפנים כדרך האבלות. השוה להלן סי' דנ"ג.

41. ein Faust, טפח אחד.

42. לאפוקי ממהגרוב הקהילות בהן החתן הוא חיוב לעלות לתורה בשחרית של שבת זו (עי' ביאור הלכה סי' קל"ו). אמנם בוורמיישא החתן הוא חיוב רק

וכלה⁴⁵. ואח"כ חוזרין ופושטין מלבוש רעקלי מעליה, ולובשין לה סרבל שבת של נשים. והכלה הולכת ראשונה, עם שתי נערותיה מימינה ומשמאלה, וכל הבתולות אחריהן, והליצנים⁴⁶ לפניהם עם כלי זמרי⁴⁷, ומזמרים מבית הכלה עד על הברייט הויז⁴⁸. והכלה הולכת כך, בסרבל של שבת ובשפיל וקלענקי עד בואה על הברייט הויז, ושמה פושטת הסרבל. והכלה מחגגת שם, עם נערותיה והבתולות, גם אם

הגהות

שתי נערותיה מימינה ומשמאלה. והמנהג לכבד שני בתולות, ההולכת בצד הכלה כשהולכת תחת הברייט הויז וכשיצאת משם וחוזרת לביתה (ק).
וכל הבתולות אחריהן. במלבושים נאים (ק).

חתן וכלה... שהוא קצת בזיון לפי סדר והנהגת עולם, ושם מוכיח עליהם שנקראים לצנים". תפקיד הליצנים היה גם להרקיז את הקהל, כפי שמשמע מתלונתו של רבי ידידיה טיאה ווייל (בתשובותיו, יו"ד, סי' ס') על המצב בדורו: "לשלם בשעת נשואין ממצות מעשר... הליצנים שעושין בו מחולות, לנערים ובתולות שם ירקדו, הלהן תקראו לתת מעשר להגדיל העבירה". בתור כלי זמר, השתעשעו בכל החתונות בכינורות, כדברי החתן יאיר הנ"ל. השה צו מאת המארגראף של נסיכות אנסבאך משנת תנ"ז, מובא אצל זימר, פרקים בתולדות היהודים בנסיכות אנסבך, רמת גן תשל"ה, עמ' 97; Schudt (לעיל סי' כ"ז הע' 23), עמ' 41. וכן נראה בתחריטים מהתקופה ההיא, ראה למשל בזכרונות גליקל, ת"א תרפ"ט, מול עמ' 20.

47. בשבת היו לוקחים מנגנים נכריים, כפי המנהג הפשוט בשבתות נישואין בדורות ההם, עי' שו"ע סי' של"ח סעי' ב'.

48. Braut Haus, בית הכלה. והוא "בית החתונות", הנזכר לעיל סו"ס ע"ד. השה מנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום, עמ' עו: "בית החתונות הנקרא בל"א ברוי"ד הוי"ז". צורת המילה "ברייט" זהה למקבילתה באנגלית bride, כלה. במובנה הרחב שימשה מילה זו לחתונה בכלל, השה דברי ראנ"ה שפיץ, אב"ד וורמייזא, בספרו מלא רצון, פפד"מ ת"ע, ח"א, דף צג טור ג: "הפירוש... פלוני מתקדשת היום, זי"א אי"ז א"ן גיברייט היינ"ט". בית זה שמתואר במקור חיים (בכרך), קיה"ל, סי' קע"א סעי' ה' בתור "חדר המיוחד שקורין ברייט הוי"ז", היה מכונה גם "טאנץ הויז" (בית המחולות) בכת"י קדום מוורמייזא שהעתקה ממנו נעשתה ע"י שטרן בתוך Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, I (1887), p. 280 ואכן

מינץ, סי' פ"ו: "מלבישים הכלה סרגנות [תכריכים] של נשי שקו' רוקליין". הכלה בשבת שפינהולץ לובשת, איפוא, מלבוש תכריכים, בדומה להחתן הלובש מטרון. עי' לעיל הע' 28, ולהלן סי' רל"א הע' 12. מלבד כלה ויולדת לובשת גם סנדקת תכריכים תחת הסרבל, עי' להלן סי' ר"מ.

45. כמה וכמה שירי חתונה, בלשון הקודש וביידיש, היו נפוצים בתקופה זו, ואחדים מהם נדפסו, ביניהם "אחד יחיד ומיוחד", לר' אביגדור קרא, שהוא הקדום מכל השירים האלה והמפורסם שבהם ואף נשמר בשלימותו עד הדורות האחרונים (בקהילות מזרח אירופה ידוע רק חרוזו הראשון). נדפס לראשונה בתוך "ברכת המזון" באזל ש"ס. ידועים גם השירים "דז איז איין כלה ליד", לר' אהרן (לא מזוהה), נדפס בסוף ספר מצות נשים, ונציה שמ"ח; "יהלל פי בלי דופי", לר' יעקב אולמא, נדפס בסוף ספר המנהגים ביידיש, ונציה שנ"ג. ועוד. ולהלן סו"ס ר"ל וסו"ס רל"א, כתוב שהקראים מזמרים "יגדל" לכבוד חתן וכלה, השיר "יגדל" בדומה ל"אחד יחיד", הוא שיר רוממות להקב"ה ואין בתוכנו כלום מענין חתן וכלה. וע"ע להלן סי' רל"א הע' 57, 144.

46. ליצנים אלה אינם בדחנים שהיו בחתונות בפולין, עליהם כתב החתן יאיר ברשימותיו שנשארו בכת"י (מצוטט אצל גידמן, התורה והחיים, ח"ג, ורשה תרנ"ט, עמ' 112. — על כתה"י עיי' ש"ע עמ' 53, 84): "איש משתטה ומשחיק לבריות שמעמידין בפולין בסעודות חתונה וה"ל מושב לצים, כי אין זה שמחה רק הוללות וסכלות". הליצנים באשכנז הם המנגנים בכלי זמר ("כלי זמר" כאן אינם כמוכנס ביידיש המזרח אירופאית "המנגנים", אלא כפשוטם בלה"ק: כלי נגינה). כך מתברר מדברי שו"ת שו"ת חות יאיר, סי' ר"ה: "צורבא מרבנן... ידע נגן בכמה מיני כלי זמר שאל אם הרשות בידו לנגן בכינור לפני

החתן והכלה, ונשים הקרובות לחתן ולכלה, באים לאותו חניגא, ומחננים⁴⁹ ושמהי שם. ואח"כ הבחורי באין לבית החתן, ומוליכין אותו לאותו חניגא, ומחננים גם המה שם, ושמהין שם. גם אבי החתן ואבי הכלה, וקצת מבעלי בתי הקרובים לחתן ולכלה, באים לאותו חניגא, ורואים בשמחה ההיא. והרשות בידם, אם ירצו, יחננו גם המה שם. ואבי החתן והכלה מביאים שם יין, ומכבדין לב"ב לשתות שמה. והבעלי בתי באים באחרונה, וחוזרין ויוצאין בראשונה. והבחורי עם החתן, זמן מועט אחריהן, והכלה עם כל הבתולות באחרונה, והליצני' לפניהם.

למנחה, החתן בא לב"ה כמו בשחרי', עם מלבושי' נאי' והמטרון בראשו, ועם סרביל של שבת. וחיוב הוא לקרא לחתן לס"ת⁵⁰. ובבואו על המגדל, פני הס"ת, טרם מברך ברכת התורה, הופך המטרון, ולובש דרך צווארו כאבל²⁸. וכן הוא עומד שם, עד אחר המי שברך. וטרם ירידתו מהמגדל, חוזר ולובש המטרון כדרכה, וחוזר על

הגהות

והכלה ... באחרונה והליצני' לפניהם. הלצנים בכלי זמרים לפני הכלה ... ומביאין אותה כך בשמחה לביתה (ק).

מבית הכנסת בשחרית בשבת נוהגין השושבינין והשייכים לחתן ולכלה לרקד ולמחול עם החתן והכלה בחצר ב"ה". וכבר האריך המהרש"ל ביש"ש ביצה פ"ה סי' ו' בבירור צדדי ההיתר לרקוד בשבת, ומעלה היתר מיוחד "לרקד לנשואין משום כבוד חתן וכלה בעת הנשואין, והוא כבוד המקום". ואף שדברי הפוסקים הנ"ל נאמרו על השבת שאחר הנישואין, הוא הדין למנהג באשכנז לרקוד גם בשבת שלפניהם, שאז כבר יש למשוך ומשודכתו שם חתן וכלה, עי' אלי' רבה, אור"ח, סי' תרס"ט ס"ק ט"ז. (והנה נסתפק בזה הביכורי יעקב, שם, ס"ק ג', מאימתי חל עליהם שם זה, ומסיים: "ואפשר באותו שבוע שיהי הנישואין". אמנם נראה שבוורמיישא החזיקום לחתן וכלה כבר שלוש יום קודם הנישואין, עי' לעיל הע' 15, שאז התחילו לשמור עליהם מפני המזיקין, ואילו את שבת שפינהולץ כבר חשבו לגמרי לזמן הילולא של נישואין, כמבואר להלן לענין אמירת צו"ץ). ובפירוש התירו פוסקי אשכנז ריקודים בשפינהולץ כפי שכתוב במקור חיים (בכרך), קיצור הלכות, סי' תקנ"א סע' א': "במקום שמנהג פשוט לעשות מחול בשבת לפני החתונה, גם בשבת זה [שבת חזון] שרי, דה"ל מצוה, כבסי' של"ח ס"ב, ומ"מ בחל ט' באב בש"ק יש למנוע". אכן בשבת חזון החמירו בפפד"מ בענין זה, כמבואר ביוסף אומץ, סי' תתע"א: "כשיש שפינהולץ בשבת זה, המנהג פשוט שלא ילכו הבתולות אל הכלה במחולות או בכלי שיר".

50. מפני שלא עלה לס"ת בשחרית, עי' לעיל הע' 42.

שימש בית זה בעיקר למחולות וריקודים, גם לא של חתונה, כגון בשמחת תורה, עי' לעיל סי' קצ"ב. בכל זאת ראוי לו השם "ברייט הויז", כי בו נערכו החופה והנישואין, כמבואר להלן סי' רל"א (ועיי"ש במיוחד הערות 10, 66). הכינוי "ברייט הויז" נזכר כבר בשו"ת מהר"י ברונא, סי' קס"ב. וכן מצינו שכבר בתקופת הראשונים שימש בית החתונות הן לחופה והן למחולות. בספר חסידים, סי' ד', נאמר: "ומעשה בחסיד אחד שהי' יושב בבית החופה ושמע אחד מן המשוררים במחולות...". בית החתונות לא היה אולם פרטי של מאן דהו אלא חלק מנכסי הקהילה ומוסדותיה. בשו"ת מהר"ם ב"ב מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' קי"ח נזכר "בית חתונות של קהל". ועי' שו"ת מהר"י מינץ, סי' ז'. בית החתונות העתיק ברוטנבורג קיים עוד בימינו (ראה צילומם בפנקס הקהילות, באוואריה, עמ' 361), ותיירים יהודים פוקדים אותו מדי פעם. ועי' ר"א ברלינר, חיי היהודים באשכנז, ווארשא תר"ס, עמ' 79.

49. "מחננת", "חניגא ומחננים" כאן במובן של ריקוד, כדלעיל סי' קצ"ב. חניגא בהוראת לשון זו נמצאת למשל בתרגום אונקלוס שמות טו, כ על המילים "בתפים ובמחלת": "בתפין ובחננין". והנה נחלקו הפוסקים אם מותר בזה"ז לרקוד בשבת, עי' שו"ע אור"ח סי' של"ט סעי' ג', והרמ"א מעיד שם שבזמנו נהגו להקל בזה בדרך כלל, ובפרישה על אה"ע סי' ס"ב ס"ק י"ג מעיד על שבת נשואין בפרט ש"נשתרבב המנהג במדינות האלו אחר שיוצאים

מקומו בב"ה. ותכף אחר הקדושה, החתן יוצא מב"ה⁵¹, והבחורים הולכין אחריו עמו לביתו לכבודו. ואומרים צו"ץ.

תכף ביציאת ב"ה, אחר מנחה, השמש קורא הקראי' לשפינהולץ⁵², ב"ב ובחורי' ובתולות, כמו שירצה אבי החתן והכלה, ואין מזמנין נשים בסעודה זו⁵³. הב"ב והבחורי' סועדי' עם החתן בביתו, והבתולות עם הכלה בביתה, ואוכלין ושותין ושמחין.

רכ"ח ביום א' והלאה, בשבוע שבו החתונה, החתן והכלה הולכין בבגדי שבת¹, אבל לא בשבת-סרביל ולא במטרוץ.

רכ"ט רוב החתונות של בחור ובתולה היא ביום רביעי¹. בליל ב', דהיינו בתחלת ליל

הגהות

החתן יוצא מב"ה... ואומרים צו"ץ. אבל אם השפינהולץ בשבת שאין בו צו"ץ, אין החתן יוצא מב"ה אחר קדושה, רק שוהה שם בכית הכנסת, עד שיצאו כולם (ק). הב"ב והבחורי'. קרובי' ושכיניו ומי שירצה (ק).

החתן והכלה הולכין בבגדי שבת. גם נשים קרובות בשבת-שלייאר² (ה).

ברייילפט דפפד"מ, סעי' י"ג, נאמר ש"הנשים הקרובים להחתן והכלה יתלבשו בבגדי שבת וי"ט עד גמר החתונה", אך לא מבואר שם מתי יתחילו בזה. ועי' מנהגי ק"ק פיורדא, סי' צ"ט, על דרגת הקורבה המחייבת בגדי שבת, אך שם מדובר רק על יום החתונה עצמו, ומקצת היום שלפניו.

סימן רכט

1. בימי חז"ל היו הבתולות נכנסות לחופה בימי רביעי, עי' ריש מס' כתובות. כך היה מתחילה המנהג באשכנז (רינוס). כמבואר במעשה הגאונים, עמ' 55: "מנהג של נהר רינוס להוליך הכלה ביום הרביעי לבית חתן... ומברכין לשם ברכת חתנים". והוא כמנהג א"י המובא בחילוף מנהגים בין בני א"י ובין בני בבל, סי' ל"ח. ועי' שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד"ה לבוב, סי' ר"ג. מאוחר יותר, כנראה אחר גזירות תתנ"ו, התחדש המנהג לעשות הנישואין בערב שבת כדי לחסוך בהוצאות החתונה: "על מה נהגו כך להתחיל בשבת סעודת חתנים, שמא מתוך דוחק גדול שהיה שם ברובו של קהל" (מע"ה ג שם). וכך היה ברוב תקופת הראשונים המנהג הפשוט באשכנז לעשות את הנישואין בערב שבת. עי' ראב"ן, ריש מס' כתובות; רוקח, סי' שנ"ב, שנ"ג; מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, עמ' 83; הגה"מ ה' שבת פ"ג אות ב'; רא"ש כתובות פ"א סי' ג'; מהרי"ל, ה' נשואין; הלכות ומנהגי מהר"ש, סי' ת"ע; תה"ד פו"כ סי' פ'; שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, עמ' 215; תשובות מהר"ם מינץ, סי' ק"ט. אכן יש מן הפוסקים

51. כדי שבשעת אמירת צדקתך לא יהא בביה"כ ולא ימנע את הצבור מלאומרו, כמבואר במהרי"ל ה' נשואין: "במנחה אם אין החתן בבה"כ אומר צו"ץ, אמנם רוב פעמים מונעין אותו מליכנס, וכן הסימן, במקום נוסף, א"א צו"ץ, והלולא בלע"ז נוסף. ועי' מנהגים ישנים לר"י מדורא, עמ' 152. אמנם הפוסקים הללו מדברים על שבת נישואין, אך ראינו לעיל הע' 49 שבוורמיישא החשיבו כזמן "הלולא" — נוסף" גם את השבת שלפני הנישואין. ועי' להלן סי' ר"ל הע' 33.

52. היינו לסעודה שלישית של שבת שפינהולץ. בתקופה זו נהגו בוורמיישא לאכול סעודה ג' אחר מנחה. עי' לעיל סי' מ' הע' 17.

53. כנראה נשארו הנשים בבתיהן עם רדת הלילה, כדי לשהות עם הילדים הקטנים. עי' לעיל סי' מ"ב הע' 4.

סימן רכח

1. בפרקי דרבי אליעזר סוף פ' ט"ז נאמר: "מה המלך לובש בגדי כבוד כך החתן לובש בגדי כבוד כל שבעת ימי המשתה". ברם באשכנז הקדימו כבוד חתן כבר לפני החתונה, וכמו שכתב האלי' רבה, או"ח, סי' תרס"ט ס"ק ט"ז, שחתן קודם הנישואין "נמי נקרא מלך". ועי' לעיל סי' רכ"ז הע' 49. בסדר בריילפט דפפד"מ, סעי' ב', מבואר שכאשר עושים הנישואין בע"ש "מחויב החתן לילך לבה"כ עם מלבושי שבת וסרביל של י"ט", שלשה ימים קודם הנישואין. 2. על השלייאר ראה לעיל סי' ק"כ הע' 1. בסדר

ג', עושין משתה ושמחה, וסעודה ההיא נקראת: ר' מאני"ס מו"ל². ונוהגין לקרוא לסעודה ההיא קרובי חתן וכלה ואיזו חשובי, תו לא³.

הגהות

ואיזו חשובי. רב חזן ושמש ומי שירצו, אבל אין קוראין עם השמש דרך הרחוב, כי לא יזמינו [לסעודה] זו רק שושביניו וקרוביו ושכיניו, ותו לא (ק).

אכן בישובי אשכנז היה מצוי גם בתקופה זו שעושין בריילפט. עי' שמחת הנפש, ח"ב, דף יז, ב.
2. בעוד שהמילה "מו"ל" (סעודה) נהירה, אין בהירות בקשר למילה "מאניס". מהצורה שלפנינו: "ר' מאניס", מסתבר שבעיני ר"י שמש קרויה סעודה זו על שמו של יהודי מסוים בשם זה, מסיבה שאינה ידועה לנו. גם בסדר בריילפט דפד"מ, סעי' ב' וג' נקראת סעודה בשם "מאנס מויל", אך כלי התואר "ר'". בנוהג כצאן יוסף, עמ' קיב, יש למילה זו כתיב בעל צליל גרמני ברור: "מאניז"ה מאה"ל". ואכן רמ"מ קירשבוים, שו"ת מנחם משיב, ח"ב, סי' כ' (עמ' 93), הסיק מהכתיב המופיע בנוהג כצ"ל, שמילה זו עשויה להיות שיבוש של שם העיר מגנצא, "אשר כל המנהגים נלקחים משם, אפשר דעל שם זה נקראת מאניז"ה מאה"ל". אמנם צודק הרמ"מ קירשבוים שמנהגי אשכנז מוצאם ממדינת הרינוס שקהילותיה העיקריות היו ג' קהילות שו"ם (שפירא וורמיישא מגנצא), אבל אין שום סימן לכך שקהילות אשכנז הושפעו ממגנצא יותר מאשר שאר קהילות הרינוס, ובודאי שוורמיישא לא "לקחה" מנהגיה ממגנצא, והרי לפנינו מנהג זה בוורמיישא תחת אותו שם כמו בשאר קהילות אשכנז. יתירה מזו, אם צודק הרמ"מ קירשבוים שכל המנהגים לקוחים ממגנצא, מה זכה המנהג דידן להיקרא ע"ש עיר מולדתו יתר על כל שאר המנהגים. אולם עצם סברתו של הרמ"מ ש"מאניז"ה היא כנראה מילה גרמנית משובשת אפשר שהיא נכונה ביסודה, ואולי מקורה במילה Mensa (שולחן), שבאה לציין ארוחות זולות של סטודנטים, ושימושה פה בא להגדיר את הסעודה בערב הזה כצנועה ומצומצמת ביחס לסעודות בימים הבאים. ישנו ביאור נוסף לשם "מאנס" המסביר את העילה לסעודה זו. A. Tendlau, Sprichwoerter, עמ' 90, כותב את המילה בטרנסקריפציה זו Meannes וברור לו שהיא משורש "אנס". לדבריו סעודה זו נערכה "לזכר המצב הקדום המחפיר של Jus primae noctis". כונתו לאותה "הזכות על הלילה הראשון" שהיתה נתונה לאדונים הפיאודליים בימי הביניים בארצות שונות באירופה, לבעילה ראשונה של ארוסות עבדיהם וצמיתיהם. (באמצעות שלמונים

שאוסרים נשואין בע"ש, עי' שו"ע אה"ע סי' ס"ד סעי' ג'. מסיבה זו או אחרת חזרו באשכנז ויסדו את המנהג הישן לעשות את רוב נשואי הבתולות בימי רביעי, ואילו בשאר ארצות אירופה המשיכו לעשות חופות בע"ש. הנחלת שבעה, סי' י"ב סעי' א' אות א', כותב על כך: "ובאשכנז המנהג עוד היום לעשות נשואי הבתולות ביום ד', ואע"פ דלא שייך טעם שישכים לב"ד ... אע"ג דהגזירה בטלה המנהג לא בטל ... ואפשר מצורף לזה טעם אחר, מאחר שבארץ אשכנז אנחנו מועטים ... אחד בעיר ושנים בממלכה ... וצריך בעל הסעודה לקרוא ... קרואים ממקומות וישובים אחרים ... כדי שכל אחד יכול לבא [בחזרה] אל מקומו קודם שבת, הנהיגו לעשות הנישואין באמצע השבוע. ובמדינות פולין ומכללם אוסטרייך פיהם ומערהין ... אין מקום לחשש זה, וע"כ רוב הנישואין הם ביום ו'". גם בקיצור של"ה, אות ק', נאמר: "בארץ אשכנז על הרוב עושין החופה באמצע השבוע ... ובארץ פולין עושין החופות בע"ש". הפני יהושע, קונטרס אחרון ממסכת כתובות סי' א', כותב שראוי לבתולה להינשא ביום ד' משום ברכה של אותו יום, כדאיתא בגמ', ומסיים דבריו: "נ"ל שכל הרוצה לקיים דברי חכמים יש לו לחוש לכתחלה לטעמא דברכה וינוחו לו ברכות על ראשו. וכמדומה לי שכן נהגו בכמה קהלות קדושות, והוא מנהג ותיקין". על המנהג בפולין לשאת בערב שבת עי' עוד רמ"א סי' של"ט סעי' ד' וסי' תק"נ סעי' ג'; שו"ת רמ"א סי' קכ"ה; שו"ת הב"ח החדשות, סי' נ"ה; של"ה, אות קדושה (דפוס יוזעפאף, ח"א, עמ' 132); מג"א סי' תקמ"ו ס"ק ד'; מקור חיים (בכרך), סי' קל"ב סעי' ב; שו"ת חת"ס יו"ד סי' קפ"ט. אולם בקהילות אשכנז, בימי ר"י שמש, כמעט התבטל המנהג לעשות חופות בע"ש, וכאשר בשנת תס"א עלה בלב אחד מקציני פפד"מ לעשות חופה בע"ש עם שמחת החתונה בשבת (עי' להלן סי' רל"ה מנהגי שבת נשואין הקרויים: בריילפט), הדפיסו במיוחד את סדר החתונה הזה (עי' לעיל סי' רכ"ז הע' 23) עם דברי הקדמה אלו: "אחרי שכבר עבר ... כמו ארבעים שנה שלא היתה פה קהילתנו שמחת שושבינות, וממש איז זכרו לראשונים בשמחה זה".

ר"ל יום ג' הוא יום הסבלונות¹. שחרית, בא החתן, עם שבת־סרבֶל, דהיינו זייט"י מנטי"ל². בצחרי', החתן קורא בחורי' ונערי', והכלה בתולת, והשמש קורא אותן מתוך הצעטיל⁴. הבחורי' והנערי' אוכלים בבית החתן עם החתן, והבתולות אצל הכלה. ונוהגין לאכול מאכלי חלב ודגים⁵, ותו לא. וממהרין בסעודה ההיא, ליותר ארוך שעה אחת⁶, וקורין לסעודה ההיא: מיל"ך מו"ל⁷. ואין קורין לאותה סעודה לא אנשי' ולא נשים הנשואין.

ואח"כ תכף הכלה הולכת עם סרבֶל של שבת ועם שפיל וקלענקי, כמו לעיל בשפינהולץ, בסי' רכ"ז, והליצני' לפנייה והבתולה אחרי', הכל כדלעיל, ומחנגי' שם על הברייט הויז. והבחורי' אח"כ, עם החתן, בסרבֶל של שבת ובמטרון, על הברייט הויז, ומחנגי' ושמחי' שם⁸, עד סמוך למנחה. החתן מקדים לחזור לביתו עם הבחורי', וזמן מועט אח"כ גם הכלה עם בתולת חוזרת לביתה, והליצני' לפנייה.

הגהות

שחרית בא החתן לב"ה עם שבת־סרבֶל וטלית יפה, וילבש טלית ההוא בב"ה קודם ברוך שאמר³ (ק). מתוך הצעטיל. דרך הרחוב (ק). אוכלים בבית החתן. סעודה קטנה, ומשמחין עמו (ק). והבתולות אצל הכלה. ומשמחות עמה (ק). מאכלי חלב ודגים ותו לא. מאכלי חלב ותו לא (ק). וממהרין בסעודה ההיא. כדי שילכו חתן וכלה, כל אחד עם קרואים שלו ושלה, תחת הברייט הויז (ק). והליצני' לפנייה. עם הכלי זמרים (ק). הכלה עם בתולת חוזרת. הכלה הולכות ראשונה (ק). חוזרת לביתה והליצני' לפנייה. עם כלי זמרים (ק).

2. בנוסף לאותם בגדי שבת שלובש כבר מתחילת השבוע, ע"י לעיל סי' רכ"ח, הוא לובש כעת גם את סרבֶל השבת אך לא את המטרון שכבר לבש בשבת שפינהולץ, ע"י לעיל סי' רכ"ז, ואותו הוא לובש ביום הסבלונות רק לקראת מנחה, כמבואר להלן. 3. כפי המנהג להתעטף בכל יום לפני ברוך שאמר, ע"י לעיל סי' ז' והע' 15 שם. וזוהי הפעם הראשונה שהוא לובש טלית גדולה, ע"י לעיל סי' רכ"ד הע' 8. 4. Zettel, פתק. השהו ט"ז או"ח סי' ש"ז ס"ק י"א: "שמש שקורא בכתב הצעטיל המזומנים לסעודה". 5. מפני שהיא טובלת באותו יום, כמבואר במהרי"ל, ה' נשואין: "הכלות הבתולות... שצריכין טבילה... חברותיה סועדות עמה בשחר מאכלי חלב ודגים, שאין חוצצין בין השניים". ועי' שו"ע יו"ד סי' קצ"ח סעי' כ"ד.

6. ליותר ארוך שעה אחת = לכל היותר שעה אחת. 7. Milchmahl, סעודת חלב. 8. ריקודים ביום הסבלונות היו נהוגים גם בקהילות אחרות. ע"י תקנות ק"ק פיורדא משנת תקמ"ו (לעיל סי' רכ"ז הע' 9).

ושאר טעדיקי ניתן היה להשיג את ויתור האדונים על התועבה הזו). גם בבתולות ישראל שלחו הגוים את ידם כדאיתא בכתובות ג, ב: "אמר רבה דאמרי בתולה הנשאת ביום הרביעי תיבעל להגמון תחלה, האי סכנה אונס הוא". רש"י שבת כג, א ד"ה היו באותו, אומר מתי תחלה צרה זו: "גזרו יונים על כל בתולות הנשואות להיבעל לטפסר תחלה". לא ידוע על קיומה של גזירה זו על בנות ישראל בארצות אירופה.

3. בנוהג כצאן יוסף, עמ' קיב כתוב: "הלילה שלפני דלפני יום החופה, עושין העשירים סעודה וקורין אותה מאניז"ה מאה"ל, אבל הבינונים אינם רשאים לעשות סעודה זו, לפי תקון שלהם למעמד ומצב הקהלה". כלומר, לפי הערך שלהם. ע"י להלן סי' רע"ט (ב).

סימן רל

1. מנהגי ק"ק פיורדא, סי' צ"ט: "יום שלפני החופה שנקרא יום סבלונות". ושם בהוספה ביידיש מופיע שמו של היום בפי הבריות: "סבלונות טאג". יום זה היה קרוי כך ע"ש הסבלונות שניתנים באותו יום.

ושם בביתה יושבת בראש שולחנה, והבתולת סביבה, סביב השלחן, ועל השלחן לא כלום⁹, רק מפה נאה פרוסה לכבודה. ואבי החתן מביא הסבלונות לאב ב"ד¹⁰, והשמש קורא לסבלונות, מתוך הצעטיל, למי שירצו אבי החתן והכלה. וכל הקרואי גם המה באו לבית האב ב"ד. והרב יוצא מביתו עם הסבלונות, וכך מגולה¹¹ מוליכו לבית הכלה. הרב נכנס ראשון, ואחריו אבי החתן ואבי הכלה, ואח"כ כל הקרואי, החשוב חשוב קודם. ואז הרב מניח הסבלונות על השלחן, נגד פני הכלה, ואומר: זאת תהי' מתנה לך מן החתן אחרי החופה ואילך¹². והבתולו, היושבין בשני צדה הכלה, לוקחין הסבלונות ולובשין לכלה¹³. ואח"כ הרב יוצא וחוזר לביתו, וכן כל הבאי שם חוזרין לבתיהם, גם הבתולת חוזרין לבתיהן.

אוצר החכמה

הגהות

ועל השלחן לא כלום. לא פירות ולא כלים נאים (ק).
מביא הסבלונות לאב ב"ד. לביתו (ק).
והשמש קורא לסבלונות. דרך הלוח ברחוב, צום סבלונו' (ק).
למי שירצו אבי החתן והכלה. כאשר תשום עליו אבי החתן (ק).
באו לבית האב ב"ד. ולפני פתח הרב מתאספין (ק).
מוליכו לבית הכלה. והב"ב אחריו (ק).
ואומר זאת תהי' מתנה. ואומר כך: זאת שולח לך החתן ונותן אותו לך... (ק).
ואח"כ הרב יוצא. וכל זה צריך להיות ביום קודם מנחה (ק).
חוזרין לבתיהם. וסבלונות שהכלה נותנת לחתן, אינו ניתן לו ביום, רק בלילה, באמצע הסעודה, כדלקמן (ה).

הספר פרק "קצת טעמים" (הע' 48). וכן עשו סעודת דגים, מאותו טעם, עי' להלן סוף סי' רל"ד.
12. במהר"ם מינץ שם כתוב: "וכאשר באים לפני הכלה צריך לומר בזה הלשון: שמעני הכלה, הנה החתן שלח לך האי דורון שיהא שלך אחר הקידושין ולא עתה. כי אם נתן לה סתם עתה הו' כמו קידושין (כי יש דעות בזה אי הו' כמו קידושין) ושם יבא לידי קטט דחזרו בהן אז הו' צריכה גט". לענין חשש קידושין בסבלונות עי' גמ' קידושין נ, ב; אור זרוע, ח"א, סי' תש"ס, תש"ס"ד, תשע"ה; שו"ת מהר"ח אור"ז סי' כ"ו, פ"ט; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' תקי"ט; רבינו ירוחם, ספר חוה, נתיב י"ב ח"א; שו"ת מהרי"ק. שורשים ק"א, ק"ע; שו"ת תרומת הדשן, סי' ר"ז. ועי' בהע' הבאה.
13. בתרומת הדשן סי' ר"ז נאמר: "מנהג בגבולינו שכלות מונעות מלקבל סבלונות בידיהם בזמן שמוליכין אותו להם... ואומרים שבשביל חשש קדושין נמנעו... מ"מ אין כאן הוכחה, דאימור כולוהו

9. מנהגים חלוקים היו בקהילות בענין מועד נתינת הסבלונות, יש שנתנו בשעת הסעודה שנערכה בלילה ויש שהקדימו ונתנו אחה"צ, קודם הסעודה. עי' שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ק"ט. המנהג להקדים הסבלונות לסעודה יש לו סמך בלשון רש"י פסחים מט, א ד"ה סעודה שניה. דעות שונות נאמרו לבאר את המנהג למנוע אכילה בשעת נתינת סבלונות. עי' נוהג כצאן יוסף, עמ' קיב-קיג.
10. כדי שהוא ימסור את הסבלונות לכלה, ולא אחר שאינו בקי בטיב גיטין וקידושין, ובכך ימנע את האפשרות שהסבלונות יתקבלו כקידושין. עי' להלן. נאמר במהר"ם מינץ, סי' ק"ט שהדרך היא לשלוח את הסבלונות עי' רב העיר או חשוב או פרנס העיר". ובנוהג כצאן יוסף עמ' קיג, נאמר: "אם אין שם אב"ד שולחים עי' מסדר הקדושין דהוא מסתמא החשוב שבמסובים". וראה ר"א מרקוס, החסידות, תל אביב תשי"ד, עמ' 268.
11. הטעם לגילוי הסבלונות מבואר להלן בסוף

וסמוך למנחה, טרם שקורא השמש לכ"ה, קורא דרך הרחוב, מלמטה למעלה: די"א כלה צו"ם בא"ד ויר"ן¹⁴. ואז הכלה [הולכת] בשפיל וקלענקי ובשבת סרביל¹⁵, ושתי נשים במלבושי י"ט ושבת סרביל בימינה ובשמאלה, ואחרית כמה נשים ובתולות, והליצני' לפניה, ומוליכין אותה עד אל בית המרחץ¹⁶. וכשיוצאין מב"ה, חוזרת הכלה עם שתי הנשים בצדה, ועם הנשים והבתולות והליצני' לפניה¹⁷. ועל

הגהות

טרם שקורא השמש. השמש הנער (ק.מ.).

ואז הכלה... באה במלבושי יום טוב (ק.).

והליצני' לפניה. בכלי זמרים (ק.).

באמנות ובמסורת היהודית, ירושלים תשמ"א, עמ' 22-23.

14. die Kalle zum Bad führen, להוליך את הכלה אל המרחץ. ובמקור חיים (בכרך), סי' של"ט סעי' ד', מתרגם את הקריאה: "הולכת כלה למרחץ".

15. השווה לעיל סי' רכ"ז.

16. שם חופפת ואינה טובלת. כי עוד היום גדול, והטבילה נעשתה רק אחרי סעודת הסבלונות. ועי' שו"ע יו"ד קצ"ט סעי' ג'.

17. לכאורה תמוה מנהג זה שעושים פירסום גדול לרחיצת הכלה, הלא נאמר ברמ"א יו"ד סי' קצ"ח: "יש שכתבו שיש לאשה להיות צנועה בליל טבילתה, וכן נהגו הנשים להסתיר ליל טבילתן שלא לילך במהומה או בפני הבריות שלא ירגישו בהן בני אדם, ומי שאינה עושה כן נאמר עליה ארור שוכב עם בהמה". אמנם בשו"ת מהרש"ל, סי' ו', הובאה תקנת מהר"ם פדואה ובניו, שהנשים יעשו גם את החפיפה בלילה, כדי שלא יבואו למרחץ מבעוד יום בזמן שאנשי בית הכנסת מצויים שם וירגישו בהן, "והצנועות מתביישות, גם מידות חסידות בידם להסתיר הטבילה, כאשר יסד המקובל הגדול בעל הרוקח, וראיתו מהא דאמרינן פ' כיצד מעברין [עירובין נה, ב] על בנות יושבי צריפים אמרו ארור שוכב עם בהמה מפני שמרגישים בטבילה, ואף רש"י שפי' מפני שיש רשע שרודף אחריהם ומתיחד עמהן לפי שמקום הטבילה רחוק מהן, אכן יש כמה פנים לתורה ונוכל נמי לפרש משום צניעות, שלא יזונו עיני העם בהן ואיכא חשש היראה לראותן של חשש חזינן מהכא דלדעת רש"י יש להסתיר הטבילה דוקא במקום של חשש רשע הרודף להתיחד, ואילו לדעת הרוקח הוא מידת חסידות משום צניעות דלא יבואו לידי היראה. והנה טעם הראשון של חשש

מחמת כיסופא עבדי". אבל בספר נחלת שבעה — מהדורא בתרא [חמ"ד] תמ"א, דפי' יט-כ מובא: "כתב מהרי"ק שורש קע"א, שלכך נהגו הקדמונים שלא תקבל הסבלונות הכלה בעצמה, כי היכא דלא להוי קדושין, עכ"ל. הביאו הב"י בא"ע סי' מ"ה. ואפשר שמה נתפשט המנהג באשכנז שנותנין הסבלונות בליל הקודם לחופה כאתרי דמסבלי והדר אקדשי. וכדי לצאת ידי כל החששות, נוהגין שהרב עצמו מוליך הסבלונות, עם חשובים עמו, ואומר בפירוש שהחתן שולח אותו לדורון שלאחר החופה יהיה שלה. וגם אין הכלה בעצמה מקבלת הדורון, רק שושביניה היושבים בסמוכים לה מזה ומזה מקבלים הדורון מן הרב, ותוגרים התגורה לכלה". בשו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, עמ' 215, מובא מנהג "להרכיב הקטן על כתפי הגדול להיכרא בעלמא דאין הקדושין חלין מעכשיו".

להלן גבי הסבלונות ששולחת הכלה לחתן, כמו בדברי הנחלת שבעה, נאמר בפירוש שהסבלונות הן חגורה, וכן איתא כבר באו"ז סי' תשס"ד; שו"ת מהרי"ל סי' ס"א. אך היה מקובל ליתן גם תכשיטים ומלבושים אחרים כפי שמשמע מדברי ר"י שמש כאן שאת הסבלונות "לובשין לכלה", סתם, ומפורש בתרומת הדשן, שם: "בשולח הסבלונות... טבעות ומנעלים", ובפוס"ק, שם, סי' ע"ד מדובר ב"קרענצ"ל", כלומר זר. ועי' ש"ס סי' רכ"ו. (וכן מבואר ברמב"ן עה"ת שמות כב, טו שסבלונות בלשון חכמים הם כלי כסף וזהב ובגדים לצרכי הנשואין). לדברי ר"א טנדלאו, Sprichwörter, עמ' 390, שולחים החתן והכלה זה לזה מתנות שונות ומן ההכרח שתמצא ביניהם גם חגורה, כסימן לקשר אמיץ. ועי' ר"ש קארליבאך, פלא יועץ (גרמנית), ברלין 1917, עמ' 29; רי"ל ביאלר, ראי החיים

ראש הכלה צעיף שקורין: טיקי שלייאר¹⁸, ועל הצעיף שפיל אחד, משאפיל וקלענקי. והכלה יורדת לטהרתה באותה לילה, אם ראוי לטבול, ולא ביום¹⁹.

הגהות

ועל הצעיף שפיל אחד. ושפיל וקלענקי על הצעיף (ק.מ).
אם ראוי לטבול. ואף אם הכלה איננה טובלת כהיום, מ"מ קוראין: צו"ם בא"ד ויר"ן, ונוהג עם הכלה מנהג הנ"ל (ק).

יום א', ל"ג בעומר^{19*}, היה חתונת בת חורגו של משה וועכטיר. והרב [הגאון (ק)] מהר"ר שמשון²⁰ לא היה דעתו נוח ליתן סבלונות ביום השבת²¹, ומכל שכן לקרא צום באד וירן²² בשבת, עד ששאל לזקיני' [ול]זקנות אם כך היה בשנים קדמוניות, ואמרו שכן היה מעולם [ו]עדיין כמה [ו]כמה ב"ב פה שהיה חתונתם ביום א'^{22*}, ולכולן ניתן סבלונות ביום השבת²³, וגם נקרא צום באד

19*. בשנות רבנותו של ר' שמשון בכרך אירע כך בשנים: תי"ט, תכ"ב, תכ"ה, תכ"ו, תכ"ח, תכ"ט.

20. ר' משה שמשון בכרך, אב"ד וורמיישא.
21. לדעת הרבה פוסקים אסור ליתן דבר מתנה בשבת, דהוי כמקח וממכר שגזרו עליו משום שמא יכתוב, עי' מג"א סי' ש"ו ס"ק ט"ו, אשר תמה על "מה שנוהגין ליתן במתנה כלים לחתן הדורש בשבת", כפי המנהג בפולין מדינתו. לגבי סבלונות נתעוררה השאלה בפני השאגת אריה, כמבואר ב"פסקי הלכות מאת רשכבה"ג מרן בעל שאגת אריה" (נדפסו כנספח לשו"ת מלמד להועיל, ח"א, מהדורת תל אביב תשל"ו), סי' ה': "פעם היתה חתונה בק"ק מעטץ, באופן שיום החופה היה יום א' וסעודת סבלונות ביום ש"ק, שהתחילה שתי שעות קודם הערב ונמשכה עד שעה העשירית בלילה... לענין שילוח סבלונות בסעודה זו, כנהוג, פסק דקודם חשכה אסור ליתן הסבלונות, דהוי מתנה ובקונה קנין בשבת, ואסור. אולם אחר תוספת שבת בלילה, אף שעדיין לא התפללו ערבית ולא הבדילו, דעדיין לגבייהו שבת הויא, מותר, משום דלא הוי קנין גמור, ובלא"ה במתנה יש פלוגתא בין הפוסקים".

22. ראה לעיל הע' 14 שהיינו קריאה להוליך את הכלה למרחץ, ואף שבשבת עצמה אינה חופפת (עי' להלן הע' 25), מ"מ מחזי כהכנה משבת לחול, ועוד שיש בזה חשש איסור של דבר דבר, לומר בשבת דבר פלוני אעשה למחר, עי' שו"ע או"ח סי' ש"ז סעי' א'.
22*. שהרי בדרך כלל נערכו הנישואין ביום ד', כאמור בראש סי' רכ"ט, ורק בל"ג בעומר, שאי אפשר היה להתחתן לפניו ולאחריו — התחתנו ביום אחר בשבוע.

23. לדעת האחרונים, אם המקבל אינו מתכוין לקנות

רשע הרודף לא שייכא הכא גבי כלה, שיש עליה שמירה מעליא, וגם טעם השנידלא יבואו לידי הרהור, אין בו ממש גבי כלה, דהא בלאו הכי גבי כלה אמרינן בגמ' שבת לג, א: "הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה וכו'", ולפיכך הולכה למרחץ לא מעלה ולא מורידה. ופוק חזי מאי עמא דבר גם בזמנינו זה, בכמה קהילות הספרדים, להוליך הכלה למקוה בפירסום גדול.

אמנם יש שהקפידו גם על פירסום טבילת כלה, כפי הנאמר במהרי"ל ה' נשואין: "מה שהכלות הבתולות פרועות ראשן וסותרין קליעת שערן, מפני שצריכין טבילה... והמנהג שגם שאר הבתולות פורעות ראשן וסותרות קליעתן, כדי לחפות עליה לצניעות, שאין לגלות שמיוחדת היא לטבילה". ברם מנהג זה צע"ק, דהיא גופא הויא פירסום, לא מיבעי בין הבתולות עצמן שצריכות לפרוע ראשן, אלא גם כלפי אחרים הרואים שינוי שכל הבתולות סותרות קליעתן, שהוא נגד רגילותן, עי' להלן סי' רל"א הערה 47.

18. dicke Schleier, צעיף עבה. וראה להלן סי' רל"ד שצעיף זה הוא כיסוי שיער הקבוע של האשה הנשואה.

19. אף שכלות הטובלות קודם החופה יכולות לטבול ביום, כמבואר ברמ"א יו"ד סי' קצ"ז סעי' ג', היינו לדעת כמה פוסקים דוקא כשטובלת ביום ח' לספירת נקיים, אבל לא הטובלת ביום ז' לספירתה, עי' אחרונים שם. והנה בוורמיישא נהגו הכלות להתחיל ספירתן שבעה ימים קודם הנשואין, עי' לעיל סי' רכ"ז (שאז עושין זופ"א מו"ל), ולפי"ז יום הסבלונות הוא יום השביעי לימי הספירה. וכן לקמן סי' רצ"ח כתוב: "ואפילו הכלה הטובלת קודם חופתה, המנהג פה וורמיישא לטבול בלילה".

הגהות

וירן²⁴ ביום השבת. וכששמע הרב וראה [וידע (ק)] שכן היה, ביטל דעתו ורצונו מפני רצון אחרים²⁵, ונתן גם הוא סבלונות ביום השבת, והתיר לקרא צום באד וירן ביום השבת (ה). לטבול. הכלה שיורדת [לטהרתה לטבול, מחוייבת ליתן [ל]שמש חצי ר"ט²⁶. ואם היא טובלת קוה"ח²⁷, מחוייבת ליתן הכלה. ואם היא טובלת לאחר החופה, מחוייבת לחתן ליתן אותו חצי ר"ט של טבילה. [ה]כלה בתולה שטובלת פעם ראשון, המנהג ששם עומדי בתולות כלות ושאר בתולות קרובי הכלה ורואים הטבילה אם ירצו, ואין בהם מוחה¹⁷ (ה). תיקון ומנהג הקהילה ליתן מכל גרונאי הקדמה ומעשר²⁸. מעשר צריך ליתן משני הנדוניות של חתן ושל כלה מכל מאה זהו חצי זהו²⁹.

והקדמה אינו נותן [מנ]דוניא של חתן רק מנדוניא של כלה נותן מאה זהוב' כ"ד פ"ץ³⁰. ומי שנושא ומשדך למי שאינו בעל הבית פה והביא את בת או בן זוגו ממקום אחר לכאן צריך ליתן מחמת הבא מקום אחר עוד י"ב ר"ט²⁶ בעבור חזקות עירוניות³¹, אבל שנים המשדכין זו לזו

סי' מ"ד; הגדה של פסח עם פי' ר"מ להמאן, מהד' גרמנית, פפד"מ 1918, עמ' 11; ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 19, 28; שו"ת שארית שמחה, סי' ל"א; שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב סי' קי"ב. 29. מסתבר שהסכום של חצי זהוב מתוך מאה, שהוא רק אחד חלקי עשרים מתוך סכום המעשר הכולל, חייב היה להינתן עפ"י תקנת הקהילה לטובת ההקדש ולהימסר לידי גבאי הצדקה. השוה לעיל סי' י"ז הע' 11. יתר על כך אנו מוצאים בתקנות ק"ק וורמיישא משנת ת"א, סי' י': "ווען מן מכט איין סיום מסכתא בקהילה... מחוייבים ליתן כל החתנים לסיע המשתה מכל מאה שיש לו, ומכל מאה שנותנין לו לנדן, רביע זהוב מכל מאה זהוב, ואפי' הכלה לבדה בעיר ולא החתן, מחוייבת ליתן לפי ערך הנדן שנותנת לחתן מכל מאה כנ"ל, וינוכה לחתן אח"כ מנדונייתו". בתקנות משנת תט"ז הועלו סכומי הנתינה של החתן לסיוע משתה הסיום לכדי חצי זהוב על כל מאה, ואילו בתקנות משנת תפ"ט (עמ' 82), שנערכו לאחר חורבן הקהילה, החזירו את הסכום לרבע זהוב. נראה שנתונים אלו היו מתוך סכומי מעשר הנדוניא בנוסף לנתינה להקדש.

כעין זה אנו מוצאים בפנקס התקנות של בני מדינת אנסבך (לעיל סי' רכ"ז הע' 13): "מכל החתונה שיהי' במדינו' הדוכס יר"ה מחוייבת ליתן ממעות מעשר משני הצדדי הנדוני', מכל זהוב שני צלמר ש"מ לת"ת גבאי, הן שיהא רב או מעט, והרשות ביד גבאי לכופ המסרב עד שיתן לו לידו". והשוה לעיל סי' רכ"ז הע' 13.

30. פ"ץ, עי' לעיל סי' י"ז הע' 12.

31. על חזקת עירוניות או חזקת ישוב, עי' אנציקלופדיה תלמודית, כרך יד, עמ' יז-כו.

בשבת אלא אחר ש"ק, יוצא בזה לכל הדעות, אפילו של המחמירים ביותר עי' שו"ת שרידי אש, ח"ב, סי' כ"ו. והנה בנתינת הסבלונות לכלה אומר לה הרב (אפילו בחול מטעם ספק קידושין) ש"זאת תהי' מתנה לך מן החתן אחרי החופה ואילך", כמבואר לפנינו, ולפי זה תחול המתנה רק למחרת ביום א', ואין כאן שום פקפוק.

24. דיש פוסקים דס"ל לדבר מצוה שרי לומר אעשה למחר, עי' משנ"ב סי' ש"ז ס"ק א'.

25. ובנו בעל החות יאיר בספרו מקור חיים, קיצור הלכות סי' של"ט סעי' ד', כבר הביא בלי ערעור את ה"מנהג הפשוט באשכנז שנותני' סבלונות בשבת וקוראין כך דרך רחוב. וכן קוראין הולכת כלה למרחץ, וחופפות וטובלות במוצאי שבת".

26. רייכסטאלר. עי' לעיל סי' ס"ו הע' 14.

27. קודם החופה.

28. כתוב בשאלית יעבץ, ח"א, סי' ו': "ישראל קדושים הם החמירו על עצמן בכל ארצות אשכנז, קיימו וקבלו עליהם חוק ולא יעבור, לעשר ממון הנדוניא שמכניסים להזוג, כדי שתשרה ברכה בממונם". אופן קיום המנהג הזה נידון בהרבה ספרי פוסקים, עי' ר"מ היילפרין, זכרון משה (על רש"י עה"ת), פ' לך לך; יוסף אומץ, עמ' 306; ט"ז יו"ד סי' של"א ס"ק ל"ב; ספר נחלת שבועה, סי' ח' סעי' ו' אות א'; פנקס ק"ק במברג, קבץ על יד, כרך ז, ברלין תרנ"ו, עמ' 8-9, 12; שמחת הנפש, דיני צדקה; בית שמואל אה"ע סי' נ"ב ס"ק כ"א; שו"ת ר' ידידיה טיאה ווייל, יו"ד, סי' ס'; שו"ת תשובה מאהבה, ח"א, סי' פ"ו; כרם שלמה (האאס), אה"ע שו"ת סי' צ"ד; שו"ת אור פני משה (זונטהיים), סי' י"ב; ר"א ברגמן, בהר ייראה, ירושלים תשל"ה, עמ' 171; שו"ת יד הלוי, ח"א,

למנחה החתן בא לב"ה בשבת סרבל וכמטרוז, וכשמגיע החזן לתחנון, החתן יוצא³², ויושב שם בחצר הכנסת, עד שסיימו החזן והקהל התחנון, ותכף כשמתחיל

הגהות

ששניהם בעלי בתים פה אינן נותני כלום בעבור העירונות. אבל הקדמה ומעשר הנ"ל צריך ליתן בין ב"ב בין שמשדך לשאינו ב"ב פה (ה).
וכשמגיע החזן לתחנון. טרם שסיים החזן י"ח (ק).
התחנון. רחום וחנון, ואנחנו (ל").

נשאר בביה"כ וא"א תחנון בימים שקודם החופה. גם בסדר עבודת ישראל, עמ' 112, כתוב שנתפשט המנהג בכמה קהילות שגם במנחה שלפני יום החופה א"א תחנון בבית החתן.

והנה בפו"כ, שם, משמע שכבר בשחרית יום הסבלונות צריך החתן לצאת, שהרי מדובר שם באמירת והוא רחום וקרה"ת. ובהגהת מהרי"ל, שם הובא מנהג פפד"מ שכבר בשחרית א"א תחינה בהיות החתן בביה"כ. והעיר על כך במקור חיים, שם: "בפסקי מהרא"י סי' פ'... דחתונה ביום ה' החתן יוצא בבקר מבה"כ כתפילת שחרית... ולא ראיתי מנהג זה וצ"ע".

אולם באמת לא רק דבר זה צ"ע אלא גם שאר שינויים. למה בבריילפט צריך החתן לצאת במנחה כבר יומים לפני הנשואין, כמבואר לפנינו. ולמה נהגו בפפד"מ (כפי שנאמר בסדר בריילפט דפפד"מ סעי' ב') כבר שלשה ימים קודם נשואי בריילפט שא"א תחנון לכבוד חתן שבא לביה"כ בבגדי שבת שלו. ולמה נהגו בקהילות אשכנז כבר בשבת שפינהולץ שיוצא החתן לאמירת צו"ץ (ע"י לעיל סי' רכ"ז הע' 51), אף שבימים שבינתיים אומרים תחנון גם בפני החתן. ונראה שאמירת תחנון תלויה בשמחה שעושין באותו זמן לכבוד החתן וכמלבושים שהוא לובש לכבוד החתונה. כעין שכתבו האחרונים (כף החיים או"ח סי' קל"א ס"ק ע"ב) לגבי מנהג אחר: "דוקא בתפלה... שהחתן בא... הדור כלבושו, כחתן יכהן פאר, דאין אומרים תחנונים". והנה בוורמיישא לבש החתן את כל בגדי הנשואין שלו בשבת שפינהולץ ולא בימים שבינתיים ושוב לבשם במנחה של יום הסבלונות, ע"י לעיל הע' 2. ובבריילפט דפפד"מ נהג ללכת בבגדי הנשואין כל שלשה הימים קודם החופה. ואולי היה מנהג רינוס הקודם ומנהג פפד"מ שהחתן הלך בכל בגדי הנשואין שלו כבר בבוקר יום הסבלונות, ומהאי טעמא הצריכוהו לצאת כבר בשחרית.

32. לפי ההלכה אין אומרים תחנון כשמתפללים אצל חתן, ע"י שו"ע או"ח סי' קל"א סעי' ד'. ולדעת מקצת פוסקים ראוי לחתן שלא יבוא לביה"כ כל ז' ימי המשתה כדי שלא ימנע את הציבור מלומר תחנון. ע"י בה"ט שם ס"ק י"ד, וכעין זה נהגו במקצת קהילות אשכנז שהחתן יצא מביה"כ, בכל ז' ימי המשתה, בסוף חזרת הש"ץ. ע"י מנהגי ק"ק ווירצבורג, עמ' 4. אך ברוב קהילות אשכנז לא נהגו להוציא את החתן בז' ימי המשתה. אכן נחלקו הדעות מתי נקרא חתן לענין זה שמונע הציבור מלומר תחנון. לפי מנהג אושטרייך-פולין, המובא ברמ"א שם, היינו דוקא מיום שנכנס לחופה (י"א כבר בשחרית וי"א רק במנחה, ע"י בה"ט שם). אך לפי מנהג ריינוס-אשכנז היינו כבר ביום שלפניו, כמבואר בתה"ד פו"כ סי' פ': "אמר לי עמיתי מה"ר אייזק [לוי שיחיה] שנוהגין בריינוס אפי' ביום ה' [למנהגם לעשות חופה ביום ו', ע"י לעיל סי' רכ"ט הע' 1] רגילין החתנים לצאת מבהכ"נ קודם רצה, כדי שיוכלו לומר והוא רחום ותחינה". ובלקט יושר, או"ח, עמ' 28, הובאו דברי פו"כ הנ"ל בתוספת זו: "פעם אחת בא חתן לב"ה שלו ביום ה' קודם חתונה שלו וא"ה [= ואפילו הכי] אמ' והוא רחום ותחינה וקרא החתן לס"ת". מהוראה זו נראה שמניעת אמירת תחנון ביום שלפני הנשואין היתה רופפת בידם, ומחמת הספק הוצרכו להוציא את החתן מביה"כ. ולפי"ז יובן מנהג וורמיישא שדוקא ביום שלפני הנשואין יצא החתן ולא בשאר ימים. ע"י להלן פרק "קצת טעמים"; מקור חיים (בכרך), סי' קל"א סעי' ד'. אולם גם ביום קודם החופה נהגו בכמה קהילות שלא יצא החתן ואף לא אמרו תחנון, כן משמע במנהגים בידידיש, ה' נשואין: "צו ווירמש גיט דר חתן אויז דר שול די ווייל דז מן תחנה זגט". היינו שזה מנהג מיוחד לוורמיישא. ובהגהת מהרי"ל ריש ה' נשואין כתוב שבק"ק פפד"מ נשאר החתן בביה"כ וא"א תחינה ביום קודם החופה. וכן מצינו בסדר בריילפט דפפד"מ, סעי' ב', שהחתן

החזן הקדיש, חוזר ובא לב"ה. בפריילפט, ואז הנשואין בשבת, אז ביום ד' וביום ה' שלפני הנשואין החתן יוצא מב"ה למנחה, בעת שאומרי' התחנון³³.

אחרי שיוצאין מב"ה, השמש, מתוך הצעטיל, קורא להקראי' לסעודת הסבלונות³⁴, אנשים ונשים, בחורי' ובתולת. הרב ואבי החתן והכלה ורוב הקרואין הולכין ועומדין פתח בית החתן. והחתן יוצא עם סרביל של שבת ומטרונו, ולפניו הכלי זמרי'³⁵, והולך ראשונה, ואחריו הרב וכל הקרואי'³⁶, ומוליכין אותו כך לבית

הגהות

כשמתחיל החזן הקדיש. שקודם ברכו (ל"י).

קורא להקראי'. ואח"כ השמש קורין עשיין מ"ן³³ * כנהוג (ק).

ורוב הקרואין. כל אשר רוצה לסעוד בסעודת הסבלונות (ק).

הסבלונות, ולכן סבירא להו לכמה פוסקים דהוי סעודת מצוה, דומיא דסעודת סבלונות שבימי חז"ל לפי הדעה שהיא סעודת מצוה. עי' שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ק"ט. אולם סברא אחרת כתובה ביוסף אומץ, סי' קל"ד: "סעודת מצוה הווי... סעודת סבלונות, קבלתי דלדין הויא במקום סעודת אירוסין להו". הדמיון לסעודת אירוסין מבואר יותר בשו"ת חות יאיר, סי' ע': "סעודת ליל סבלונות שלפני יום החתונה, אחר דהוא מנהג נתינת סבלונות בכל מדינות אלו, והוא מעין קידושין, שהרי פליגי בגמ' אם חוששין לסבלונות, גם קרינן שם הסעודה על שם מעשה זה, יש להתירה [כסעודת מצוה]". ותימה על דעה זו דהוי סעודת מצוה מחמת קידושין, שהרי מבואר לעיל (ראה הערות 10, 12) שנוהגו מאד שלא יהיו הסבלונות כקידושין. ואפשר ליישב דבריו לפי דעת מהרי"ק שהסבלונות הם כמו קדושין לחול בשעת החופה למפרע, עי' שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, עמ' 215. אכן כמה מהאחרונים סתמו כדעת הגהת מהר"ם מינץ, דהוי דומיא דסעודת סבלונות דחז"ל, עי' ס' נחלת שבעה סי' י"ב, מחודשים סעי' א'; מג"א וא"ר שם. והנה בקיצור שלי"ה, מס' תענית, כתוב שסעודת סבלונות נהוגה באשכנז אינה סעודה מצוה, ודחה הא"ר, שם, את הדעה הזו. ועי' מהר"ז בינגא, מס' פסחים, עמ' ריח, הגהה ח'.

35. השימוש בכלי זמר בחגיגות יום הסבלונות היה נהוג גם בשאר קהילות אשכנז, עי' קיצור של"ה, ה' תענית; נוהג כצאן יוסף, עמ' קיג.

36. על סדר ההולכים, החתן בראש ואחריו הרב והקרואים. עי' להלו סי' רל"א הע' 14.

33. וכן במנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום, עמ' עו הגהה א': "ואם יש נשואין בשבת, אז הולך החתן בליל ב' ובליל ה' לפני פתח ב"ה בשעה שאומרים הקהל תחינה". שאר מנהגי פריילפט ראה להלן סי' רל"ה.

33. * [Essen Men[sa], לאכול בשולחן?

34. כבר בימי חז"ל רגילים היו לעשות סעודת סבלונות, עי' פסחים מט, א. וכתב רש"י שם: "כך הוא דרך החתנים, לאחר סעודת אירוסין חוזר ומשגר סבלונות לארוסתו וסועד שם". ונחלקו בגמ' שם ובראשונים אי הוי סעודת מצוה, עי' טור ב"י או"ח סי' תמ"ד. והנה סעודה שבילילה קודם החופה, שנהגו בה אבותינו בארצות אירופה, יש בה כמה חילוקים מסעודת סבלונות של חז"ל. חדא שבימי חז"ל עשו הסעודה בין האירוסין והקדושין ובאירופה עשאוה קודם האירוסין. ועוד שסעודה לילה קודם החופה עשאוה כבר מחמת שמחת הנשואין, כפי שמשמע מדברי מעשה הגאונים, עמ' 55: "מנהג במקומינו להתחיל סעודה בלילה הנכנסת לרביעי ועדיין לא עשו ברכת אירוסין ולא ברכת נשואין, אם צריכין לברך ז' ברכות בבית חתן באותה לילה או לאו". וכן ברוקח, סי' שנ"ד: "נוהגין להתחיל הסעודה בליל ה' ומברכין שהשמחה במעוננו". ובמהרי"ל ריש ה' נשואין, קורא לסעודה זו בפירוש בשם "סעודת נישואין". וכן נהגו בארצות פולין פיהם וכו' לעשות סעודה בלילה קודם הנשואין אף בלא שיגור סבלונות. עי' בית שמואל על אה"ע סי' ל"ה ס"ק ב'; מג"א סי' תר"מ ס"ק י"ג; סי' תקנ"ח ס"ק א'; אלי רבה, שם. למנהג זה פשיטא להו לאחרונים דלא הוי סעודת מצוה. אבל באשכנז עשו סעודה זו גם מחמת

המשתת. ומנהג להושיב הכלה, עם חבתולות, באותו חדר שהחתן מיסב שם עם קרואיו. ואם אפשר יהיה פני החתן נגד פני הכלה³⁷. אבל הנשים יושבין בחדר אחר, לא באותו חדר שחתן מיסב. החתן יושב במטרון וסרבל של שבת, עד זמן מועט אחר המוציא, ואז אם ירצה לפשוט המטרון ולשים מצנפת בראשו, הרשות בידו, עד קודם שמביאין לו סבלונות מהכלה, כדלקמן, אז חוזר ללבוש המטרון. ואינו רשאי לאכול, או לשתות, עד אחר שקיבל סבלונות ששלח לו הכלה³⁸.

וכך מנהג סבלונות ששלח הכלה. אוכלין ב' או ג' תבשילין, ואח"כ אבי הכלה מביא הסבלונות להרב. ואז החתן חוזר ולובש המטרון, והרב לוקחו, ורואה אותו, ונותנו אח"כ לאיזו מסובין החשובין, ורואין גם המה³⁹. ומניחו על השלחן, ואומר אל החתן: זאת תהי' לך מתנה מן הכלה אחרי החופה⁴⁰. והיושבי' משני צדי החתן, משמאלו וממימנו, חוגרין הסבלונות⁴¹ לחתן. ואז רשאי החתן לאכול ולשתות ולשמוח. ואם

הגהות

ב' או ג' תבשילין. עד שאכלו הקרואי' הדגים (ק).
מביא הסבלונות להרב. על מקומו שיושב שם בשלחן (ק).
ומניחו על השלחן. לפני החתן (ק).
והיושבי' משני צדי החתן. והמנהג להושיב שני נערים (ק).
חוגרין הסבלונות לחתן. על מתניו (ק).

מנהגים סעי' ל"ו: "איפשר משום דעכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כ"כ דדמיין עלן כקאקי חיוורא מתוך רוב הרגלן בינינו וכיון דדשו דשו". ועי' נוהג כצאן יוסף, עמ' קטו, שקרא תגר על מנהג יושבי הכפרים שיושבים סירוגין סירוגין בסעודות נישואין. וראה להלן הע' 48.

38. עי' לעיל הע' 9. ובנוהג כצאן יוסף, עמ' קיג, כתוב: "ואין מאחרין יותר מדאי לשלוח הסבלונות, דעיקר השמחה בשביל החתן והכלה, א"כ למה נצער אותם לאכול ולשתות והם יושבים ורואים". ומה שכתוב לפנינו שאוכלין קודם ב' או ג' תבשילין, ובכה"י הקצר מכואר שאוכלים קודם הדגים, היינו מפני שבומנם אכלו הדגים אחר הבשר, עי' פנקס במברג, עמ' 7.

39. אולי כדי להחשיב את הסבלונות בעיני החתן.
40. השוה לעיל הע' 12. ואף בנתינה של הכלה לחתן איכא חשש קידושין, אם אדם חשוב הוא ויש לה הנאה בהיותו נהנה ממנה, וצריך חקירת חכם מי נקרא אדם שאינו חשוב להתירה בלא גט. עי' שו"ע אה"ע סי' כ"ז סעי' ט'.
41. עי' לעיל הע' 13.

37. בערוך ערך "לפד" (הובא בפ"י הר"ש והרא"ש עמ"ס כלים פ"ב מ"ח) כתוב: "מנהג בארץ ישמעאל שמוליכין הכלה מבית אביה לבית בעלה קודם הכנסתה לחופה, מוליכין לפניו כעשר קונדיסין של עץ... ומדליקין אותן ומאירין לפניו". המנהג המיוחד לארץ ישמעאל הוא הדלקת הקונדיסין לפניו, אבל עצם ההבאה היתה נהוגה גם בארצות אשכנז, והקפידו שהחתן יראה את הכלה בלילה זה, כמבואר בבית הלל ובית שמואל, ריש סי' ל"ה: "מה שאנו אין נוהרין בזה ועושין שדוכין, וקודם הקידושין רואה אותה, ולזה סמך בסעודה שעושים בלילה קודם החופה, כדי שיראה אותה". וכעין זה כתב בהגהות יד אפרים על שו"ע יו"ד סי' קצ"ח: "מנהג מדינות אלו שבלילה שלפני החופה, שעושין סעודה בבית הכלה, שקורין חתן מא"ל, ומביאין החתן ג"כ לשם עם הבחורים, לאחר סעודה מיוחדת החתן והכלה בחדר מיוחד... בכדי לקיים דברי חז"ל אסור לקדש אשה עד שיראנה, וגם שיהא לבו גם בה".

והנה מה שלא הקפידו שלא להכניס אנשים ונשים בחדר אחד, בחורים וגם בתולות, אף שלא ישבו בשולחן אחד, כתב על כך בסוף ספר לבוש החור,

ירצה, מסיר אח"כ המטרון ומשים המצנפת בראשו, עד ברכת המזון, ואז חוזר ולובש המטרון⁴².

וחתן והכלה לובשין הסבלונות כל יום ויום, עד מוצאי שבת על שענ"ק וויי"ן⁴³.
החתן לובש המטרון, ומכרכין ברכת המזון, ומנגנים ואומרים נודה לשמך⁴⁴,
ואח"כ ברכת המזון. ואין מושיבין הכלה בשלחן בברכת המזון ונודה לשמך⁴⁵.
אחר ברכת המזון מביאין החתן תחת הברייט הויז, אל החינגא, כי כבר
הכלה ובתולות שם, כי המה באין שם קודם ברכת המזון. והולכין עם החתן
כמעט כל הקרואים, ומזמרים יגדל⁴⁶ בעת הילוכם, והסרבי"ר⁴⁷ לפניהם עם
אבוקות, ושם מחנגי' ושמחי' זמן מה. ואח"כ מביאין הכלה לחתן, ולכל איש את

הגהות

לובשין הסבלונות לחתן. על מתניו (ק).
ומנגנים ואומרים נודה לשמך. בניגון המיוחד לו (ק).
ומנגנים ואומרים נודה לשמך. אינו בכת"י (ק.מ.).
עם אבוקות. בידם להאיר להם (ק).
ואח"כ מביאין הכלה לחתן ... אינו בכת"י (ק.מ.).
מביאין הכלה. חתן או כלה הבאי' [לכאן ק"ק לעשות חתונה, בין שיהיה עירון פה

מנהג מדינות פולין ... ומצאתי און לנפשי בסוף
החרוז ברוך הבא בשם ה' הראשון הוא שאותיות
אברהם יש בד' תיבות הללו. והרצה לעמוד על
עיקר הדברים יראה בנוסח של נודה לשמך מנהג
אשכנז, דאינו רק ברוך שם ה'. ובבית שמואל סי'
ס"ב ס"ק י"א כתוב: "כשאין אומרים ז' ברכות,
אלא אשר ברא, אומרים נודה לשמך". (אפשר
שהב"ש כתב דברים אלו בעת רבנותו באשכנז
בק"ק פיורדא).

45. כי מושיבין אותה רק כשמכרכין ז' ברכות,
ראה להלן סוף סי' רל"א.

46. ע"י לעיל סי' רכ"ז הע' 45.

47. servir (לאטינית וצרפתית: לשרת), מלצר,
שמש הסעודה. ראה להלן סי' רנ"א: "שמש
שקורין סרביר, והוא עומד עליהם ומשמשן ומזוג
כוסם וכה"ג". וכן קיצור של"ה, מס' שבת, הנהגות
ודיני שבת (אמסטרדם תס"א, דף סט, א):
"בסעודות גדול' יש קצת השמשיין שקורין
סרביר..." והשוה תקנות וורמיישא משנת תט"ז,
עמ' 66; תקנות ניקלשבורג, עמ' 69, והערת
המהדיר שם; תקנות ק"ק פיורדא (לעיל סי' רכ"ז
הע' 9), עמ' 191.

42. כתב הב"ח או"ח סי' קפ"ג ד"ה רב אשי,
והובא באחרונים שם, שירא שמים יהא נזהר לשים
כובע בראשו בשעת בהמ"ז, ולא יכרך במצנפת
קטנה. אמנם באשכנז לא חשו לדברי הב"ח
בבהמ"ז סתם מלבד בסעודות חשובות, דוגמת
מנהגו של מהרא"י המובא בלקט יושר, או"ח, עמ'
37-36: "וכשרוצה לברך ברכת המזון היה מרקד
במצנפת שלו שהיה מכוון על ראשו משום מורא
שכינה וכן מצאתי בא"ח בסי' (קפ"ז) [קפ"ג], וז"ל
אלא יהא יושב באימה ע"ש. ז"ך. וזכורני כשאכל
הוא וחשובי אושטריך לסעודות, היו יושבים על
השלחן במטרון שקורין קאפ"א".

43. היא השבת שאחר הנשואין, ראה להלן סי'
רל"ד.

44. למנהג פולין זהו פיוט שאומרים קודם בהמ"ז
של ברית מילה, ובאשכנז נהגו לאומרו קודם
בהמ"ז של סעודות נשואין. ר"ד לידא, סוד
ה-שרביט הזהב (אמסטרדם תס"ט, דף יב) כתב
על כך: "בכל מדינות פולין וליטא ... מכרכין נודה
לשמך וכו' [בברית מילה] ... במדינות אשכנז איננו
כן. ... לכאורה לא נמצא שום רמז לחרוז הזה
ושיכתו לברית, והייתי משתומם כשעה חדא על

אשתו⁴⁸, ומחננין ומרקדין ושמחין שם שמחה גדולה, והולכין אח"כ לבתיהן לשלום.
 רל"א ביום ד', והוא יום החופה¹, שחרית, טרם שדופק השמש לב"ה², פותח הבריימ
 הויז, ופותח פתח קטן של ב"ה, והוא נקרא: פתח החתן. והשמש קורא, בעת דופקו⁴,
 בקול רם: צו דער מאיין⁵, צו דער מאיין. וקורא כן שתי פעמי', בכל פעם שקורא.

הנהגות

הנהגות

ק"ק⁴⁹, או לא, [א]ם לא הביאו אמם עמם, אזי אונטר וירן⁵⁰, מיין וירן⁵¹, וכל הכבוד של הכלה,
 כגון בענטשי זיצן⁵², באד וירן⁵³, סבלונות זיצן⁵⁴, וכן כולם, לאותו בעלת הבית שנתארח שם החתן
 והכלה⁵⁵ (ה).

פתח החתן. חתן טירכ"ן³ (ק).

54. שתי הבתולות היושבות לצדי הכלה בשעת
 קבלת הסבלונות ומלכישות אותה בהם, כמבואר
 לעיל.
 55. כלומר שהיא בוחרת את הנשים והבתולות
 לכיבודים הנ"ל.

סעיף רל"א

1. עי' לעיל סי' רכ"ט הע' 1.
2. עי' לעיל סי' א'.
3. Türchen, דלת קטנה. פתח זה היה בקיר הדרומי
 (ממול לכניסה הראשית שבצפון). עי' מנהגות
 וורמייזא לרי"ל קירכום עמ' עז. ראה גם
 M. Mannheimer, Die Juden in Worms, p.
 20; Böcher, Die Alte Synagoge zu Worms, p.
 35-36. והשוה סדר הנהגת ביה"כ דק"ק אמשטרדם,
 סי' א': "באם איין חתונה איז, מוז מן מאן פירן לאזן
 גשעהן קודם ברוך שאמר, אונ' דש קלייני טירכי פון
 ב"ה מוז אופן זיין, אונ' דער שמש מוז רופן אין שול
 צו מאן".
4. השוה מהרי"ל ריש ה' נשואין: "כעלות השחר
 ביום הששי היה קורא השמש לבא לבה"כ והיה קורא
 אגב לבוא אל המאן". ר"א טנדלאו, Sprichwörter,
 מס. 590, מביא את הקריאה בלשון זו: "צו מאן! צו
 מאן!".
5. zu der Mayen, אל המאיין. כתיב זה של המילה
 "מאיין", נמצא גם בשו"ת חת"ס אה"ע ח"א סי' צ"ח.
 להלן בפרק "קצת טעמים", מופיע גם הכתיב
 "מייאן", ולא מצאתי לו מקבילה מדויקת. כתיב
 דומה, "מאייאן", יש במנהגים בידיש, ה' פריילפט,
 וכן "מייין" במהר"ם מינץ, סי' ק"ט; רי"ל קירכום,
 עמ' עז; ר"י שמש, לעיל הגהה סו"ס ר"ל. אך בהרבה
 מקורות מצוי הכתיב "מאן": מהרי"ל, ה' נשואין
 (נוסח הדפוס שלפנינו); הנהגת ביה"כ דק"ק אמ"ד,
 שם; שמחת הנפש, ח"ב, דף יז, ב; תקנות ק"ק
 אוטנוס (לעיל סי' רכ"ז הע' 10). סי' כ"ט; שו"ת יד

48. ריקודים מעורבים היו מצויים בכמה ארצות.
 כקב הישר, פרק פ"ז, נאמר: "כשהשמחה היא
 מעורבת בהרהורים רעים, כגון במסיבות אחת
 יושבים אנשים ונשים בחורים ובתולות בחדר אחד ...
 ורוקדים אנשים עם נשים ביחד ... עון זה הוא מצוי
 בעו"ה ברוב מדינות פולין וליטא". היו מקומות
 שרקדו אפילו עם אשת איש או בחורים עם בתולות,
 ובעלי המוסר התריעו על כך וטענו שזו תוצאה של
 ישיבה בחדר משותף בשעת הסעודה. ובכמה
 מקומות הצליחו הרבנים לבטל את הריקודים
 המעורבים. עי' כלבו סו"ס סי' בשם מהר"ם מר"ב;
 שו"ת בנימין זאב, ח"ב, סי' ש"ג-ש"ה; ים של
 שלמה, גיטין פ"א סי' י"ח; של"ה שער האותיות,
 פרק "בענין סור מרע" (דפוס יוזעפאף תרל"ח, ח"א,
 דף סה טור א); שו"ת הב"ח החדשות, סי' ג"ה;
 ראשית ביכורים, פפד"מ תס"ח, תוכחת מגולה, דף
 כט, א; שמחת הנפש, זולצבאך תקנ"ח, דף כז, א;
 שו"ת זכרון יוסף, או"ח, סי' י"ז (ד"ה והנה); תקנות
 ק"ק פיורדא, שם; שו"ת ברכה אה"ע סי' כ"א סעי'
 א'; קיצור שו"ע סי' קנ"ב סעי' י"ג. וראה עוד להלן
 סי' רל"ה הע' 92.

49. שיש לו חזקת עירונות. עי' לעיל הע' 31.
50. unterführen, "להוליך תחת", או "לסייע
 בהליכה". כך הוא כינוי שתי האמהות או הנשים
 המוליכות את הכלה לחופה ולברכה. עי' להלן
 בהגהה בסי' רל"א, וכן בהע' 14 שם.
51. שתי הנשים המוליכות את הכלה לחופת "מייין",
 כמבואר בסימן הבא.
52. Bentsche Sitzen (פרובאנסאלית: benesir),
 לשבת לברכת המזון, והכוונה לשתי הבתולות
 היושבות אל שולחן החתן יחד עם הכלה בעת ברכת
 המזון של סעודת הנשואין, כמבואר בסימן הבא.
53. שתי נשים המוליכות את הכלה למרחץ, כמבואר
 לעיל.

לאלמנה אין קורין ואין באין צ"ו דע"ר מאיי"ן, אבל לבתולה קורין ובאין, אף אם נשאת לאלמן.⁶

וכך מנהג המאיי"ן. החתן לובש המטרו, דרך צווארו, כאבל.⁷ החתן הולך ראשון, ואחריו הרב, וכל הקהל לפנייהם. כלי זמרי⁸, גם משרתיו ובני ביתו של החתן, הולכין

הגהות

לאלמנה. הנשאת לבחור (ק.מ.).

אבל לבתולה קורין. וכל מקום שיש מייאן, קרובי החתן וקרובי הכלה לובשין שבת-סרביל לב"ה בעת המייאן, ובאים כן בב"ה. אבל בחור שנשא אלמנה, ומכ"ש אלמן שנשא אלמנה, אין לובשין שבת-מנטיל בשחרית בב"ה, רק בעת החופה לובשין שבת-מנטיל, ותו לא (ה).

המלכים אלא על המעיין... ובני מאיי"ן [מיינץ?] המליצו מעין למאיי"ן. וע' בנחלת שבעה סי' י"ב אות ע"ג, כ'... הנהגות הנהוגים בחתונה... סבלנות והליכות למים החתן והכלה זריקת חיטין...".

ר"א טנדלאו, שם, דן באפשרות ששורש המילה הוא בגרמנית, ומעלה את הסברה שהיא מלשון gemein "משותף", אך נוטה לומר שכמילה גרמנית יש לזה קירבה גדולה יותר למושג Meineid, "שבועת שוא". ואכן, A. Zivy, Elsässer jiddisch, Basel [1960], p. 63 מרמז על קשר למילה Manen, רוחות, במובן השבעת רוחות. בהולנד היו גם מי שראו בה מילה הולנדית vermaning, אזהרה (בגרמנית: mahnen). ועוד סברה הולנדית: שזו מלשון zich vermeien, להשתעשע. ראה מחקרים, שם. וא"כ הכונה למילה הגרמנית meien כלומר לשמות כמו בחודש מאי, שנידונה לעיל. זוהי אכן דעת ר"י שמש, להלן בפרק "קצת טעמים".

ועי' להלן הע' 20, שעיקר המייאן הוא זריקת החיטין.

6. עי' להלן סי' רל"ה, ובהגהה שם.

7. במהרי"ל כתוב: "המטרו תחובה לו דרך צווארו, כמנהג בריינז, זכר לחורבן להעלותו על לב בראש שמחתו". ובמהר"ם מינץ: "החתן ישים המטרו בראשו כאבל, כדי להזכירו ימי אבלות, שנאמר וגילו ברעדה... וכן כדי להזכיר אבלות ירושלים". וכן נהגו בפפד"מ וכמה קהילות אשכנז, עי' מנהגים ביידיש, ה' ליל הסדר וה' נשואין; שמחת הנפש, דיני ט"ב; נוהג כצאן יוסף, עמ' קיג. החתן לא היה לובש תכריכים אלא הכלה, עי' להלן.

8. בדברי קהלת, עמ' 480, כתוב שהניגון המקובל בהולכת חתן וכלה למייאן הוא הניגון שמשמש גם בקריאת מגילת אסתר בפסוק "ויתלו את המן" עד

הלוי, ח"ב, סי' ס"ג; ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ד', ד', 5. כמו כן נמצא כתיב זה בתוספת ה' להמשכת תנועת הפתח, "מאהן", בתקנות ק"ק פיורדא (לעיל סי' רכ"ז הע' 9), עמ' 191, 192. כך גם בטרנסקריפציות גרמניות, Maan, אצל ר"א טנדלאו, Sprichwörter, Jewish; 590 מס' H. Schwab, Rural Communities p. 48; מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ח"א, עמ' 312. בדומה לזה, Mahn, אצל ר"ש קרליבך, פלא יועץ, עמ' 18.

על מוצא מילה זו ומשמעותה הובעו השערות שונות. לדברי רבי יונה אהרנטורי, אב"ד במינכן, נלקחה מילה זו מהפסוק (דברים יא, יב) "למען ירבו ימיכם וימי בניכם", והיינו על דרך אמירת הפסוק "פרו ורבו" שאומרים בעת ה"מאן", עי' Schwab, שם. בין יהודי הולנד היו שראו את המקור בפועל "מאן", כלומר הזדמנות אחרונה להסתלק מן הנישואין, עי' מחקרים, שם. בשו"ת מנחם משיב, ח"ב, סי' כ' (עמ' 93-94), הובאו כמה דעות: "שמעתי הכוונה שהוא ממאן (ל' מיאון). אבל מדוע ממאן, הלא הוא רוצה בה. גם שמעתי שהוא ממחולות מאין (מאי טענצט [מחולות חודש מאי]) שעושין העכו"ם. אבל גם זה אינו נוח, חוץ מזה איזה שייכות י"ל לחודש הזה. ואולי עפ"מ ש' בת' תשב"ץ, כולל פסקי מהר"ם מרוטנבורג, סי' תס"ה, חתן בגי' שחקים, כל המשחק לפני חתן וכלה זוכה להינות ממן שמשחקים ברקיע שחקים (חגיגה י"ב:). וע' מ"ש בספרי ח"א סי' י"ח אות ב', ע"ז נקרא מן מלשון מן, ואיש אל אחיו אומר מא"ן הוא ולא ידעו מה הוא [שמות ט"ז, טו"], בהמשך הדברים הובעה שם הדעה שמקור המילה הוא בשם העיר מגנצא, מיינץ, ועל כך ראה הערתנו לעיל סי' רכ"ט הע' 2. אפשרות נוספת מועלית שם: "ואולי... כמו דאמרי' (הוריות י"ב). אין מושחין את

לפניהם ואבוקות בידם. ומדליקין האבוקות אף בימי הקיץ, כי לא לבד להאיר מדליקין, רק העיקר לשמוח חתן וכלה⁹. והולכין ובאין עד תחת הבריי"ט הוי"ז¹⁰. והחתן יושב על המעלה המיוחדת¹¹ לישב שם חתן וכלה, והרב והקהל עומדים שם.

הגהות

ומדליקין. הסרביר (ק).

אף בימי הקיץ. שהוא יום (ק).

והאבוקות. הסרביר עם האבוקות (ק).

לשם נשואין, עי' רמ"א אה"ע סי' נ"ה סעי' א'. ובוורמיישא כנראה סברו כאותה דעה שחופה היא שמביאים את החתן והכלה למקום מיוחד שהוכן לכך, הן ברשותו הן ברשות אחרים, עי' דרישה אה"ע סי' ס"א. ובדרישה יו"ד סי' שס"א כתב: "הכנסת כלה, פירש"י [מגילה כט, א] שמלוין אותה מבית אביה לבית חופתה... אפשר שכן היה המנהג בזמנם כמו שנוהגין עדיין במקצת קהילות בארץ אשכנז שיש להן בית מיוחד לזה, והשתא מדויק שפיר ל' רש"י שכתב לבית חופתה שמשמע שמלוין לבית". וכ"כ שם יו"ד סי' ס"ה: "כמו שנוהגין עדיין בקהילות בארץ אשכנז שיש להן בית מיוחד לזה שמביאין אותם שמה". ועי' לעיל סי' רכ"ז הע' 48. 11. וכן כתב רי"ל קירכום, שם: "ואז לקח הרב החתן בידו ומוליך החתן על הבימה תחת בית החתנות ויושב שם". הרב משה מאנהיימער מספר בספר שהדפיס בשנת תר"כ (Die Juden in Worms, עמ' 20): "עוד לא חלף זמן רב מאז שפסק מנהג זה, לקיים את ה"מאין" במבנה העומד מאחורי ביה"כ (קלאוז). שם, בקומת קרקע, יועד לכך מקום גדול, היכן שהחתן קידם את פני כלתו על במה גבוהה שלש מדרגות". בוורמיישא בה עשו את המייאן בתוך בית ייחדו מקום לחתן וכלה לשם חופה מעל בימה מיוחדת. בשאר קהילות בהן עשו את המייאן בחצר ביה"כ, ייחדו מקומם מתחת כילה, כדברי לקט יושר, אור"ח, עמ' 28: "ברינוס שמכניסין חתן וכלה בשחרית תחת הכיפה, וזה חשיב חופה שלהם, כמו שכתוב במרדכי ריש כתובות" (עי' להלן הע' 73). וכ"כ במהר"ם מינץ שם: "אחר המיין מנהג בכמה קהילות שמשיבין חתן וכלה תחת הכיפה הנעשית לשם כך". לפי מנהג מגנצא, המובא במהרי"ל שם, "הולכין יחד עד אצל פתח בה"כ ויושבין שם מעט". לפי כל המנהגים הקפידו להושיב את החתן והכלה, ובהרבה מקומות נבנה לשם כך ספסל אבן המכונה "מאאן שטאאן", אבן מייאן, ראה טנדלאו ושוואב, שם. על המקורות לכך, עי' להלן הע' 17.

"שככה". (לבני אשכנז בימינו ידוע ניגון זה רק מהמגילה).

9. כתוב ברוקח סי' שנ"ג: "מנהג להוליך הכלה יום ו' כעלות השחר, כי טוב הוא, כי אז נכנס מזל נוגה, וקרא אסמכתא ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים [שמות יט, טז], לכך לוקחים מבוערות". בתשב"ץ, סי' תס"ה, מוסיף לבאר ענין זה: "מה שזורקין נרות דולקות, רמז למתן תורה, שנאמר ויהי קולות וברקים. נקוט האי כללא בידך, כל המנהגים של חתן ושל כלה אנו למדין ממתן תורה, שה' היה מראה עצמו כחתן נגד כלה שהם ישראל". במהרי"ל משמע שהאבוקות שימשו גם להאיר את אפילת רמדומי עלות השחר: "כעלות השחר... הולך הרב החתן לפניו וכל העם אחריהן לאור האבוקות". במהר"ם מינץ כתוב: "אנן עבדינן ג"כ בנישואין כמה סימנים המורים על ענייני הצלחה, כגון אבוקות בשעת מיי"ן המורה לאורה ולשמחה". ועי' גמ' גיטין פט, א. סנהדרין לב, ב; ערוך ערך "לפד"; ארחות חיים, ח"ב, עמ' 67; ס' הפרנס, סי' שס"ט, שמדליקין נרות וכדומה לכבוד חתן וכלה להגדיל השמחה.

10. ברוב קהילות אשכנז נהגו לעשות את המייאן והחופה שאחריה בחצר ביה"כ, עי' מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, עמ' 83; מהרי"ל, מהר"ם מינץ, שו"ת חת"ס, ר"א טנדלאו, שם; Loewenstein, Zur Geschichte der Juden in Fürth, II, p. 184; F. Guggenheim, Jiddisch auf Alemannischem Sprachgebiet, p. 134. ברם בוורמיישא נהגו לעשות את המייאן והחופה בתוך בית החתנות, וכ"כ רי"ל קירכום שם; מקור חיים, קיצור הלכות, סי' קע"א סעי' ה'. וכן מנהג הקדמונים לעשותו בתוך בית, עי' תוס' ברכות ג, ב ד"ה ולא: "עכשיו שדרכן לזרוק חטים בבית חתנים". וברוקח, שם: "כעלות השחר... כשהכלה נכנסת לבא בשער הבית". ומשמע גם ברוקח שהכונה לביתו של החתן. והיינו לפי דעת הפוסקים שחופה היא הבאת הכלה לביתו של חתן

והכלי זמרי' והאבוקות הולכין לבית הכלה, ומביאין גם הכלה כמו שהביאו לחתן. ומנהג לכבד שתי נשים ההולכין בצדי הכלה להביאה תחת הברייט הויז, או אם

הגהות

ומביאים גם הכלה. הכלה לובשת טרם שהולכת צ"ו דע"ר מיי"ן, תכריכין שלה על בגדיה, וקורזי"ן¹² על ראשה, והינומה על פניה¹³, וכן הולכת כל יום החתונה (ה). לכבד שתי נשים ההולכין בצדי הכלה. וקורין אותה מצות מיי"ן ויר"ן¹⁴ (ק).

משמע שהכלה היתה לובשת את ההינומה לא רק בשעת הברכה, אלא זמן רב, עד שלפעמים היתה מנמנמת בתוכה. גם במהרי"ל כתוב שכבר בבוקר הכלה מלובשת הינומה על פניה. בתוס' יומא יג, ב ד"ה ולחדא כתוב: "בתולה משיצתה בהינומה הויא חופה שלה, וזה היו רגילין לעשות ביום". עוד נאמר בכת"י ספר האסופות (מובא אצל י' זימר, מנהגי נישואין בוורמיישא, "סיני", כרך פו, תשרי-חשון תש"מ, עמ' לז): "מה שנותנין הצעיף על ראש הכלה ומכסי' פניה ביום שמכניסין אותה לחופה ומביאין ראייה מרכה... ולרבי גרשום ב"ר יעקב מכונא נראה הטעם שלכך הנהיגו לעשות כן כדי להרחיק כל אדם מהרהורי עבירה ועונש... וא"ת תתכסה כל ז' הימים שהם ימי חופתם, חכמים לא דברו אלא ביום כניסתה שהכל מתקבצין שם ומסתכלין ביופיה והיא עדיין בתולה, אבל לאח"כ לא הקפידו עליה אלא כמו שאר הבעולות, וראייה לדבר שאין עושין כן לאלמנות כנוסות, שאין מכסין פניהם אלא בשעת הברכה, לפי שמתביישת כשעומדת בין הקהל". על טעם זה של צניעות ע"י גם מהר"ז בינגא, מסכת פסחים, עמ' רכב-רכג; רמ"א אה"ע סי' ל"א סעי' ב'; חת"ס עה"ת, בראשית, עמ' צה. לגבי אלמנה ראה להלן בהגהה בסוף הסימן.

14. על "מיי"ן ויר"ן" ו"אונטר ויר"ן", השוה לעיל הגהה סו"ס ר"ל. באשכנז היו רק לכלה "אונטר פירר" ולא לחתן. כן משמע במהרי"ל: "הולך הרב החתן לפניו וכל העם אחריהן", ואילו גבי הכלה נאמר שם: "ומביאים הכלה". כך גם במנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום, עמ' עח: "הולך החתן לפני הרב וכל העם לאחריהן... ואח"כ מוליכין ג"כ הנשים את הכלה". וכך כותב גם ר"י שמש לפנינו. וע"י לעיל בהגהה סו"ס ר"ל, ש"אונטר ויר"ן ומיי"ן ויר"ן" נמנה בין עניני "הכבוד של הכלה" בלבד. השוה גם זכרונות גליקל מהאמלן. עמ' 128, שמזכירה רק את השושבינות שהשתתפו בחופתה. ראה גם תקנות ק"ק אוטנווס, סי' כ"ט: "כל פעם יתנו השושבינים כל אחד חצי רביעית זהו [לבנין ביה"כ], דהיינו שני נשים

12. Kuerser, מעיל פרוה. ע"י מהר"ז בינגא, ה' ר"ח, סי' ב', שהוא מין סרבל שלובשות אותו הנשים כלילי שבת ובראשי חדשים והוא עשוי מ"עור דיש לה שיער... והטעם שהכלה לובשת קורזין משום דכתיב (תהלים ב, יא) וגילו ברעדה, במקום גילה שם תהא רעדה (ברכות ל, ב), ומשום הכי לובשת שרגנ"ז [תכריכין] לזכור יום המיתה, וקורזין נמי קצת כיסוי ועיטוף שאינו של שמחה כ"כ... ומאחר דלובשין הכלה בקורזי"ן בשעת כניסת לחופה, לובשות נמי קורזי"ן בשעת כניסת שבת, דהוא נמי כניסת כלה". וע"י ראבי"ה, ח"א, סי' ר"כ והע' 19 שם. את הקורזין היתה הכלה לובשת משוך על ראשה ומשתלשל מאחוריה. כפי שמרומז בשו"ת מהר"ם מינץ, סי' פ"ו: "מלבישים הכלה סרגנות של נשי' שקו' ורקלין [השוה לעיל סי' רכ"ז הע' 44] להזכיר יום המיתה, וכן עטופה בסרבל או הקורזין על ראשה כאבלה". וכ"כ שם סי' ק"ט. לקורזי"ן המשוך מעל הראש מכוונים אולי דברי רבי אפרים מבונא, כת"י פרמא 655 (מצוטט אצל א"א אורבך, ערוגת הבשם לר' אברהם ב"ר עזריאל, ח"ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 43): "מה שמלובשים חתן וכלה בעור לבנה מכסה בגד עליהם, על שם ולשמש שם אהל בהם (תהלים יט, ו) וסמוך ליה והוא כחתן יוצא מחופתו, מדמה השמש לחתן היוצא מחופה". ולפי זה נהגו בזמנו גם החתנים ללבוש קורזין, כי לא היה זה מלבוש נשים דוקא. על מהר"א מסופר בלקט יושר, או"ח, עמ' 15: "לפעמים בחורף כשהיה הקור גדול וחזק שצריך להלביש בגד של עור שקורי' קורזין ואח"כ הסרבל ואח"כ טלית". וע"י תה"ד פו"כ סי' רכ"ו. תחריט ובו קורזין של כלה משוך מעל ראשה, ראה למשל בזכרונות גליקל, ת"א תרפ"ט, מול עמ' 20.

13. המשנה בכתובות טו, ב אומרת שבתולה יוצאת בהינומה, ולדעת רבי יוחנן בגמ' שם יז, ב היינו "קריאת דמנמנמה כלתה". ומפרש רש"י: "צעף על ראשה משורבב על עיניה, כמו שעושין במקומינו, ופעמים שמנמנמה בתוכו מתוך שאין עיניה מגולין, ולכן נקרא הינומה על שם תנומה". ומדברי רש"י

החתן והכלה מביאין אותה. ושתי הנשים האלה הולכות מקושטין בבגדי י"ט¹⁵, ומביאין הכלה עד פתח הברייט הויז.

ואז הרב הולך אל החתן, למקום שיושב שם, ואוחזו בידו, ומוליכו אל הכלה^{15*} לפתח הברייט הויז, והחתן אוחז הכלה בידו¹⁶, והרב עדיין אוחז ביד החתן, ומוליכן עד המעלה שמוכן לישיבת חתן וכלה, הנ"ל. ושתי הנשים שמוליכו את הכלה גם באין, ויושבין לצד חתן וכלה, ועומדין תכף, ולוקחין הכלה עמם, ומוליכה לביתה. הנשים עם הכלה יוצאין ראשונה, ואח"כ גם החתן הולך¹⁸, ובא לב"ה דרך פתח קטן,

הגהות

אם החתן והכלה. אם הכלה ואם החתן, אם היא אלמנה, משימה צעיף בראשה^{14*} ביום החתונה תיכף בקומה, ואינה מסירו כל היום, עד שהולכת לישן (ה). ולמחר חזרו לילך בשטורץ כמנהג האלמנות (ק).

לישיבת חתן וכלה. ויושבין יחד מעט. וזכר לדבר (יבמות פ' ב"ש דף ק"ט), אותבה אביה כורסי' וכו'. ובפ"ק דע"ז, תחלה על גפי, ופי' רש"י, מושב שאינו קבוע, ג"כ רמז לזה¹⁷ (חות יאיר).

הלך הרב והחשובים והיו מוליכין את החתן לקראת הכלה. וכ"כ רי"ל קירכום: "אז בא הרב ומוליך החתן בידו מן הבימה לקראת הכלה אל פתח בית החתנות אל הכלה".

16. כתוב ברוקח, סי' שנ"ג: "וכשהכלה נכנסת לבא בשער הבית, אז החתן הולך שם לקראתה ולוקח ידה ונותן אותה על המשקוף למעלה, יד שערים לפי קרת [משלי ח, ג]. אמנם נתינת היד על המשקוף לא היתה נהוגה בוורמיישא, לפחות בימי ר"י שמש. במהרי"ל מובא מנהג מגנצא שהמיי"ן נעשה בחצר ביה"כ, ושם נאמר רק ש"החתן תופש אותה בידו".

17. ביבמות קי, א כתוב: "ההיא עובדא דהוה בנרש ואיקדישה כשהיא קטנה וגדלה ואותביה אבי כורסייא". ופירש"י: "אבי כורסייא, באפריון... כשאר חופות". (השוה להלן סי' רל"ה הע' 91). בע"ז יט, א נאמר: "בתחלה על גפי ולבסוף על כסא". רש"י: "על גפי משמע כעל כנפים, מושב שאינו קבוע, וכתיב קרא אחרנא על כסא, מקום כבוד קבוע, כמו רק הכסא אגדל ממך, ל"א בתחלה על גפי, יחידי ... כמו אם בגפו יבא". נוסף לרמזים שמצא החתן יאיר, יש להזכיר את האגדה המובאת בפסקי תוספות סנהדרין פ"ד סי' צ"ז: "קודם שנזדווגה חוה היה אדם יחיד, ומשנזדווג ישבו יחד על כסא, ומכאן ראייה שמושיבין חתן וכלה על כסא". ועי' להלן סי' רל"ה הע' 91. וראה לעיל הע' 11.

18. גם במהרי"ל משמע שהכלה יוצאת ראשונה ואחריה החתן. ובמנהגים בידיש, ה' פריילפט, משמע שהחתן מקדים לצאת.

שושבינים הנקרא אונטר פירן אונטר דען מאן... וכן שני נשים שושבינים של היים פירן ממאן... גם אותן שני נשים שושבין דיא אונטר פיהרן אונטר דער חופה". בדורות המאוחרים התקבל גם כאשכנז מנהג פולין הנזכר בדמ"א יו"ד סי' שצ"א סעי' ג', ששני אנשים מכניסין החתן תחת החופה, ראה דברי הג"ר גבריאל אדלר כ"שומר ציון הנאמן", מכתב ק"ו דף ריא טור א: "אבי הכלה דהוא השושבין המכניסו לחופה כמנהג הקהילות". ועי' שו"ת ר' ידידיה טיאה ווייל, יו"ד, סי' ק"ז; פסקים ותקנות רעק"א, ירושלים תשל"א, עמ' נט-ס.

נהגו באשכנז שאין מוליכין את החתן, אלא הוא הולך בראש, כמלך בראש הגדוד, כעין המבואר בתשב"ץ סי' תס"ה: "ג' אותיות מלך וג' אותיות חתן, מה מלך חיילין מקיפין אותו אף חתן שושביניו מקיפין אותו".

על שושביני חתן בשבת פריילפט ראה להלן סי' רל"ה.

14*. כלומר שהיא פטורה מלחבוש, מעל כיסוי ראשה, את ה"שטורץ", שהוא כיסוי האלמנות (עי' לעיל סי' רכ"ז הע' 16), ויכולה להשאיר אך את הצעיף המכונה "טיקי שליארא", כשאר נשואות (עי' לעיל סי' רל"ה הע' 18), כמו שנהגו ביארצייט שחל בשבת (עי' להלן סי' ר"ס בהגהה).

15. כן בשו"ת ר' ידידיה טיאה ווייל, יו"ד סי' ק"ח: "עכשיו המנהג שלובשין בגדי יו"ט השושבינין המכניסין לחופה".

15*. כן במהרי"ל: "וכאשר תבא עד פתח חצר בה"כ

שקורין: פתח החתן, והנערי' קטני' חולכין עמו, ודוחפין אותו לכנס בפתח הקטן של החתן¹⁹, ואח"כ הרב והב"ב.

ובעת שמוליך הרב החתן עם הכלה, תחת הבריי"ט הוי"ז, אל המעלה שיושבין שמה, דרך הילוכן זורקין על החתן וכלה חיטין²⁰, ואומרין להם בעת הזריקה: פרו ורבו²¹. והחטין ההמה, מנהג שאבי החתן והכלה מביאין אותם בידם בקערה קטן.

הגהות

הגהות

והנערי' קטני' ... ודוחפין. אינו בכת"י (ק.מ.).

בקערה קטן. ומעורבין שם בתוך החיטין איזו מעות, וכל ב"ב בא ולוקח מעט מן החטין ההמה,

חטה עליהם נהוג כמו בקליות ואגוזים בימיהם". ברוקח סי' שנ"ג אף ניתן טעם למה חטים דוקא: "ומה שזורקין חיטין סימן הוא שיהו פריין ורביין להשליך חיטין על חתן ועל הכלה כשמוליכין אותו בהשכמה יום ו' [היינו יום הנשואין למנהגם, עי' לעיל סי' רכ"ט הע' 1], על שם חלב חטים ישביעך [תהלים קמז, יד]". בכת"י ישן המובא בס' נחלת שבעה מהדורא בתרא, דף יט, א כתוב: "חלב חטים ישביעך גימטריא חתן וכלה, לפיכך זורקין חיטין באשכנו על חתן וכלה". במחזור ויטרי, סי' ת"ע, מובאים שני הטעמים של הרוקח: "זורקין עליהם חטים לסימן ברכה, פרו ורבו בהצלחת כל טוב, וחלב חטים ישביעך". ועי' ר"י חזן מלונדרץ, שם; סי' הפרנס, סי' שס"ט.

21. בראשית א, כח. היות והשלכת החיטין היא סימן לפריה ורביה (כנו' בהע' הקודמת) נהגו העומדים שם לומר כן בפה, וכן נמצא כבר במנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, עמ' 83: "נהגו לבתולה בבוקר ביום ו' קודם תפילה להוליך חתן וכלה לחצר בית הכנסת ולזרוק חיטים עליהם, ואומרי' פרו ורבו, וסמך לדבר מדכתי' ברוך בניך בקרבך השם גבולך שלם חלב חיטי' וגו'". והשוה שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, עמ' 215. כתוב במהרי"ל: "ובחיבורן יחד זורקין כל העם על גבי ראשן חטין ואומרים פרו ורבו ג"פ". המנהג לומר כן ג"פ לא נמצא בשום מקום אחר. וגם בחלק מכתה"י של ספר המהרי"ל אינו! גם במהר"ם מיניץ כתוב: "החטים שזורקים על ראשם ואומרים פרו ורבו", בלי ג"פ. רי"ל קירכום, כתב ש"אמרו פרו ורבו בחיטין הזה". כנראה אין כוונתו שאמרו גם את המילים "בחיטין הזה", אלא שאמרו פרו ורבו בעת זריקת החיטין הללו.

על זריקת החיטים כתוב בשו"ע או"ח סי' קע"א: "הזורקים חטים לפני חתנים צריך לזהר שלא יזרקו אלא במקום נקי וגם יכבדו אותו משם כדי שלא ידרסו עליהם". וכתב שם המקור חיים (בכרך), בקיצור הלכות: "כ"כ הג"מ, וסיים ולא נהגו כן".

19. רי"ל קירכום: "אז באים הנערים ולוקחין החתן ומוליכין אותו דרך פתח קטן לב"ה". על פתח זה עי' לעיל הע' 3.

20. הזריקה על חתן וכלה היא עיקר המייאן, ואילו הישיבה על המעלה או תחת הכילה (עי' לעיל הע' 11) היא מחמת חופה. כן מובן מדברי מהר"ם מיניץ: "ובבוקר חולכים החתן והכלה לחצ' בהכ"נ לעשות מיי"ן כמנהג העיר, ואחר המיי"ן מנהג בכמה קהילות שמשביין חתן וכלה תחת כיפה". וכן משמע מדברי ר"י חזן מלונדרץ, עץ חיים, ח"ב, עמ' רמא: "ומנהג לפרוס טלית עליהם בשעת ברכה וזה כמו יחוד, ולזרוק תבואה עליהם כלומר פרו ורבו כתבואה זו, ולעשות חופה לשניהם". (דברי ר"י חזן מוסבים על מנהג צרפת-אנגליה שהיה כנראה לעשות את המייאן אחר הברכה, כפי שמשמע גם במחזור ויטרי, סי' ת"ע). אולם בדורות הבאים קראו גם לישיבה תחת הכיפה בשם מייאן, עי' שו"ת חת"ס שם: "ותקנו תחלת החופה והוא שקורין מאיי"ן באשכנו ... שנהגו בחופת מייאן". שו"ת יד הלוי, שם: "הושבת החתן והכלה על כסא שנוהגין בעשיית מאן". בדורות המאוחרים כבר לא הברילו כלל בין זריקת החיטים וישיבה תחת כיפה על כסא, והיו משליכין את החיטים בעת ישיבתם ואף קראו לספסל הישיבה "ספסל המייאן". ראה ר"א טנדלאו, שם; Schwab, שם. יתירה מזו אפילו תפילת השחרית שאחר המייאן מתוארת להלן על ידי ר"י שמש כאילו היא חלק מהמייאן: "בעת המיי"ן ... קרובי' ... באין צו דער מייאן לב"ה בסרבל של שבת".

עיקרו של מנהג הזריקה נמצא כבר בגמ' ברכות נ, ב: "ממשיכין יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפנין קליות ואגוזים". בתוס' שם ד"ה ולא, מעידים על שינוי המנהג "עכשיו שדרכן לזרוק חטים בבית חתנים". וכן בראבי"ה, ח"א, סי' קל"ט: "והשתא נהוג עלמא שבין בברכת אירוסין ובין בברכת נישואין שופכים מקצת יין מן הזכוכית לפני חתן והכלה. כעיו ממשיכים היין. וגם בהשלכת

מושיבין החתן בראש ב"ה²³, במקום המיוחד לכל חתן לישוב עליו בעת המיי"ן, ומעמידין שטענטיר²⁴ לפניו, ומדליקין י"ב נרות של שעה²⁵ על אותו שטענטיר שלפניו. קרובי של חתן וכלה באין צו דער מייאן לב"ה בסרבל של שבת²⁶. החתן יושב על מקומו, ואינו עומד אפי' בעת שאומרין קדי' וברכו²⁷, ואינו מתפלל כלל

הגהות

וזורקו על ראש חתן וכלה, כנ"ל, ואחר המייאן מלקטין המעות ההמה נערים עניים²² (ק). ומדליקין י"ב נרות. ונועצין אותן לפניו על השטענדיר תכף כשבא לב"ה, ומניחין אותן כך דולקין לפניו עד שיוצאין מב"ה (ק). וכשמגיעין לישתבח, או שירה חדשה, הנערים הקטנים באים] וחוטפי' הנירות מלפני החתן (ק.מ.).

כשמתחיל ש"ץ ובא לצינן און הנערים שעומדים שנים חוטפים מעל] שטענדיר של החתן [נרות] של שעה הנ"ל (חות יאיר).

קדי' וברכו. מנגן החזן שירה חדשה... ביום החתונה בניגון המיוחד ליום החתונה²⁷ * (ל"י).

בבוקר יום חתונתו על מקום מיוחד לו בכותל מזרחי מצפון לארון. בשו"ת פנים מאירות, ח"ב, סי' א', מדובר גם על "קהל אחד היה להם מקום בקרן מזרחית דרומית והמקום ההוא הי' מיוחד להחתן ביום חתונתו שישב שם". והשוה להלן סי' רל"ה הע' 30. יש להעיר כי הרב בוורמיישא לא ישב בכותל המזרחי, עי' להלן סי' רצ"ב הע' 29.

24. Ständer, עמוד. העמידו שטענטיר במקום החתן, כי בהרבה מהמקומות בבית הכנסת של וורמיישא לא עמדו שטענטירים, ורק לחלק מבעלי הבתים היה שטענטיר. עי' מקור חיים (בכרך) סי' צ' סעי' כ"א; Boecher (לעיל הע' 3), עמ' 83.

25. רי"ל קירכום: "ומדליקין לפני החתן י"ב נרות של שעה כנגד י"ב שבטים". השוה גבי ברית מילה, להלן סי' ר"מ, שהדליקו י"ב נרות. הדלקת נרות במקום החתן נתקיימה באשכנז עד הדור האחרון, ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ד', ד', 4, כותב: "ביום החתונה... בבוקר... במקום שהוא עומד בבית הכנסת, מדליקים נרות לכבודו".

26. כן במהרי"ל ורי"ל קירכום. ועי' לעיל סי' רכ"ח בהגהה, שנשים קרובות לובשות צעיף של שבת כבר מיום א'. במנהגי ק"ק פיורדא, סי' צ"ט, פורטו "אלו הן הקרובים הלוכשים בגדי שבת ביום חתונה". עיי"ש.

27. אף דשאר אדם צריך לעמוד כשעונין קדיש וכל דבר שבקדושה. עי' רמ"א אור"ח סי' נ"ו סעי' א'.

27*. עי' לעיל סי' י"ז בהגהה שביום שא"א תחינה מנגנים אא"א. ולהלן בהוספה ראשונה לסי' רמ"ה נראה שהיו מנגנים "צור ישראל" בניגון מיוחד לחתן.

כוונתו המקור"ח להגהות מיימוניות, ה' ברכות פ"ז אות ל': "תוס' [ברכות נ, ב ד"ה ולא] וכשזורקין חטין בבית חתנים צריך לזהר שלא יזרקם אלא במקום נקי. ומורי רבינו ש' היה מצוה לכבדם משם שלא ידרכו עליהם". לא כתוב בהג"מ שלא נהגו כן, אלא זו תוספת הבי"ש שם לדברי הג"מ. ואולי דייקו זאת מכך ש"מורי רבינו שיי", הוא המהר"ם מרוטנבורג, היה מצוה זאת, שמע מינה ששאר העם לא היו רגילים לעשות כן. דיוק זה היה חשוב למקור"ח בשביל המשך דבריו שם: "ומנהג זריקת חטים פה [וורמיישא] על ראשי חתן וכלה בבוקר יום חתונה בחדר המיוחד שקורין בריי"ט הוי"ז, וכל העם דורסין ואינם נמנעין". ויש מן הפוסקים שיישבו המנהג, עי' ראבי"ה שם; שער הציון שם, ס"ק כ'.

22. כן במנהגים בידיש: "אין עטליכן קהלות טוט מן אך געלט אין דיא זעלביגן ווייץ, דר נוך נעמן עז די עניים". ר"א טנדלאו: "בגרעני החיטה מעורבים לעתים קרובות מטבעות שבנפלם ארצה נשארם עבור העניים". ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, מביא מנהג דומה: "משליכים על החתן והכלה צימוקים, שקדים, גרעיני חיטה, זרעוני פרג ומעות קטנות... הכסף והפירות באים לרשות העניים".

23. במהרי"ל כתוב: "ומשיבין אותו מצד התיבה במזרחית צפונית". וכן מנהג וורמיישא המובא אצל רי"ל קירכום: "ויושבין החתן בב"ה על המקום המיוחד לחתנים בצד מזרחית צפונית, והוא לצד ימין של הארון הקודש". כך גם במקור חיים (בכרך), סי' ק"ו סעי' ב': "פה וורמייזא נוהגין דהחתן יושב

וכלל²⁸. וכשהחזן מגיע לקדושה, החתן עומד ומתעטף בטלית²⁹, אבל אינו מניח תפילין ואינו מתפלל, ובסיום הקדושה חוזר ויושב. ואלמון שנושא אלמנה מנהגו כן בב"ה, שיושב על מקום החתן, ומדליקין לו י"ב נירות, אבל חייב הוא להתפלל ולהניח תפילין, כשאר כל אדם.

הנהגות

בטלית. בציצית בטלית גדול (ק.מ.).
ואלמון. וכן המנהג האלמון הנושא בתולה בכל דבר, הן עם המייאן והן עם ישיבה על מקום החתן ועם י"ב הנרות, רק שהוא חייב להתפלל ולהניח טלית ותפילין (ק).
אבל חייב הוא להתפלל ולהניח תפילין כשאר כל אדם. נמחק בכתה"י: ואינו מתפלל ואינו מניח תפילין (ה, ובכת"י ב לא נמחק).
ה"ה הגאון מוהר"ר פתחיה [הנהיג הוה דזה אין שינוי משאר ב"ב⁴⁰, ול"נ... בחור שנשא אלמנה... והיינו לענין תפילה ותפילין]³¹ (חות יאיר).

29. רי"ל קירכום, כותב: "אז עומד החתן ומתעטף בטלית כדי שיהא מכוסה בטלית בשעת קדושה. או משום זה מתעטף החתן בציצית משום דכתיב גדילים תעשה לך וסמך ליה כי יקח איש אשה חדשה". יש להעיר שכבר בשחרית היום הקודם הוא לבש טלית, ע"י לעיל סי' ר"ל הע' 3.

30. רי"ל קירכום כתב בספרו בעמ' עז הגהה ז': "החתן... אין מתפלל. כן היה המנהג ג"כ אצל האלמון שנשא האלמנה, עד שבא אדונינו האלוף והגאון ר"ג ור"מ מהור"ר פתחי [ב"ר יוסף, אב"ד וורמיישא] שי' ונהג אלמון שנושא אלמנה יתפלל ויניח תפילין כמו שאר ב"א, וכך היה מצוה על אחי האלוף כמר שמשון בחרם שיתפלל ויניח תפילין כמו שאר העם, שהי' נושא האלמנה הינדכ"ן, אבל באמת הלומדים היו מרנן עליו, "אבל מי יבוא אחר המלך". (וכ"כ שם עמ' רנ הגהה ד'). פטור חתן מק"ש ותפלה הוא מפני טרדת עסק בתולים משא"כ באלמנה לא טריד, ע"י ב"י או"ח סי' ע', ומלבד הרצון להחזיק במנהג קדמונים לא מובן מפני מה התנגדו הלומדים להוראת מוהר"ר פתחי'.

31. בס' מקור חיים סי' ל"ח סעי' ז' כותב על כך החו"י: "מבלי משים נתפשט מנהג דבחור אינו קורא ק"ש אף שנושא אלמנה, ואלמן קורא אף שנושא בתולה, וכן בתפילין, וטעות מוחלט הוא". מקור הטעות הוא כנראה בכלל שקבעו לעצמם בני וורמיישא: "בחור שנשא אלמנה ואלמן שנשא בתולה, הבחור נוהג מנהג בפני עצמו מנהג בחור שנשא בתולה והבתולה נוהגת מנהג בפני עצמה כאילו נשאה בחור". ראה להלן בהגהה לסי' רל"ה.

28. מדינא דשו"ע (או"ח סי' ל"ח סעי' ז') חתן ושושבינין וכל בני חופה פטורים מתפילין משום דשכיח שכרות וקלות ראש (והיינו דוקא בעת המשתה משא"כ כאן שהוא לא בשעת משתה). עור נפסק בשו"ע או"ח סי' ע', שהכונס את הבתולה פטור מק"ש ג' ימים וד' לילות, אם לא עשה מעשה, מפני שהוא טרוד טרדת מצוה, והני מילי בזמן הראשונים אבל עכשיו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים כראוי גם הכונס את הבתולה קורא (ולפי"ז צריכים היו בני וורמיישא, שהחזיקו במנהג הראשונים, למנוע החתן מק"ש עד שבת, ע"י להלן סי' רל"ד שבעילת מצוה עושה במוצ"ש). ושם סי' ק"ו סעי' א' נפסק שכל הפטורים מק"ש פטורים מתפלה. עכ"פ מנהג וורמיישא, כמות שהוא, מוקשה הוא במקצת, ולפיכך יובן שגם המקור חיים (בכרך) סי' ק"ו סעי' ב', שמביא את המנהג, נתעורר לו בו ספק: "פה וורמיישא נוהגין דהחתן יושב בבוקר יום חתונתו... ואינו מברך ואינו מתפלל כלל ואינו עומד בקדיש וברכו, וכשעומדים הקהל להתפלל עומד ומתעטף בטלית ולא בתפילין, ונסתפקתי אם קורא ק"ש ומתפלל אח"כ". ועי"ש סי' ל"ח סעי' ז'.

כעין מנהג זה היה קיים גם במקומות אחרים. כתוב בקיצור של"ה, מס' חולין, עניני תפילין: "נוהגין קצת המון עם הארצים, שאומרים לחתן ביום החופתו, שלא יניח תפילין אלא קודם ישתבח, ולא נמצא דין זה בשום ספר". ובזכרון אברהם (בינג), סי' ס"ו: "בקצת מקומות נהגו, חתן ביום חופתו איז מניח תפילין עד קודם אהבה רבה".

וא"א תחינה³² ולא למנצח³³. ואם הוא ביום ב"ה, אומרי' אל ארך אפי' ³⁴ בניגון יפה³⁵. וחוייב הוא לקרוא לחתן לס"ת³⁶. חתונה בתענית ציבור³⁸, אומרים סליחות וגם וידוי, תחינות ולא למנצח.

מנהג שהחתן והכלה, בין שהוא בחור ובתולה ובין שהוא אלמן שנושא אלמנה³⁹, מתעניין ביום החופה⁴⁰, אף אם הוא בר"ח⁴¹ וביום שאין אומרי' בו תחנון⁴². בצהרים הבחורי' נקראין להחתן והבתולות לכלה, ומוליכין הכלה לחינגא, והבחורי' גם המה הולכין לחינגא. והחתן, אם ירצה לילך עמם, הרשות בידו. ואם ירצה, ילך אל הליפרונג⁴³ שלו, אף אם אביו שם.

הגהות

ולא למנצח. בהדרת קודש ראיתי שכתב שאומרים למנצח³³. וזה תמה. ואין מספיק מה שאומרים דה"ל יום צרה לחתן, מפני שמתענה, וא"כ כשהחתונה בימים שאין החתן מתעני' [לפין] זה אין אומרים למנצח... הוא מאד שיהיה יום ח[תונתו] ויום שמחת לבו עת צ[רה]. ומ"מ י"ל דאין שמחת [לבו] מפיק יום צרה לציבור... [לולי צערא דינוקא ... דנעשה המצוה ברכים ... וכמ"ש שש אנכי וגו'] (חות יאיר).

וחוייב הוא לקרוא לחתן לס"ת. חתונה בקריאת התורה, חיוב הוא לקרא לחתן. ואם החתונה בר"ח, החתן קודם לפרנס החודש³⁷, כגון אם הוא במקום שאין יכולין לקרות שניהם, כגון אם הפרנס חודש כהן או לוי והחתן גם כן כהן או לוי, [וכן אם הוא ישראל, ואין יכולין לקרות, יהיה מאיזה טעם שיהיה (ק)], קורין לחתן, והפרנס החודש נדחה, כי הפרנס החודש הוא מכח מנהג, והחתן מצד הדין. ועיין לקמן במנהגי מילה סימן ר"מ. (ה).

וכן ברמ"א או"ח סי' תקנ"ט סעי' ג': "ואם יש חופה ביום התענית בערב שבת נוהגין להתפלל מנחה ולקרות ויחל ואח"כ עושין החופה".

39. דהתענית אינה מן הדברים, המנויים להלן סי' רל"ה, שאין עושין לאלמן ואלמנה, דכל הטעמים שנאמרו בתענית זו שייכים גם בהם.

40. כן ברמ"א אה"ע סי' ס"א סעי' א'.

41. ברמ"א או"ח סי' תקע"ג משמע דמי שיש לו נשואין בר"ח, מלבד ר"ח ניסן, אינו מתענה. ומה שבוורמיישא נהגו להתענות הוא מפני שלא השלימו התענית, ראה להלן בסי' זה (והשוה רמ"א או"ח סי' תקס"ב סעי' ב'). ומסורת בידם בכיוצא בזה בר"ח סיון להתענות הציבור כולו ולא להשלים, עי' לעיל סי' ק' והע' 16 שם.

42. עי' נחלת שבעה סי' י"ב מחודשים סעי' ט"ו, שמסתפק איך המנהג בזה וכותב שלפי הטעם שמתענים מחשש שכרות ראוי להתענות גם בימים אלה.

43. Lieferung, מסירה. ראה, Tendlau, Sprich-wörter, מס' 598, שזהו הכינוי המקובל למסירת הנדוניות זמן קצר לפני הנשואין. עוד בדור שלפנינו

32. לענין תחינה עי' לעיל סי' ר"ל הע' 33.

33. במחזורי הדרת קודש, סוף ח"א, ה' נשואין "כמנהג שנוהג מהרי"ל" (והיינו העתקה מס' מנהגי מהרי"ל) כתוב: "וא"א תחינ' רק אמרו למנצח". וכן המנהג ברוב הקהילות, לומר למנצח. ובאבודרהם, עמ' שסא, כתוב: "ביום הנישואין... באשביליא... אין אומרים יענך ה' ביום צרה, שהוא יום שמחה לחתן ולא יום צרה... ויותר טוב מנהג אשביליא". גם במנהגים בידידיש כתוב שא"א למנצח. ועי' להלן סי' ר"מ, שביום המילה אומרים למנצח.

34. כן במנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, עמ' 6. ועי' קצות השולחן סי' כ"ה סעי' ד'.

35. עי' לעיל סי' י"ז בהגהה שביום שא"א תחינה מנגנים אא"א. ולהלן בהוספה ראשונה לס' רמ"ה נראה שהיו מנגנים "צור ישראל" בניגון מיוחד לחתן.

36. עי' רמ"א או"ח סי' קל"ה סעי' א'; לבוש ומג"א סוף סי' רפ"ב.

37. על חיוב הפרנס בר"ח, עי' לעיל סי' ס"ב.

38. מנהג הקדמונים היה לעשות נשואין גם בתע"צ, עי' תוס' עירובין מ, ב ד"ה דלמא: "ומעשה היה בחופה בעשרה בטבת, נתנו הכוס לתינוק לשותות".

אבי החתן והכלה קוראין ע"י השמש למי שירצו לבא לבית הרב אל הליפרונג, ואולכין ושותין שם, ומקצירין בסעודה ההיא, וממהרין עם הליפרונג. אבי החתן (אבי החתן) פורם נדוניא חתן ראשונה, ואח"כ אבי הכלה. ומאחר שלית כתובה דלא רמי' ביה תיגרא⁴⁵, ע"כ חמה אצל הרב, והרב והשושביני' אשר שמה, יפשרו ביניהן. ואח"כ מאספין הנדוניא לכים, ומחתמין אותו בחותם, ונותנין אותו לשליש הנאמן וממוצע לחתן⁴⁶. ורגילין להניחו ביד הרב.

ואח"כ קורא השמש: דיא כלה ולעכט"י גי"ן⁴⁷ ואז הרבני', אשת הרב, בא ראשונה

אורח 1234567

הגהות

לבית הרב אל הליפרונג. רוב הליפרונג'ג המה בבית הרב (ק).
וממהרין עם הליפרונג. ומתחילין צו ליפפרן⁴⁴ (ק).
ומחתמין אותו בחותם. והצדדי' משימין חותמם על קשר הכיס (ק).
ונותנין אותו לשליש הנאמן. עד אחר החתונה, ואח"כ נותנים הליפרונג לחתן (ק).
ואח"כ קורא השמש. תכף אחר הליפרונג (ק).

והחזיק בנדונייתם בחזקת שניהם להיות שלוחם ולטיפול בהם בטובת הזוג. וכתוב ברמ"א אה"ע סו"ס נ"א: "כל מה שפוסקין צריכין ליתן קודם שיכנוס, אבל לא יוכל לומר כנוס ואח"כ אתן, אבל אם רוצה להשליש המעות הרשות בידו". ומבואר בערוך השולחן שם סעי' י"ג: "אין ביכולת החתן לומר ליתן הנדוניא לידו, דיכול האב לומר אשלישם ביד שלישי עד שאראה הנהגתן עם בתי, וכן המנהג פשוט להשליש הנדוניא עד זמן מה אחר החתונה... ואם אבי הבת רואה אחר החתונה שאין לו חיים נעימים עם בתו, שחתנו מרגיל עמה קטנות, א"צ ליתן לו". ועי"ש.

47. die Kalle flechten gehen, ללכת אל קליעת הכלה. והיינו לקלוע את שערותיה שנסתרו ביום אתמול. (שמחת הנפש, ח"ב, דף יד, ב: "כלה פלעכטן"). מנהג בנות ישראל הבתולות בדורות ההם היה לקלוע שערן מחמת צניעות, ויש מן הפוסקים דס"ל שהוא חיוב מדינא, עי' מג"א סי' ע"ה ס"ק ג'. אך ביום שלפני החופה, כתוב במהרי"ל, "שהכלות הבתולות פרוצות ראשן וסותרין קליעת שערן, מפני שצריכין טבילה וחפיפת הראש". ובשו"ת שבות יעקב, ח"א, סי' ק"ג מיישב שאין זו פגיעה בצניעות, "וכן הוא מנהגינו שהולכין כך ביום חתונתם עם שער' סתורי', היינו משום שבאותו פעם הולכין עמה השושביני' והרבה קרובים ונשים, ליכא למיחש מידי, ולא תהא עלובה כלה לזנות ביום חופתה". לדברי השכו"י היינו "דאמרינן ברפ"ב דכתובות [טו, ב] אם יש עדים שיצאה בהינמא וראשה פרוצה כתובתה

היה כינוי זה נפוץ בכמה מקומות (lifere או lifering), ראה Guggenheim (לעיל סי' רכ"ז הע' 1), עמ' 134. חייבים היו להכניס הנדוניא קודם הנישואין, עי' רמ"א אה"ע סו"ס נ"א, וזה היה חלק מנוסח התנאים שעשו בעת הנחת הקנס. כך הנוסח בסדר התנאים בס' נחלת שבעה, סי' ח': "וכמר פלוני יכניס לנדן בנו החתן כמר פ' סך פ' קודם החופה... וכמר פכ"פ יכניס לנדן בתו הכלה פלוני סך פלוני מזומנים". היו שהתנו להקדים את הליפרונג בשלושים יום, כפי שמובא בשו"ת נודע ביהודה, מהד"ק, יו"ד סי' ס"ח (ד"ה ולא): "...סילוק הנדן משני הצדדים שהי' זמנו ר"ח אב העבר, שהרי זמן החתונה הי' ר"ח אלול העבר, וזמן הליפרונג מפורש בתנאים שלשים קודם, א"כ הי' זמנו ר"ח אב... הליפרונג הי' צד החתן יכול לקיים ולסלק מצדו עכ"פ, ולהתרות לצד הכלה שיסלק גם הוא". אולם המנהג הפשוט מקדמת דנא היה למסור את נדוניא סמוך לחופה. השוה שו"ת מהרי"ל, סי' ס"א: "היכן יהיו הנדוני'... יסכימו בשעת החופה ביד מי מאחד מהן ישימו". ועי' שו"ת רמ"א סי' קכ"ה; ט"ז אה"ע סי' ס"ה ס"ק ב'. על מעשר הנדוניא, עי' לעיל סי' ר"ל הע' 20.

44. zu Liefern, למסור.
45. גמ' שבת קל, א: "דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא". גם ר"א טנדלאו, שם, כותב: "הליפרונג... בעיקר ביישובים כרך עמו ריב ומדון בין שני הצדדים, וכבר אמרו חז"ל, ליכא כתובה...".
46. השוה שו"ת מהרי"ל, סי' ס"א: "הנאמן של הזוג... אשר הופקד לכך בשעת כניסתו לחופה,

לבית הכלה, ומתחיל במצוה זו לקלעה⁴⁸. וכך המנהג. כל הנשים באין בסרבלי, הקרובי בסרבלי של שבת⁴⁹ והאחרות בסרבלי של חול, והכלה יושבת על כסא ועל חיקה קערה גדולה⁵⁰, ושמה מכבדין לכלה, הקרובי, ומי שירצה, מה שירצה, זה מבעת⁵¹ וזה כף כסף וזה צעיף וזה מטבע וזה כך וכך מעות וכה"ג⁵² כולם. וזורקין הכל אל אותה קערה, והכל נכתבין בצעטיל⁵³, וכל זה בשעת הקליעה. גם הנשים מזמרינ, באותו קליעה, זמרי' הנעשים לכבוד חתן וכלה⁵⁷.

הגהות

ושמה מכבדין לכלה. וקורין כיבוד ההוא: איין וורפיין⁵⁴, וכל אחד וורפיט איין מה שירצה, וכל מה דז איין גוורפיין וורט⁵⁵, נכתב הכל תכף בצעטיל לזכרון⁵⁶ (ק). טבעת. כסף (ב).

צוועלן [מגבות] וכדומה, וכלי בדיל ההכרחי ותיכו' ושלחנות וכדומ".
53. Zettel, פתק.

54. einwerfen, לזרוק פנימה. ר"א טנדלאו, שם, מס' 197 כותב: "מתנת חתונה נקראת ביידיש של יהודי אשכנז איינווערפען, לתת לאיינוורף". צורת המילה "איין ווארף" מופיעה בכמה מספרי הפוסקים. עי' שו"ת חות יאיר סי' קמ"ד; שו"ת מהר"ם זיסקינד, סי' ג' שאלה ד'; שו"ת כנסת יחזקאל, סי' ס"ב, ע"ט; שו"ת מאמר מרדכי (הלברשטט), סי' נ"ט; שו"ת ר' ידידיה טיאה ווייל, אה"ע סי' מ"ב. והשוה Guggenheim, שם עמ' 132.

55. das eingeworfen wird, שנזרק פנימה.
56. חשיבות הרישום מבוארת במאמר מרדכי, שם: "פוק חזי מאי עמא דבר", ומנהגן של ישראל תורה היא, שקודם החופה עושין שתי רשימות מן האייין ווארף, מה שניתן מצד הכלה ומצד החתן, ומוסרין לכל אחד מהן רשימה אחת, שבאם יארע מילת' ח"ו שיוכלו לידע ולתבוע ולגבות מה שניתן מצדיהם". וכן בשו"ת רי"ט ווייל, שם: "המנהג בכל מקום לעשות רשימה בשעת נתינת האייין ווארף ולרשום מה שנותנים צד החתן ומה שנותנים צד הכלה, כדי לידע בהעדר מה שיבוא לכל צד". שלא כטבעות שהיה מוסכם בזמן הראשונים שהן ניתנו באופן מוחלט לכלה (עי' לעיל הע' 51), הרי המתנות שרגילים היו ליתן בדורות המאוחרים, שכללו כלי בית המשמשים הן את החתן והן את הכלה, אע"פ שהם נמסרו לכלה בשעת האייין ווארף, נחלקו הדעות והמנהגים אם הללו ניתנו כמתנה לשניהם, ולכן חוזרים לצד שממנו באו, או שניתנו לגמרי לכלה וכדומה. עי' בפוסקים הנ"ל הע' 54.
57. עי' לעיל סי' רכ"ז הע' 45 על שירי חתונה בכלל.

מאתים". אולם ר"י שמש, להלן פרק "קצת טעמים" כותב: "עתה נתבטל יציאת הכלה בראש פרועה", וכנראה כוונתו לשעת הברכה.

48. בהגהת מהרי"ל כתוב: "מנהג במגנצ"א כל שעה שאומרים פסוקי דזמרה מקלעין את הכלה". נהגו שם להקדים את הקליעה כי "במגנצא עושין הברכה מיד אחר התפלה כשחר". אבל בוורמיישא עשו את הברכה אחה"צ ולכן המתנינו עם הקליעה עד עתה, שתהא סמוכה לברכה.
49. עי' לעיל הע' 26.

50. השוה שו"ת כנסת יחזקאל, סי' ע"ט: "לכבוד הכלה... אין נותני' לידה ממש, רק מניחין בקערה לכבודה".

51. נתינת טבעות במתנה לכלה בשעה שהיו קולעים שעה נעשתה לכבודה של הכלה. בהגהת מהרי"ל, שם, נאמר: "מקלעין את הכלה ונותנין לה הטבעות". גם בשו"ת מהרי"ל סי' ס"א, פ', נזכרת נתינת הטבעות שנתנו לכלה או לכבוד הכלה. ובשו"ת מהרי"ל ווייל סי' ס"ה: "טבעות שנתן בשביל כבוד הכלה". מוסכם על הפוסקים שטבעות אלה ניתנות לכלה באופן אישי, ולכן אם נפטר אחד מבני הזוג אחר החתונה, והנדוניות חוזרות כחקנות שו"ם, אין הטבעות יוצאות מרשות צד האשה, שכן אלו "מתנות שנתנו לכלה בשביל כבוד הכלה, כמו שנוהגים במדינת אשכנז. אבל למנהג מדינת פולין ושאר מדינות שנותנין מתנות לחתן בשעת דרשה, או כשמושיבין אותו אצל הכלה, הדבר ידוע שנותנית אותו לחתן למתנה גמורה" (שו"ת הב"ח, סי' ב').

52. בכנסת יחזקאל, שם, נמנות מתנות הניתנות לכלה במעמד זה מלבד הטבעות הנ"ל: "כלי בית ההכרחיות להזוג בהיות זנים בביתם, כגון מנהג אשכנז [ליתן] טיש צוועלן [מפות שולחן]. הנט

ואח"כ קורא השמש לשני תיירני⁵⁸, עבדי מלבורגר⁵⁹. והשמש קורא, משער העליון לתחתון, בזה הלשון: צ"ו דע"ר ברכה⁶⁰. ואז הרב בא פני פתח בית החתן, וכל הקהל אחריו, והחתן יוצא ובא במטרון דרך צווארו, כמנהג אבל, ובשבת סרביל, ותיירן א' לפניו, וכלי זמר לפניו, והרב אחריו, ואחריו כל הקהל⁶¹, תחת הברייט הויז וקרובי החתן והכלה בשבת סרביל. ואז החתן יושב על המעלה, המוכן לישיבתו,

הגהות

לשני תיירני. גם לאלמן ולאמנה קוראים התיירני, ולובש מטרון⁶² והיא לובשת קורזיין¹² (ה). משער העליון לתחתון. דרך הלוכו (ק).

אצל F. Reuter, Warmaisa, p. 59. 60. zu der Broche, אל הברכה. "ברכה" הוא הכינוי לברכות אירוסין ונשואין כאחד הנאמרות יחדיו, מה שמכונה בדורותינו בשם "חופה", אלא שבזמנם לא עשו את עיקר החופה בשעת הברכות, כי כבר נכנסו לחופה בבוקר אחר המייאן, (עי' תוס' סוכה כה, ב ד"ה אין; שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א סי' צ"ח. וראה לעיל הע' 11, 20), לפיכך קראו לקידושין והברכות שלפניהם ואחריהם בשם "ברכה". 61. על כך נאמר ביוסף אומץ, עמ' 332-331: "נ"ל מלשון הכנסת כלה יש לדקדק שמנהגנו הקדום ע"פ ותיקין שהולכים בקהל עם לבית החתן, והולכין אחריו לחופה, הוא מתוקן ומקובל וטוב, ולא שאחר שהחתן והכלה המה בחצר בית הכנסת יבואו לחופה". ובדרישה יו"ד סי' שס"א כתב: "הכנסת כלה פירש"י [מגילה כט, א] שמלוין אותה מבית אביה לבית חופתה, ולפ"ז צ"ע למנהג שלנו שהקהל עם הרב מלוין החתן מבית אביו לחופתו ולא הכלה, ובאמת שבקצת קהילות ראיתי שהרב הולך עם האנשים המיוחדים להכנסת כלה ומלוין גם הכלה לחופה". והט"ז אה"ע סי' ס"ה ס"ק ב' השיב על כך: "אין הולכים אלא ללות החתן אבל לא ללות הכלה, ששם כל הנשים הולכים עמה ואין להתערב שם עמהם. וראיתי בקצת מקומות שהרבה אנשים חשובי העיר הולכים באמת לקראת הכלה וכשמתקרבים חוזרים לאחוריהם להחופה, וזה נקרא ג"כ לוי' ונכון הוא". השוה להלן הע' 65. וראה B. Stern, Meine Jugenderinnerungen, עמ' 123: "בנידרשטן... נהגו בימים עברו לצאת בתהלוכה מבית הכלה... מאחורי החתן והכלה וההורים (חתן וכלה הלכו בנפרד) הלכו כל האורחים". 62. עי' לעיל הע' 7.

היו גם שירים מיוחדים לשעת קליעת השערות, כגון זה שבשמחת הנפש, ח"ב, דפי' יד-טו (עם תוי נגינה). ועי' ר"א ברלינר, חיי היהודים באשכנז, עמ' 40. 58. מלשון "תייר". על דברי הגמ' ב"ק קטז, ב "ואם שכרו תייר ההולך לפניהם", פירש"י: "תייר, מראה להם הדרך". ועי' להלן סי' רפ"ח. 59. על שרי בית מלבורגר וקשריהם המיוחדים עם יהודי וורמיישא מספר ר"י שמש, מפי רבו מוהר"ר אלי' בעל שם (לואנץ) אב"ד וורמיישא, בספרו מעשה נסים, פרק ב'. הסיפור הזה שנדפס בידיש (כמו כל הספר), תורגם משם ללשון הקודש ע"י הג"ר יחיאל הילפרין בסדר הדורות, סוף האלף הששי (ה"א שפ"ג): "שנת ה"א שפ"ג למד ר' יוזף שמש... בשיבת הגאון הזקן מ' אליה בעל שם בק"ק ווירמו, וסיפר לו כי ק"ק ווירמו הי' קהלה מחורבן בית ראשון, והיו שם שרים גדולים וחשובים, שמש דולברגר, והיה לאחד בן משכיל... נסע לירושלים... והגיע עד שערי מות והיה מוטל באשפה וצווח בלשון אשכנז בדמעות, אם היו יודעין מי הוא... היו מרחמין עליו... לא הבינו לשונו, ויהי בעבור יהודי אחד אשר הכיר בל"א... נתן לו כל צרכיו... וכשנסע לביתו נפטר אביו ונשאר לו כל העושר... וכתב בספר זכרונות להטיב עם כל היהודים כל דורי דורות שיצאו ממנו. ומזה יצא המנהג בוורמז, כשיש חס ושלום איזה מת והוציאוהו לקבורה יצאו שני משרתים מן דולברגר ומטה בידם ללוות המת, גם ב' משרתים יצאו כנ"ל לפני חתן וכלה לחופה ובחזרתם לביתם, ומשרת אחד לפני הנשים... תמיד הולכין מאנשי חיל שלו לפני מת וחתן וכלה". עבור משרתי מלבורגר הללו התחייבו היהודים לשלם סכום מסויים, ראה מ"ש זימר (לעיל הע' 13), עמ' לח הע' 17. פרטים נוספים על יחסי היהודים עם בית פוז דאלברג ראה

במקום שישב בשחר צ"ו דע"ר מאיין. ואח"כ הנשים מביאין הכלה, ותיירן השני לפניה, וכלי זמר, ובפתח הברייטהוויז עומדת. וחרב תופס הכלה בבגדיה⁶⁵, עד המקום המיוחד לקדושין⁶⁶, ומעמיד חתן

הגהות

וכלי זמר. גם הלצנים (ק).

ואם הכלה והחתן. ואם החתן ואם הכלה הולכין בצדי הכלה, וקורין לו בל"א: אונטר וירן⁶³, [והנשים הולכות אחריהן (ק)]. ואם אין להם [שם (ק)] אם, מכבדין לאשה אחרת [קרובה, הקרוב קרוב קודם (ק)]. והמנהג שאם אין לו או לה אם, שהאשה שהחתן או הכלה, [משרתת שם או שנתארח שם הכלה (ק)], בביתה, היא לכל הדברים האילו במקום האם. והאשה שזכתה במצות אונט"ר ויר"ן פעם ראשון, ואח"כ נתאלמן [ומת אחד מן אותה זוג (ק)], וחוזר [אותה הנשאר בחיים (ק)], ונושא [איש, או (ק)] אשה, אינה רשאי לזכות פעם שניי' במצות אונט"ר ויר"ן, אפי' היא אמו, כי אין מניחין, מפני שמת הראשונה, ואין משנין המנהג⁶⁴ (ה).

היו הולכות ועומדות אצלה על המגדל בשעת הברכה. אך בוורמיישא נהגו כאותן קהילות אשכנז שאין עושין הברכה בביה"כ אלא בבית אחר. וכפי שהעיד הנחלת שבעה, עוד בימי ר"י שמש, (נ"ש סי' י"ב מחדשים סעי' ט'): "באשכנז... יש להם מקום מיוחד, כעין חדר אכסדרה שמוליכין לשם החתן והכלה... ומקצת קהלות מקדשין בביה"כ ומוליכין החתן לב"ה לחופה". אך בהרבה קהילות אשכנז כבר התקבל בזמן ההוא המנהג לעשות גם את הברכה תחת כיפת השמים, דומיא דחופה שאחרי המייאן (עי' לעיל הע' 10), במנהגים בידיש, ה' נשואין נאמר: "מן פלעגט די ברכה אונטר דען הימל צו מאכן". ביוסף אומץ, עמ' 332: "ההולכין לחופה צריכין... לשמוע הברכות... ועכ"פ ידקדקו שלא יעמדו קרוב לטינופת הרגיל להיות בחצר בית הכנסת". בזכרונות גליקל, עמ' 128: "ר"ח תמוז ת"ס היתה החתונה [במין]... לאחר חצות קדש אותי בעלי... החופה היתה בחצר הקיץ שלנו". גם Schudt (לעיל סי' רכ"ז הע' 23) המתאר את מנהגי היהודים בפפד"מ לפני שנת תע"ד אומר: "הנישואין נערכים ע"י רב תחת כיפת הרקיע, כמו פה בחצר בית הכנסת". מנהג זה התקבל לבסוף בכל אשכנז. בשו"ת חת"ס אה"ע ח"ב סי' צ"ח כותב מרן על ארץ מולדתו: "מנהג אשכנז של עכשיו בזמנינו... החופה עם זיין ברכות תחת הרקיע בחצר בהכ"נ, ואין שום מקום בכל אשכנז שעושין חופה בבהכ"נ". וכן במנחת עני, ח"ב, מכון ירושלים תשל"ה, עמ' עא, כותב בן דורו הגרי"ד זינצהיים: "לא שמענו בשום מקום עכשיו לעשות החופה בבית הכנסת... כי באשכנז נהגו... לעשות החופה תחת השמים". גם

63. עי' לעיל סי' ר"ל הע' 50.
64. וכן כתב רצ"ב אויערבך, ברית אברהם, פפד"מ תר"מ, עמ' 83: "נזהרים מאד שלא יקחו לשובינים בנשואין שניים שושביניהם בנשואים הראשונים". ועי' ערוך השולחן, אה"ע, סי' ג"ה סעי' כ"ד.
65. כן במהרי"ל: "ומביאין הכלה עם כלי זמר, עד פתח בה"כ... ואח"כ הולכין הרב וחשובים עמו ומביאין הכלה, והרב היה תופס אותה בבגדיה והוליקה". וכ"כ רי"ל קירכום, עמ' עח. החות יאיר באחת מרשימותיו על תוכן כתה"י שלו (מצוטט אצל גידמן, התורה והחיים, ח"ג, עמ' 100) כותב: "הרב החסיד לא רצה להוליך בידו הכלה תחת החופה כמנהג".
66. מכאן שעשו את הברכה והקידושין בתוך בית, כפי שהיה המנהג בזמן הקדמון. בתוס' סוכה כה, ב ד"ה אין שמחה, כתוב: "במקום שברכו תחלה ברכת נישואין... פעמים שאפי' ברחוב מברכין אותה כשהעם מרובין ואין יכולין ליכנס בבית". וכן משמע מדברי הרא"ש, מו"ק פ"ג סי' מ"ב: "יש שנוהגין שנכנסים בתוך י"ב חדש לבית החופה לשמוע הברכות... נוהגים באשכנז בתוך י"ב חדש עומד חוץ לבית לשמוע ברכות ואינו נכנס לבית כלל" (ועי' שו"ע יו"ד סי' שצ"א סעי' ג'). וכן בשו"ת מהר"ם מינץ, סי' פ"ו: "בית החתונה או כביה במקום שנעשה שם הברכה... ילך לבית חתנות או לב"ה אצל מעמד חתן וכלה כדי לעשות ברכת נישואין". ושם בס"י ק"ט מביא רק את המנהג של בית הכנסת: "כשמוליכין אותו לב"ה לעשות הברכה והקידושין". וכן במהרי"ל, מובא מנהג מגנצא: "מוליך הרב את החתן על המגדל בה"כ... ואמו של חתן ושל הכלה

אצלה⁶⁷, הכלה לימין והחתן לשמאלה⁶⁸, ופניהם לדרום ואחוריהן לצפון⁶⁹. ואם הכלה והחתן מוליכין הכלה מביתה לתחת הברייט הויז, ואם אין שם אמם מכבדין שתי נשים. והנשים מלובשין בבגדי י"ט. ושתי הנשים עומדין בעת הקדושין סמוכין לחתן ולכלה⁷⁰, גם כל הנשים עומדין בקרוב להן, תחת הברייט הויז. בעת הקדושין נוטלין הציפי"ל⁷¹ מן המטרון שבראש החתן, ומשימה על ראש הכלה⁷². ואם הכלה

ס"א ס"ק ז'.

69. כן במהרי"ל: "והעמידן אחוריהן לצפון ופניהם לדרום". במהר"ם מינץ, ס"י ק"ט, הובאו שלשה מנהגים בזה, ואחד מהם הוא ש"ש מעמידן חתן וכלה לצד דרום, דאמר' [כבא בתרא כה, ב] הרוצ' להחכי' ידרי' כו". ועי' מנהגים דברי מהר"ם מר"ב, עמ' 82. וראה להלן הע' 79.

70. כן במהרי"ל: "ואמו של חתן ושל הכלה היו הולכות ועומדות אצלה על המגדל בשעת הברכה".

71. Zipfel, קצה מחודד, רצועה מחוברת.

72. כן במהרי"ל: "מנהג שנוטלין את הציפי"ל מן המטרון של חתן ומניחין על ראש הכלה להיות להן לחופה". במהר"ם מינץ: "וי"א הרצוע' של מטרון החתן זהו חופה דידן". וכ"כ במנהגים בידידיש, שמנהג ווירמש ופ"פ לכסות ראש כלה ברצועת מטרון החתן. ומנהג זה מתאים לטעם שכ' הרוקח, ס"י שנ"ג: "מה שמשימין על החתן ועל הכלה ועל הקהל הטלית שעליה, מפני שנא' [רות ג, ט] ופרשת כנפך על אמתך". אמנם הרוקח מביא שם (לכאורה קצת בסתירה לטעם) את המנהג לשים טלית של הכלה, שהוא כנראה המנהג הישן המובא במהרי"ל: "מהרי"ל בהלולת כתו נטל שפת צעיפין שקורין ענד והניח עליהן לחופה, ואמר דזכור לו מקדם המנהג כך, על שם ותקח הצעיף ותתכס, ונשכח ולקחו הציפי"ל". עדות המהרי"ל על המנהג הישן מתאימה לדברי התשב"ץ ס"י תס"א; מנהגים דבי מהר"ם מר"ב, עמ' 82. מנהגים דומים היו בכמה ארצות בדורות הראשונים, להניח סודר, טלית או מפה צבועה על ראש חו"כ לשם חופה, עי' ספר העיטור, ברכת חתנים, מהדורת רמ"י, ח"ג, דף סג, א; ספר המנהיג, ה' אירוסין ונישואין, ס"י ק"ט; ארחות חיים, ה' קדושין, עמ' 64; פסקי הרי"א, כתובות פ"א הלכה י"א; מאירי כתובות דף ז, ב ד"ה ובית חתנים; מגן אבות, הענין החמישי; שו"ע אה"ע ס"י נ"ה סעי' א'. ובהרכבה קהילות אשכנז התקבל המנהג להניח על ראש חו"כ טלית של מצוה לשם חופה. עי' הגהות המנהגים לר"א טירנא, מהד' מכון ירושלים, עמ' קסה; מנהגים בידידיש, שם; ס' נחלת שבעה, ס"י ט' סעי' ג'; שו"ת שבות יעקב, ח"ב, ס"י כ"ג; מור וקציעה, ס"י כ"ב; ר"ש בלאך, קהלת שלמה, דף עב,

ר"ש בלאך, קהלת שלמה, הנובר תקצ"א, דף עב, ב כותב: "ונוהגין לעשות החופה תחת השמים". וכן באגרות רבי עזריאל הילדסהיימר, החלק הגרמני, עמ' 34 נאמר: "נשואיהם של אבותינו ואבות אבותינו היו... תחת כיפת השמים ועוד היום נהוג כך ברוב הקהילות, עריכת הנ"ל בבית הכנסת היא הנהגה חדשה". פולמוס גדול התחולל בדור ההוא אם יש שוב להתיר עריכת חופות בבית"כ אם לאו, היות והריפורמים הנהיגו כן מתוך חיקוי למנהגי הנוצרים, ואכמ"ל.

67. לא נזכר כאן כלום מהקפות הכלה סביב החתן, גם לא אצל רי"ל קירכוס, שם. נראה איפוא שלא נהגו בזה בוורמיישא, ומסתבר שמנהג מהקפות התקבל באשכנז רק בדורות המאוחרים, כי בספרים המפרטים את מנהגי הנשואין של אשכנז בדורות ההם, כיניהם מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, מהרי"ל ומהר"ם מינץ אין לו זכר. יש אמנם מי שרצו למצוא את המנהג הזה בדברי מהר"ם מרוטנבורג המובאים בס' תשב"ץ ס"י תס"ה: "מה שאנו נוהגין למסור כלה לחתן ג' פעמים נגד כי יקח איש אשה חדשה ובא אליה ושנאה, וכי יקח איש איש ובעלה, וכי יקח איש אשה חדשה, רמז ג' מסירות". אבל מסתבר שכונת התשב"ץ היא לג' מסירות ממש (ולא להקפות וסיבובים) כמנהג אשכנז, והיינו מסירה ראשונה בחופה שאחר המייאן בבוקר, מסירה שניה בשעת הברכה והקידושין ומסירה שלישית בייחוד שאחר הברכה. אכן בס' מטה משה, פרק הכנסת כלה, כתוב: "מוליכין החתן להכניסו לחופה... ומשימין אפר מקלה על ראשו... ואח"כ מביאין הכלה ומוסרין אותה להחתן שלשה פעמים, וכתב מהר"ם טעם למנהג זה נגד כי יקח אשה..." נראה מלשונו שהמסירות הנ"ל הן נעשות בעת אחת, כשמביאין את החו"כ לברכה. אבל באמת אין ראיה מדבריו על אשכנז, כי המטה משה הבין את דברי המהר"ם לפי מנהגי ימיו בפולין שבה נהגו בג' הקפות, ולא נהגו במייאן, ואילו המהר"ם בעצמו דיבר על מנהגי ארצו אשכנז בה מסרו את הכלה ג"פ.

68. כן ברוקח, ס"י שנ"ג; מהרי"ל; מהר"ם מינץ, ס"י ק"ט; מטה משה שם; באר היטב, אה"ע, ס"י

איננה טהורה, מסירין הציפי"ל מראש הכלה תכף אחר הקידושין⁷³, ואחת מן הנשים עומדת בין חתן וכלה ומבדיל ביניהן⁷⁴.
השמש מביא עמו טלית ושני צנצנת מליא"יין, ונותן הטלית לאב ב"ד המסדר הקדושין⁷⁵.

הגהות

מביא עמו טלית. והכתובה (ק).

צנצנת אחד. עם יין (ק).

קידושין". נחזור לעניננו, שדברי ס' מהרי"ל אפשר שהם כפשוטם, שהסירו את הכיסוי עוד לפני הקידושין, כדי שלא יהיו מתכסים יחד בבגד אפילו רגע אחד, עי' רוקח סו"ס שי"ח על חומרת נגיעה בבגדיה בנדוטה. ואחרים הקילו בזה אולי משום שאין התחלת המעשה כשהיא אשתו, ואדרבה תיכף כשהיא נעשית אשתו מסירין הבגד, שהוא היפך דרך חיבה. ועי' שו"ת שארית שמחה סי' נ"ד.

74. וכן במהר"ם מינץ: "ומפרידין זו מזו". מכאן שלא הקפידו לפרסם שהיא נדה. השוה להלן סי' ר"מ הע' 84. ועי' שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סו"ס ע"ז. ויש שהקפידו "שלא לפרסם הדבר בעיני הנצבים אם טהורה היא או לא" (עיקרי הד"ט יו"ד סי' כ"א אות ד'). וכן נהגו באשכנז בדורות האחרונים, כפי שכתב לי חמי הרב יואל הירשברגר שליט"א, מלונדון, בא' דחנוכה תשמ"א: "שאלתי להב"ח את הרב מפפד"מ רבי אליעזר פוזנא זצ"ל איך היו עושין הסרת הטלית, והוא השיב שהמשמש השמיט הטלית בצנעה ככל האפשר באופן שלא הרגישו בזה העומדים שם". ועי' ר"ח אהרנטרין, שירי המנחה, חיפה תשל"ב, עמ' שמט.

75. בשו"ת כנסת יחזקאל, סי' ע"ב, נאמר: "כל גאוני ארץ קבלה בידיהם מרבני צרפת, קבלו מן ר"ת שגור ואמר לבל יסדר קדושין כי אם שנבחר לרב בקהלה או מדינה". תשובה זו נדפסה בשינוי לשון בשו"ת שבות יעקב, ח"ג, סי' קכ"א, ולפיה לא ר"ת עצמו גזר כן: "וקבלה בידינו שהם קיבלו מרבני צרפת, שהיו בימי ר"ת, שגזרו ואמרו שלא יסדר שום אדם קידושין כי אם הוא שנבחר לרב, או מ"צ בקהלתו, בקהלה או מדינה או גליל". (על בחירת רבנים בתקופה זו, ראה מ' ברויאר, רבנות אשכנז בימי הביניים, ירושלים תשל"ו, עמ' 12-13). הדברים הללו טעונים בירור, כי מהר"ם מינץ, ריש סי' ק"ט, כותב: "יען אשר אני משה מינץ ח"מ ראיתי שמקצת בני אדם רגילים לעסוק בדיני כתובות ונישואים וקידושין אעפ"י שאינם בקיאים בדיניהם... לכן ארשום קצת דיני קדושין ומשפט' ותיקון הנישואין... חיבור יפה כדי להגות בו ולראות משפטו". הרי לפנינו שהמהר"ם

ב; שו"ת בנין ציון, ח"א, סי' קל"ט; שו"ת שארית שמחה, סי' נ"ד; ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 30, 34; ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ד', 5. ועי' באר היטב, או"ח סי' ח' ס"ק יח.

73. כן במהר"ם מינץ, סי' ק"ט: "ואם הכלה אינה טהורה אז מיד אחר הקידושין מסירין רצועות המטרון מראש הכלה". וכ"כ במנהגים בידיש, ה' נשואין. אולם במהרי"ל כתוב שעושין כן "מיד אחר ברכת אירוסין". וכ"כ רי"ל קירכום, עמ' עח הגהה י"ז. והעיר על כך בשו"ת בנין ציון, ח"א, סי' קל"ט: "ממה שכ' מהרי"ל מיד אחר ברכת אירוסין משמע דאפילו בשעת קידושין לא יפרסו עוד כשאינה טהורה, אבל לא ראיתי נוהגין כן, אלא שאחר הקידושין מסירין. ובאמת לא ידעתי מה תועיל הכיסוי קודם הקידושין כיון שהוא לחופה, וחופה קודם קידושין ליכא. ואולי גם כוונת מהרי"ל כן, ומה שכ' אחר ברכת אירוסין, אתי לאפוקי לבד שלא יהיה עליה ג"כ בברכת נשואין, כמו בטהורה". ברם מ"ש הבנין ציון שחופה קודם קידושין (והשוה להלן הע' 116) אינו מוסכם לכל הדעות, הנה כתב המרדכי כתובות רמז קל"ב: "מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקדושין, משום דזימנין מקדש בשעת ברכת הנשואין ואז הכנסת חופה קודמת לקידושין, כי הכנסת החופה היא שמוסרה בשחרית לחתן קודם הברכה". מוכח מדברי המרדכי, שבאשכנז בה נהגו לעשות חופה אחר המיין (עי' לעיל הע' 10, 11, 20) סברו שמקדימין חופה לקידושין. ומבואר בחלקת מחוקק, סי' נ"ה ס"ק ט', שלדעת התוס' (יומא יג, ב ד"ה ולחדא) אכן אין החופה קונה קודם קידושין, אבל כשמתקדשת אח"כ היא נקראת למפרע נשואה, מכח החופה הקודמת. גם החת"ס מדיליה כיון לדעת המרדכי הנ"ל וכותב בחידושו על כתובות, מהד"ק, דף ד' ד"ה והתיר, "והתירו לנו הנשואות לנו ע"י חופה וקידושין, לשון זה קשה, מאי והתיר לנו, ועד כמה תתסר ותיזיל. ונ"ל דהוה ס"ד דאסר לנו הארוסות עד שיהי' חופה מפסקת בין אירוסין לבעילה, וכמ"ד דחופה שקודם אירוסין אינו מועיל, קמ"ל והתיר לנו הנשואות אפי' ע"י חופה שקודם

הרב לובשין⁷⁶, ואח"כ נותן לו השמש צנצנת אחד⁷⁷, והרב מברך עליו ברכת בורא פרי הגפן וברכת אירוסין⁷⁸, ופניו של המברך למזרח⁷⁹. השמש לוקח הצנצנת מיד

לעשות בלא רשות הרבנים, לא נתקבלה בשום מקום אחר, אם כי נהוג היה ליטול רשותם לסדור קידושין, כדברי מהר"ם מינץ, לעיל.

כך יצא שבמקום בו היה רב היה הוא מסדר הקידושין בעצמו (עי' שו"ת מהר"י וויל, סי' קנ"א; שו"ת מהר"י ברונא, סי' רע"ז), ובמקום שלא נמצא רב, כגון ביישובים הקטנים, הקלו להחזיר סדור קידושין גם ע"י מי שאינו ת"ח, ע"ד שאמרו באבות פ"ב מ"ו במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, וכן היה גם בדורות הבאים. בנחלת שבעה סי' י"ב מחודשים סעי' ד' כתוב: "בעו"ה בארץ אשכנז אנחנו מועטים מפוזרים אחד לאחד בית ישראל בעיירות ובכפרים, ואין להם מורים, והקטן לאלף רוצה להיות אביר שבאבירים, וע"כ לפחות צריך המסדר קדושין להתרה מרב המדינה". ועי' רמ"א יו"ד סי' רמ"ה סעי' כ"ב; שו"ת באר שבע, סי' מ"ט; נוהג כצאן יוסף, עמ' קיד. וראה להלן שמקריאין את הרב ברכת אירוסין "כדי שלא לבייש את מי שאינו בקי". ועי' להלן סי' רצ"ג.

76. במהרי"ל כתוב: "מהרי"ל היה עושה הברכה, מתוך כך... טלית המיוחד לו לחול לבש, אכן בחתונה בתו היה לובש ג"כ טלית המיוחד לו לשבת". כך היה המנהג הפשוט באשכנז בכל הדורות (וכן רואים בציורו המפורסם של הצייר מ' אופנהיים, המתאר "חופה" בחצר ביה"כ בפפד"מ כפי שהיתה נהוגה בימי נעוריו, בה מסדר הקידושין, כנראה רצ"ה הורוויץ בעל "מחנה לוי", מעוטף בטלית בעת הברכה). הסיבה שהקפידו באשכנז על לבישת טלית בכל עשיית מצוה בציבור, ואפילו לאמירת קדיש יתום גרידא, היא משום כבוד הציבור, עי' דברי חמודות, ה' ציצית, ס"ק ג'; מג"א סי' י"ח ס"ק ב'; שו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' כ"ג; דברי קהלת, עמ' 45.

77. צנצנת זו היא כוס של זכוכית, כי היא עומדת לשבירה אחר הברכה, כמבואר להלן. ועי' ראבי"ה, ח"א, סי' צ"ב והע' 10 שם.

78. כן בשו"ע אה"ע סי' ל"ד. ועי' מקור חיים (בכרך), קיה"ל, סי' קס"ז סעי' י"ד ש"בברכת חתונה וחופה אין נוטלי' רשות מהכהנים", ותמיהתו על כך.

79. כן במחזור ויטרי, סי' תע"ה: "ומכוין פניו כלפי מזרח נגד צד ירושלם, שכל תפלות שאנו מתפללים אנו מביטין אל היכל ה'... לכך צריך לכוין פניו כלפי מזרח בברכת חתנים". וכן במנהגים דבי מהר"ם מר"ב, עמ' 82; מנהגים ישנים לר"י מדורא, עמ' 157; מהר"ם מינץ, סי' ק"ט. ועי' לעיל הע' 69.

מינץ לא זו בלבד שמעיד על סדור קידושין של אנשים שאינם בקיאים בטיבם, והללו ודאי אינם הנבחרים לרב או מ"צ, אלא שהוא אינו מוחה בהם ואדרבה כל רצונו הוא ללמד סדור קידושין כהלכה. ואילו היתה קבלה בידו מימי ר"ת שגזירה עליהם לא לעסוק בזה כלל, לא היה מהר"ם מינץ מסכים שכל הרוצה ללמוד חיבורו יהא לו עסק בסדור קידושין. ועוד מעיד מהר"ם מינץ שם (בסוף פירוש הכתובה), ש"פעמים שהנישואים היא במקום שאין יודעין לכתוב הכתובה והולכין לקהילה הסמוכה לה לכתוב שם כתובתה". ואע"פ כן היו עושים נישואין באותן מקומות הגם כי מסדרי הקידושין שם אינם יודעים אפי' איך כותבין כתובה כתיקונה. אולם בכ"ז היה פיקוח מסויים על מסדרי הקידושין, כפי שמהר"ם מינץ כותב שם (סוף סדר הנהגת הנשואין): "מנהג יפה שנהגו קדמונינו שלא יעשה שום אדם ברכת אירוסין ברכת אירוסין ונישואין כ"א ברשות ובהתיר רב ומנהיג, וכן המנהג בכל אלו המדינות". אך גם סמכות הפיקוח של הרבנים, לדברי מהר"ם מינץ, אינה אלה מנהג יפה, ולא גזירה של ר"ת ורבני דורו. כעין זה אנו מוצאים כבר כמאה שנים לפני מהר"ם מינץ, שתלמיד ר' מאיר אשכנזי מוינא היושבים בצרפת "ירוצו לעשות חתונות, ושכרם מרובה על הנדן, אין בארץ איש רשאי לשדך בנו ובתו בחשאי בלא רשות רבני מתא, ולהם יובל שי" (שו"ת הריב"ש, סי' רס"ח). ר' יוחנן ב"ר מתתיהו טריוש, שממנו אנו יודעים על כך, התאונן על כך באוזני הריב"ש. (הגרצ"ב אויערבך, ברית אברהם, פפד"מ תר"מ, עמ' 6, מסיק מהדין והדברים בשו"ת הריב"ש סי' רס"ח-רע"ב, "שמהר"ם אשכנזי תקן שלא יסדר גטין וקדושין מי שלא נסמך ממנו, וקבלו גזרתו באשכנז להיותו הגדול שבהם, אך מה שרצה להסב התיקון גם על מדינות אחרות, נגד זה התאזר הריב"ש בגבורה". מסקנת רצ"ב אויערבך צ"ע, כי בהתנגדותו של הריב"ש אין זכר לכך שמהר"ם אשכנזי תיקן את התקנה הנ"ל, והתנגדותו היתה לעצם זכותו של מהר"ם לגזור גזירות בארץ אחרת, התנגדות שהיתה מכוונת בעיקר לכך שמהר"ם מינה את תלמידו, ר' ישעיה ב"ר רב אבא מר"י, שתהיה שבטו וממשלתו על כל צרפת, ושום רב אשר יקום לתפוש ישיבה בצרפת בלא רשות הר"ר ישעיה, יהיו כל הגיטין והחליצות אשר יעשו לפניו פסולים". אבל אין משם הוכחה שמהר"ם תיקן משהו בקשר לסדור קדושין). ההנהגה הצרפתית הנ"ל, שאפילו שידוך אין

הרב⁸⁰, ונותן לשתות ברכה לחתן⁸¹, ונותן הצנצנת לחד מן הנשים, והיא נותנת לכלה לשתות⁸², ומחזירה אח"כ הצנצנת ליד השמש.

אח"כ אומר הרב לשמש לקרא לפלוני ופלוגי, להיות עדי קדושין, והשמש קוראם בק"ר בשמותם⁸³. ונוהגין לקרוא קצת חשובי לעדי קדושין⁸⁴. ועדי קדושין לבד ועידי כתובה ושמורות לבד⁸⁶, כי עדי כתובה ושמורות⁸⁵ המה שני בחורים. הרב אומר לעדי הקדושין: ראו טבעת קדושין זה אם הוא שוה פרוטה⁸⁸, ואם אמרו: הן, אז הרב אומר להן: ראו בקידושין⁸⁹. ואז הרב אומר לחתן: אמור אחרי. וקורא לפניו: הרי את מקודשת (לי)^{89*} בטבעת זו כדת משה וישראל, מלה אחר מלה, והחתן אומר אחריו⁹⁰, רק מלת לי אומר החתן לבד, ולא הרב⁹¹. וכשאומר:

הגהות

לחד מן הנשים. לאם הכלה, או מי שעומדת אצל הכלה (ק).
קצת חשובי לעדי קדושין. לעדי קדושין שני בחורים⁸⁵ (ק).
עדי כתובה ושמורות המה שני בחורים. עדי כתובה ושמורות המה נאמני הקהילה חזן ושמש⁸⁷ (ק).

87. שהם הממונים על כתיבת שטרות הקהילה. עי' עזר מקודש, סי' ס"ו סעי' י"ג. ובערוך השולחן סי' מ"ב סעי' ל"א כתב: " ונהגו לייחד את הש"ץ והשמש מפני שעומדים סמוך להחתן והכלה". ועי' שו"ת בנין ציון, סי' קנ"ז.

88. כן ברמ"א אה"ע סי' ל"א סעי' ב'.

89. כן במהרי"ל: "ואמר לעדים שיראו שיקדשה וגם שיאמר כדין". ועי' רמ"א אה"ע סי' מ"ב סעי' ד'.

89*. הסוגריים בכתה"י. ועי' להלן הע' 91.

90. כן המנהג הפשוט באשכנז שהרב מקריא את הנוסח, עי' מהר"ם מינץ, סי' ק"ט; קיצור של"ה, אות קוף, עניני זיווג; שו"ת חת"ס אה"ע ח"א, סי' קי"א; ר"א טנדלאו, שפריכוורטר, מס' 842; ר"מ גוטליב, דרכי נועם, פרק ש"ד, דיבור ט'; ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 35. כך גם מנהג הספרדים, עי' כתר שם טוב (גאגין), ח"א, עמ' תריא. בשו"ת הג"ר יונה מרצבאך זצ"ל (כת"י ברשות המשפחה), סי' מ"ב, הביא את המשנה בביכורים פ"ג מ"ז: "בראשונה כל מי שיודע לקרות [מקרא בכורים] קורא, וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו מלהביא, התקינו שיהו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע", וכותב שמשם "ראיה שאפי' אם החתן הוא ת"ח, לא יאמר הוא עצמו הרי את מקודשת, כיון שקורין לכל איש, יש בזה משום בזיון [אותם] שאינם יודעים". וראה להלן שמקריאין ברכות אירוסין לרב וברכות נישואין למברך.

91. כן במהר"ם מינץ, שם: "ראוי הוא ללמוד החתן קודם הברכה שהוא יאמר לי, ואם הוא עם הארץ

80. והיינו שהרב אינו טועם מן הכוס. ועי' רי"ץ גיא אות ה' קדוש, ופי' יצחק ירנן שם אות ס"ג; ערוך השולחן אה"ע סי' ס"ב סעי' ח'. ברם המנהג הישן בארצות אשכנז וצרפת היה שגם המברך שותה. עי' רוקח סי' שני"ב; מחזור ויטרי, שם.

81. על פעולת השמש, כתוב גם בכ"י רי"ל קירכום, דף נה, ב: "ואחר ברכת אירוסין לוקח השמש הכלי מיד הרב ונותן לחתן לשתות ברכה". המילה "ברכה" פה היא כינוי מקוצר לכוס של ברכה. השוה רמ"א יו"ד סי' רס"ה סעי' ד'. ועי' להלן הע' 121.

82. רי"ל קירכום, שם: "ואח"כ תקח האם הכלה ונתנה גם לשתות להכלה".

83. במהר"ם מינץ, סי' ק"ט, כתוב שהרב "יברר שני עדים". ובמהרי"ל כתוב שהרב בעצמו "היה קורא לשני עדים". אכן בוורמיישא קרא להם השמש וכ"כ רי"ל קירכום: "קורא השמש לשני עדים".

84. כן במהר"ם מינץ: "שני עדים טובי הקהל וחשובים שבהן וצדיקים שבהן, שהם בודאי כשרים להעיד".

85. בהגהות ר"ס לואנץ לרי"ל קירכום, עמ' עח הגהה י"ח, נאמר על עדי קדושין: "ולע"ע הם בחורי הקהילה". והיינו בחורי הישיבה, לומדי תורה. עי' להלן סי' רפ"ו, רצ"ב.

86. כן במהרי"ל: "קרא לשני עדים אחרים להעיד על הכתובה והתנאים". ובמהר"ם מינץ: "יברור המברך עדים אחרים ליקח קנין על הכתובה, והטעם שלוקחים עדים אחרים, כדי להרבו עדים לכבוד הכלה והחתן, וכן לפרסומי מלתא".

לי, יתחוב⁹² החתן הטבעת באצבע הסמוך לאגודל⁹³ של הכלה ביד ימינה⁹⁴. ואח"כ קורא השמש לשני בחורי, להיותן עדים על כתובה והשטרות⁹⁵, והרב קורא הכתובה בק"ר⁹⁶. ויקבלו הבחורי קניין סודר⁹⁷ מן החתן והכלה והצדדין, וכל הקנייני הצריכי.

הגהות

קורא הכתובה. המנהג [לכתוב בתוך [הכתובה: כאן במדינת [וורמיישא. [וכן כותבין בכל השטרות [הנכתבין פה. [ואין כותבין: ק"ק, או: עיר וורמיישא⁹⁸. וכותבין: וורמיישא⁹⁹, בלא יו"ד

לפני החופה". ולפי"ז נשתנה המנהג בוורמיישא, אולם בפפד"מ ועוד קהילות באשכנז המשיכו במנהג הקדום לעשות קנינים תחת החופה, עי' מהר"ם מינץ, סי' פ"ו ק"ט; חות יאיר סי' נ"ב; נחלת שבעה סי' י"ב סעי' ס"ט; קיצור של"ה, אות קוף, עניני זיווג; ח"י חת"ס עמ"ס כתובות, ריש פ' הכותב; שו"ת חת"ס אה"ע ח"ב סי' קס"ו. 98. בסדר הגט הקצר של מהר"י מרגליות, סי' ל"ז סעי' ג' (מכון ירושלים תשמ"ג, עמ' פב) כתוב לאמור: "שמעתי בכל מקום שהוא תהום, כגון בראשי הגמוניות שבחורים ההגמון, כמו קאלין, מענץ, טריר, ווירמש, שפירא, כותבין מדינה, לפי שההגמון המושל על המדינה הוא נבחר באותה העיר על המדינה. ולפי זה מדינה של דוכסים, כגון היידלברג, גויליק, אעפ"י שהמדינה נקראת על שם אותן העיירות אין כותבים אותם אלא מתא". והנה על המילה "תהום" הכתובה בראש הדברים כתב המהדיר שם בהע' 8: "איני יודע פתרונו, וכנר' דיש כאן ט"ס". אבל באמת אין כאן טעות, כי זה כינוי גנאי של המילה Dom בגרמנית, היינו קאתדראלה (כנסייה גדולה של בישופים). עי' סי' נצחון ישן, מהדרות מ' ברויאר, רמת גן תשל"ח, עמ' 195 (והשוה שם עמ' 19). ואכן וורמיישא היתה מקום מושב הגמון עם "דום". השוה לעיל סי' ס"ו והע' 7 שם. וע"ע דרכי משה אה"ע סי' קכ"ח ס"ק ה'.

99. בסדר הגט, שם, סי' מ"א, כתוב: "לפעמים יש מקום שיש לו ב' שמות, כמו וורמיישא גרמייזא". הסיבה לשני השמות האלה היא כי שמה הלועזי של העיר עבר גילגולים ושינויים רבים, החל מהשם הגאולו-קלטי Borbetomagus, שקוצר אח"כ לצורה הגאלו-רומאנית Gormetia, ולצורה הלאטינית

וצריך להקרות לו הכל, מ"מ יאמר (המקרה) [המקריא] לי בשפה (רפא) [רפה]. ובקיצור של"ה, שם: "יזהר שיאמר להחתן קודם החופה שיאמר החתן מעצמו לי, ולא המסדר יאמר מקודם לי והחתן אחריו, שיש לחוש לספק קדושין, כאילו המסדר קידשה לו וצריכה ממנו גט".

92. בס' המקנה, קונטרס אחרון, סי' כ"ז סוף סעי' ג' כתוב שצריך לגמור אמירתו קודם שנתן הטבעת לידה. ודחה דבריו בשו"ת כתב סופר, אה"ע, סו"ס ל"ח וסיים: "וחזו מה עמא דבר שאין נזהרי בזה כ"כ".

93. כן ברוקח, סי' שנ"א; מהרי"ל; מהר"ם מינץ, שם; נחלת שבעה סי' י"ב מחודשים סעי' ב'.

94. כן במהר"ם מינץ, שם.

95. שטרות אלו הם תנאים אחרונים, ושטרי סילוק, חליצה וחצי זכר. עי' מהרי"ל; מהר"ם מינץ, סי' פ"ו; נחלת שבעה סי' ט', כ"כ-ג; שו"ת חות יאיר, סי' מ"ז, נ"ב.

96. כדי להפסיק בין ברכות אירוסין ונשואין. עי' רמ"א סי' ס"ב סעי' ט'. ומנהג אשכנז שמסדר הקדושין הוא קורא הכתובה, עי' מהר"ם מינץ, סי' פ"ו, ק"ט; ראב"ו האמבורג, שער הזקנים, ח"ב, דף קמח, ב; ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 36; ר"מ גוטליב, דרכי נועם, פרק ש"ד דיבור י'; מחקרים בתולדות יהדות הולנד, ח"א, עמ' 313.

97. וכ"כ רי"ל קירכום: "ויקבלו קנין הצדדים על הכתובה והתנאים ושאר שטרות". ובשו"ת חות יאיר, סי' מ"ז נאמר: "אין אלו הקניינים שתחת החופה מנהג פשוט וברור, ומימי א"א זלה"ה [ר' משה שמשון בכרך, אב"ד וורמיישא] היה אחד מתקוני הקהלה, שכל הקניינים היו נגמרים ונעשים

הגהות

בין וי"ו לרי"ש¹⁰⁰, ואין כותבין: ווירמיישא, ביו"ד בין וי"ו לרי"ש. שאר הכתובה, בין לאלמנה בין

שדה חיים, רעדעלהיים תר"ה, רשימת החותמים). יש גם כתיבים שנוצרו בטעות ואפילו גרמו להחלפת וורמיישא בעיר אחרת, כמו ווארשא. עי' ר"ש הוברבאנד, קידוש השם, תל אביב תשכ"ט, עמ' 312, 318.

מה שמצינו ברוב הכתיבים רגילות לכתוב בראש המילה שני ווי"ן ולא הסתפקו באחד, הוא כדברי שו"ת מהרי"ל החדשות, סו"ס ל"ח: "ושני ווי"ן רגילין לכתוב באשכנז... הוא לסימן, דחד וי"ו משתמע כמו ב' רפויה". ועי' הערת המהדיר ר"י סץ שם. אנו מוצאים גם שינוי אות שי"ן – זי"ן – סמ"ך בין הכתיבים השונים, אך כולם באים לבטא הגיית סמ"ך ושי"ן שמאלית (כמבטא רוב האשכנזים בימינו). בפי יהודי אשכנז נהגתה הזי"ן באותו אופן, ראה ס' מסה ומריבה, לר"א פאפין הופין, ירושלים תשמ"ה, מבוא עמ' 52. (בתרומת הדשן, סי' רל"א, יש עדות על תופעה דומה: "המדקדק בלשון בני כפרים ימצא לו שגם הזי"ן והשי"ן בימין קרובים להתחלף להם, לפי עבות לשון אשכנז שיש להם"). וכן הדבר כבר בלשון המשנה, כגון המילה אטליס-עטליז (איטליז), עי' ערוך ערך אטלס. עוד יש להעיר על האות אל"ף הנמצאת בסוף השם וורמיישא ברבה מהכתיבים, אבל אינה מצויה בכתיבים אחרים. מסתבר שבפי מקצת הבריות היתה האל"ף משמשת כתנועת פתח או סגול (השוה הכתיבים הלועזיים בגרמניה יודאיקה, שם), בעיקר בדורות הראשונים, אולם בדורות האחרונים היתה האל"ף נשמטת מן הדיבור והפכה לאלף אילמת. כדרך שאירע למשל לשמות הערים בונא (בון) או בינגא (בינג). וראה מה שכתבתי ב"הערה כללית" בסוף כרך א' של ספרנו. מתוך ריבוי הכתיבים של שם העיר, אשר כמדומה לא היה כמוהו בשום קהילה מקהילות ישראל, נקבע הכתיב "וורמיישא" לכתיב היותר נכון והיותר מדויק לגבי כתיבת גטין החמורים ושאר שטרות הטעונים דקדוק. ראה סדר הגט להמר"י מרגליות, עמ' רלח, שיז. 100. שם העיר בפי היהודים היה Wärrms (ראה ר"א טנדלאו, Sprichwörter, עמ' 372 בהערה), ולפיכך נהגות הווי"ן שבראש וורמיישא בסגול וכדומה. והיו"ד שבינן לבין הרי"ש מעולם לא שימשה לתנועת חיריק אלא לתנועת צירי, כי יו"ד משמשת גם לצירי, עי' אהלי שם לר"ש גאנצפריד, כלל י' סעי' ה'; בית אהרן (פולד), עמ' 218; מבואו של הרב סץ לשו"ת מהרי"ל החדשות, עמ' 14. צירי זו בפי בני

Wormatia, והגרמנית Worms. ראה F. Reuter, Wormsa, p. 11 (וראה מ"ש ר"י שמש, בספרו מעשה נסים, פרק טו, על התהוות השם של העיר). שינויים אלה השפיעו גם על שם העיר בלשון היהודים, ובזמן הראשונים היה שכיח השם הראשון "גרמייזא" בכתיבים שונים: גרמייזא, גרמושייא, גרמיושא, גרמיזא, גרמיזא, גרמישא. ראה Germania Judaica, כרך א, עמ' 437 והמקורות בעמ' 454-455. במשך הדורות נשתקע השם גרמייזא ונשאר השם וורמיישא (עי' הערת הרב סץ שליט"א לסדר הגט הנ"ל סי' מ"ג הע' 11) עד שנסתפקו הפוסקים "אם כתב בגט גרמייזא ולא וורמיישא אי מהני אי לא" (סדר הגט הארוך, י"ם שעשה שלמה, כת"י המובא שם). אולם לשם וורמיישא עצמו היו כתיבים רבים. בגרמניה יודאיקה, שם, נאספו ממקורות שונים אחד עשר: וורמאיישא, וורמיושא, ווירמיישא, ווירמישא, וורמייזא, וורמש, ווארמשא, וורמשה, ורמשא, ווארמש, וורמש, ורמש. עליהם יכולים אנו להוסיף עוד תשעה עשר (נציין לכל אחד רק מקור אחד לדוגמא): ווירמשא (רוקח סי' שט"ז), וורמישא (סדר הגט, כנ"ל תחילת הערה זו), וורמיישא (כנ"ל המשך הערה זו), וורמייזא (הסכמת ר' משה יהודה ב"ר קלונימוס לס' מעשה נסים), ווירמיישא (הקדמת ר"ד אופנהיים לרשב"ם עה"ת, מובא מכת"י בהקדמת המו"ל לח"ב של שו"ת נשאל דוד), ווירמיישא (הסכמת ר"מ מרודניץ למעשה נסים) ווירמיישא (הסכמת ר' יצחק אהרן ווירמיישא לס' זרע אברהם, זולצבך תמ"ה, ואולי טעות המדפיס היא שהחליף סדרן של שי"ן ואל"ף, שכן הרב הזה חותם שמו בהסכמתו למקור חיים בסוף שו"ת חות יאיר: ווירמיישא), ווערמישי (ש' אונא, ספר זכרון ליהודי פראנקפורט, פפד"מ תרע"ד, עמ' 198), ווירמיזא (שו"ת נשאל דוד, ח"א יו"ד סי' כ'), ווירמיז (ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, מס' 724), ווירמיש (ר"י שמש, מעשה נסים, פרק ד'), ווירמש (שו"ת שבות יעקב, ח"ג, סי' ק"ה), וורמביש (שו"ת יפה נוף, או"ח, סי' ק"ב), בירמש (איגרת ר"י תאומים, בנספח לשו"ת נשאל דוד, ח"ג, עמ' רטז), ווארמייזא (קולפון סדור כ"י דק"ק וורמיישא משנת רי"ז, מצוטט בכה"ע המגיד, ב, 1858, עמ' 167), וואורמיישא (רשימה משנת רצ"א בכת"י אוקס. 37, מכון לתצלומים מספר סרט 33050, דף 179 ב), וואורמשא (שם דף 177 ב), ווארמס (שו"ת בניו ציון, ח"א, סי' ט'). ווארמז (רמ"ח זעליגסבערג.

ואח"כ אבי החתן, או קרובו, מברך¹⁰². וכך מנהגו. הרב פושט הטלית ונותן לו, והוא מתעטף¹⁰³ ומברך על הצנצנת השני ברכת בפ"ה¹⁰⁴, ומתחיל בשבע ברכות, עד סוף שמח תשמח ומסיים: חתן וכלה. ואין נותנין אחריו לשתות ברכה לחתן ולכלה. ופושט הטלית, ונותן לאבי הכלה, או לקרובה, והוא מברך להלן, ומתחיל במקום שפסק הראשון, דהיינו בברכת אשר ברא ששון וכו', עד סוף שבע ברכות, ומסיים: חתן עם הכלה¹⁰⁶. ואז השמש נותן לשתות ברכה לחתן, והאשה נותנת לכלה, כדלעיל. והשמש מקרא בקול נמוך השבע ברכות עם המברך, כדי להקרותו, פן יהיה המברך אינו בקי, ויטעה ויתבייש¹⁰⁷. וגם אם יש מי שבקי, ואפי' עם הרב בברכת

הגהות

לבתולה, כותבין כמנהג [ב]כל מקום, וכותבין אותה על קלף¹⁰¹ (ה).
הרב פושט הטלית ונותן לו. השמש נותן הטלית למברך ברכה ראשון, ונותן לידו צנצנת השני (ק).
ברכת בפ"ה. הגם שהרב בירך פרי הגפן בברכת אירוסין, אין בכך כלום, כי זה צנצנת אחר ועל זה לא נעשה ברכה¹⁰⁵ (ק).
ונותן לאבי הכלה או לקרובה ... ומתחיל ... בברכת אשר ברא. המברך אחריו אינו מברך בפ"ה, רק מתחיל תכף בא"י אמ"ה אשר ברא (ק).

האמבורג, שער הזקנים, ח"ב, דף קמח, ב. ועי' ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 28; כתר שם טוב (גאגין), ח"א, עמ' תרכו.

102. המנהג הישן באשכנז היה שמסדר הקידושין היה אומר גם את ברכות הנשואין. עי' מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, עמ' 82; מהרי"ל, ה' נשואין; מהר"ם מינץ, סי' פ"ו, ק"ט; באר שבע, סי' מ"ט. מאוחר יותר התקבל המנהג שקרובי החתן אומרים את ברכות הנשואין. עי' להלן הע' 106.

103. עי' לעיל הע' 76.

104. כן בשו"ע אה"ע סי' ס"ב סעי' ט'.

105. עי' מחזור ויטרי, עמ' 587.

106. בעצי ארזים סי' ס"ב ס"ק א' כתוב: "במדינות אלו נוהגים לחלק ז' ברכות שתחת החופה. ו' ראשונות מברך א' מקרובי או מיודעי החתן, וברכת אשר ברא אחד מצד הכלה". וכן ר"מ גוטליב, דרכי נועם, פרק ש"ד דיבור י' כתוב: "אחד מברך שש הראשונות, והן קריות בין כלן: ראשונה, ואחד מברך האחרונה, והיא קרויה שנייה". ר"ש דבליצקי, שובע שמחות, פרק ד' הערה ס"ה מביא גם הוא "שכן הוא ג"כ מנהג ארץ אשכנז לחלק ... ברכות ראשונות לצד החתן, ואשר ברא לצד הכלה, כפי שהודיעני הרה"ג ר' יונה מרצבך נ"י [זצ"ל], שהוסיף כי ראוי להנהיג כן בכל מקום". ועיי' שכן דעת כמה פוסקים.

107. עי' לעיל הע' 90.

אשכנז דומה לסגול, כפי שנמצא ביוסף אומץ, סי' כ': "אנו האשכנזים עושין ... הצירי לסגול". ורי"ג גומפרץ, מבטאי שפתנו, ירושלים תשי"ג, עמ' 331 הע' 9 כתוב: "המבטא הדיפתונגי [של הציר] ... התפתח גם אצל האשכנזים רק במאות האחרונות. המבטא המקורי של צירי é = היה חי עד זמננו בעיירות גרמניה הדרומית. פטרוס ניגרי כתב 1477: הציר דומה ל- Meer ב-ä, הסגול ל- Mär. וכך בדומה לכתוב העיר מיץ (מעטץ), יש שכתבו גם ווירמיישא ביו"ד צרויה-סגולה. אך נראה שחכמי וורמיישא מיאנו לכתוב עם יו"ד כדי שלא יבואו לקראה כיו"ד חרוקה Wirms, כי כאמור שם העיר בפי היהודים היה Wärrms. ועוד שהיו גם תנועות אחרות לשתי הווי"ן של וורמיישא, בעיקר בלשון הנוכרים: Wu, Wa, Wo (ראה גרמניה יודאיקה, שם), וכתובת וורמיישא בלא יו"ד סובלת את כולן. והנה השאירו חכמי וורמיישא את שני היודי"ן בין המ"ם והשי"ן, שמורים על דיפתונג של פתח וחיריק. אע"פ שבפי הבריות, בעיקר בדורות האחרונים, לא היו רגילים לקרוא לעיר בשם Wermais וכדומה, נראה שעשו כן כי כך נשתרש מקדם קדמתה, "וכל שם שחקוק וחרות על הלוחות ספרי הראשונים ... כיון שנתפרסם ... שכן כותבים שם זה בגט ... אין לנו לשנות" (שו"ת חת"ס, אה"ע ח"ב סי' כ"ה).
101. רגילים היו באשכנז שהכתובה נכתבה "ע"י נאמן הקהלה וסופר בקלף כדינא", כדברי ראב"ו

אירוסין, מקרא השמש בקול נמוך, כדי שלא לבייש את מי שאינו בקי¹⁰⁸.
 אח"כ מסיר החתן המטרוך, ומשימו על ראשו(ן) כדרכו. והשמש נותן ביד החתן
 הצנצנת של ברכת אירוסין¹⁰⁹, והחתן זורקו לראש האבן בצורת ראש ארי, אשר שם
 תחת הברייט הויז¹¹⁰, ושוברו שם.
 ואח"כ תכף הופך המטרוך, ולובשו דרך צווארו כאבל¹¹⁵. ויושבין החתן והכלה על
 המעלה המיוחד לשיבת חתן וכלה¹¹⁶, ושני הנשים המוליכין תחת החופה בצד
 הכלה. ואם הכלה איננה מהורה, אחת יושבת בין חתן וכלה, להבדיל ביניהם¹¹⁷.

הגהות

כדרכו. לא דרך אבל (ק).
 והחתן זורקו לראש האבן. אפילו הוא אלמן, וע"ל בגליון דף פ"ה ע"ב¹¹¹ (חות יאיר).
 ואם הכלה אלמנה, אין לוקחין צנצנת רק מקידות של חרס¹¹², שקורין קרויז"ן¹¹³, והחתן זורק
 קרויז"ן אחד על הארץ¹¹⁴ [לפני רגליו (ק)] ושוברה, ולא כראש הארי (ה).
 ראש ארי. שפיו פתוח (ק).

ורואה שברי הכלי וסובר שהיה צנצנת והיתה בתולה,
 ולאחר זמן יעיד כך עליה, ואולי יבוא לידי תקלה".
 ועי' במהר"ם מינץ, סי' ק"ט. רק בוורמיישא הקפידו
 על כל דברי המהרי"ל הנ"ל, כפי שנראה מדברי
 מנהגים בידיש, ה' נשואין: "בפ"פ נוטלים זכוכית
 צרה עבור בתולה וזכוכית רחבה עבור אלמנה.
 בוורמיישא נוטלים לאלמנה כלי חרס".

113. Kraus, Krus, קמט צר.
 114. כן במנהגים בידיש, שם; Schudt (לעיל סי'
 רכ"ז הע' 23), עמ' 42, שעושים כך רק באלמנה.
 והשוה למנהג פולין המובא במהר"ם מינץ, סוף סי'
 ק"ט לזרוק ארצה הן לבתולה והן לאלמנה ולדרוס
 ברגלו.

115. לא התבאר למה הסיר החתן את המטרוך
 מצווארו בשעת זריקת הכוס, ואולי היקשה המטרוך
 הכרוך סביב על קלות התנועה של החתן, בשעה
 שצריך היה לדייק בזריקת הכוס שתפגע דוקא בראש
 הארי.

116. ישיבה זו אינה נזכרת לא במהרי"ל ולא בשאר
 ספרי מנהגי אשכנז. ונראה שישבו שם לשם חופה
 (עי' לעיל הערות 10-11), כי חששו חכמי וורמיישא
 גם לדעה שחופה צריכה להיות אחר הקידושין ולא
 לפניהם, עי' ים של שלמה, כתובות פ"א סי' י"ז.
 ומטעם זה יושבות עמהם שתי הנשים המוליכות,
 כדרך שיושבות עמהם בבוקר בחופה שאחר המייאן,
 כמתואר לעיל.

117. אשה מבדילה לא היו צריכים בבוקר בחופה
 שאחר המייאן. כי לפני הקידושין לא היתה עדיין

108. עי' לעיל הערה 75.

109. כוס של אירוסין דוקא, כן ברמ"א אה"ע סי'
 ס"ה סע"ג.

110. במנהגות וורמייזא לרי"ל קירכום, עמ' עט:
 "וזרק הכוס אל הכותל אל ראש הארי העומד של
 מזרח". במחזור ויטרי, עמ' 589, מהרי"ל ומהר"ם
 מינץ, שם, כתוב רק שזורק את הכוס אל הכותל.
 בהרבה קהילות אשכנז, בדורות שאחריהם, היתה
 קבועה אבן חופה בכותל החיצוני של ביה"כ (החופה
 נערכה בחצר ביה"כ באותן הקהילות, עי' לעיל
 הע' 66), אבן שעליה צורת כוכב (כנראה מאותו הטעם
 שעושין החופה "תחת השמים והכוכבים, כלומר כה
 יהיה זרעכם ככוכבי השמים". מהר"ם מינץ, שם). כן
 במנהגים בידיש, ה' נשואין: "ווערפט דער חתן דז
 גלאז ווידר דען שטערן דר איבר דר שול טיר אויז
 גהאקט איז". ראה לדוגמא צילומים בפנקס הקהילות,
 באוואריה, עמ' 201, 301, 460, 465, 513, 526.

111. לפנינו: סי' רל"ה הגהה ד"ה נשואי אלמן.

112. לשון חכמים סוטה לב, ב: "ובמה היא שותה,
 במקידה של חרש". המנהג שלפנינו מקורו בדברי
 הגמ' בכתובות טז, ב: "תניא רבי יהודה אומר חבית
 של יין מעבירין לפניו, אמר רב אדא בר אבהו,
 בתולה מעבירין לפניו סתומה בעולה מעבירין לפניו
 פתוחה". ולגבי ברכות אירוסין ונשואין נאמר
 במהרי"ל: "לבתולה נוטלין צנצנת שפיהו צר, לומר
 עדיין בתולה היא... ולאלמנה... נוטלין מקידה של
 חרס פתוחה שקורין קרויז"ן, לומר פתחה פתוח. גם
 לא יקח צלוחית פתוחה שמא יעבור אדם אח"כ

ועומדין תכף, ותכף ממהרין את החתן, דרך שמחה, לביתו, או לבית הכלה. החתן ראשון, ואח"כ הכלה¹¹⁸.

ויושבין בשלחן, גם מי שירצה לישוב בשלחן ההוא, מיסב¹¹⁹. ומביאין לחם שלם, החתן מברך¹²⁰ ברכת המוציא, ונותן לכלה ברכת¹²¹, ולכל המסובין ומביאין יין, ומברכין בפ"ה ושותין [יין]. ושתי הנשים המוליכין הכלה, יושבין בצד הכלה. ואם היא אינה טהורה, אשה אחת משתיהן יושבת בין החתן והכלה, להבדיל ביניהן. ואח"כ בא חד ממשרתיו, ובידו קערה, ובתוכה תרנגולת מבושלת¹²². ואומר לחתן אם ירצה לפדות התרנגולת¹²⁴, והחתן אומר: הן. ומשים הקערה עם התרנגולת על השלחן, ותכף מניחין התרנגולת לפני החתן, והחתן חותך ממנה ירך אחד, ומחזירה לקערה, ואז התרנגולת הפקר, וכל הקודם לחוטפה זכה. ואח"כ מברכין שבע ברכות

הגהות

דרך שמחה לביתו. ואח"כ גם הכלה ונליצנים (ק.מ.) ו[הכלי זמרים הולכין לפני הכלה, לא לפני החתן (ק.)].

ויושבין בשלחן. ושם אוכלין סעודת התרנגולת¹²². והחתן יושב בעודה ההיא בצד הכלה (ק). החתן מסיר המטרון ולובש כדרכה, [לא דרך אבל (ק)]. ומביאין שם ביצה ותרנגולת לאכול¹²³. הביצה אוכלין ממנו החתן והכלה לבד, ולא הקרואי (ה). ומביאין לחם שלם. וכל מנהג סעודה זו כבכל מקום (ק).

ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ב', א', 3; H. Schwab, Jewish Rural Germany, p. 20; גוגנהיים (לעיל סי' רכ"ז הע' 1), עמ' 118. וראה לעיל הע' 81.

122. ענין התרנגולת שורשו בגמ' גיטין נו, א: "הו נהיגי כי הו מפקי חתנא וכלתא מפקי קמייהו תרנגולא ותרנגולתא, כלומר פרו ורבו כתרנגולים". את דברי רבי זירא (כתובות ה, א) שלא יבעול במוצ"ש גזירה שמא ישחוט בן עוף, מסביר המאירי כך: "שהיה מנהגם להאכיל בן עוף לבני הבית כלילה של ביאה ראשונה, לסימן טוב שיפרו וירבו כתרנגולים".

123. כן במהרי"ל: "מנהג שאחר הברכה שאוכלין חתן וכלה יחד ביצה ותרנגולת". וטעם למנהג זה כתוב במנהגים ביידיש, ה' נשואין: "כלומר כמו שדרכה של תרנגולת להטיל ביצים בלא צער, כך תלד גם היא את ילדיה בלא צער".

124. מנהג זה של פדיון התרנגולת לא נמצא בשום מקום אחר, והוא כעין פדיון כפרות בערב יו"כ, עי' רמ"א או"ח סי' תר"ה.

אשתו ולא חלו עליהם דיני הרחקה. ועי' לעיל הערות 73-74.

118. כן במהרי"ל: "ומיד ממהרין עם החתן דרך שמחה להכניסו לבית חתונה קודם הכלה".

119. בס' נחלת שבעה — מהדו רא בתרא, דף יט, ב נאמר: "נוהגין שלאחר החופה הולכין השושבינים לאכול עם החתן והכלה התרנגולת".

120. עי' מג"א סי' קס"ז ס"ק כ"ט, שחתן בוצע ביום חתונתו אע"פ שיש שם גדול ממנו.

121. "ברכת" או "בערכים" הוא כינוי ידוע באשכנז ללחם שמברך עליו ראש המסובים, בדרך כלל בשבת, ומחלקו לשאר המסובים. כך במנהגים ביידיש, ה' ליל שבת: "מכט ברכה אזו, ברשות מורי ורבותי בא"י אמ"ה המוציא לחם מן הארץ, אונ' טיילט גרעשטר ברכת אויז". והשוה ס' מסה ומריבה, לר"ר פאפין הופין, עמ' 251 שורה 1213; שמחת הנפש, דיני שבת; A. Tendlau, Sprichwörter, מס' 986; רי"י ווייל, תורת שבת, סי' רמ"ב; ר"ש בלאך, קהלת שלמה, הנובר תקצ"א, דף כח, ב ולה, ב; B. Stern, Meine Jugenderinnerungen, p. 142;

וברכת המזון¹²⁵. ואח"כ מיחדין חתן וכלה לחדר אחד, ואוכלים שם יחד, ואין שם עמהן רק אחד מהקרובי¹²⁶.

ואח"כ קורא השמש לקרואים מתוך הצעטיל, כדאתמול¹²⁷, ובאין לבית החתונה, ואוכלין ושותין ושמחין. מנהג החתן לדרוש באותה סעודה¹²⁸. וקודם הדרשה, השמש הולך משלחן לשלחן, לכל הקרואים ולכל המסובין, גובה מהן צדקה¹²⁹, ומביא הצדקה ההיא לחתן, והחתן משימה בכיס מיוחד, ומחלקין לעניי. ואח"כ

הגהות

רק אחד מהקרובי. יוצא ונכנס אליהן (ק).

ומחלקין לעניי. החתן מחלק אותן ביום מחר לעניי עירנו דוקא¹³⁰ (ק).

אלו יחולק וישלח מקצתו לא¹³¹. אמינא דטעם המנהג, כענין זכר לחרבן, וכמ"ש¹³² אעלה את

יחד, ולא נכון הוא. והנה אף ששכחוהו בימי מהרי"ל חזרו ויסדוהו בדורות שאחריו, אלא שהיפכו הסדר והקדימו כניסת הקרובים, ואכילתם עם חו"כ, לייחוד. ובספרו מעשה נסים, פרק כ"ג, כותב ר"י שמש, שכך המנהג גם בשאר מקומות. שם הוא מספר בתוך המעשה על כך ש"בבית הקרוי צו"ד ער"קנדין נערכה חתונה. כאן היתה אוירה עליזה מאד. וכפי הסדר המקובל אצל חתן וכלה ביום החתונה, אחר שאכלו את התרנגולת, הוליכו את החתן והכלה לתוך חדר אחד ונתנו להם לאכול ולשתות, כפי המנהג הקיים בכל העולם, החתן והכלה היו לבדם באותו חדר".

127. עי' לעיל סי' ר"ל.

128. דרשת חתן בסעודת חתונתו היתה מנהג פשוט באשכנז, עי' רא"ש מקופנהאגן, אור הישר, אמשטרדם תקכ"ט, דף א, א; ר"ד גינצבורג, דברי דוד האחרונים, פפד"מ [תרכ"ז], עמ' 25; שו"ת רבי עזריאל הילדעסהיימער, ח"ב סי' רמ"ב; ר"מ גוטליב, דרכי נועם, פרק ש"ה דיבור ו'. וע"ע שו"ת מהרי" ברונא, סי' ר"ל; שמחת הנפש, ח"ב, דף יז, ב. 129. ואין המסובים יכולים לפטור עצמם מנתינת צדקה באמתלה שעסוקים במצוות שמחת חתן וכלה, עי' שו"ת חתן סופר, סי' י"ד. בדורות האחרונים היה מקובל בכמה מקומות "שחברות צדקה וקרנות חסד שולחים את קופסאות המגבית שלהם לסעודת נישואין ומאפשרים בזה לכל משתתף לזכור בשמחתו גם את הנצרכים", עי' ר"ש קארליבאך, פלא יועץ, עמ' 39.

130. כי עניי העיר קודמין לעניי עיר אחרת. עי' שו"ע יו"ד סי' רנ"א סעי' ג'.

131. יושבי א"י קודמין ליושבי חו"ל, עי' שו"ע שם. וע"ע לקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, סי' כ"ט.

132. תהלים קלז, ו. ועי' לעיל הע' 7.

125. כן במהרי"ל: "ומברכין גם באותה סעודה שבע ברכות". וכתוב במקור חיים (בכרך), קיצור הלכות, סי' קצ"ז סעי' ב': "מנהג אכילת התרנגולת בעשרה אחר החופה, לא יברכו אלדינו וז' ברכות, אא"כ יש ז' שאכלו דגן". ובנחלת שבעה, שם: "ומברכין ברכת המזון וז' ברכות, ועיקר הסעודה היא כלילה... לכן אני רגיל לצוות להם שלא יקחו מנין בטעימת החתן והכלה אחר החופה באלמן ואלמנה, שהיא אין עיקר סעודה, שאינו רק טעימת החתן והכלה שלא יתענו עוד, לכן לא ישבו במנין עשרה [באלמן ואלמנה שמברכים להם ז"ב רק ביום הראשון] ולא יתחייבו בז"ב, וישארו הז' ברכות עד הלילה". ובשו"ת כנסת יחזקאל, סי' נ"ט, אחר שהוכיח מהראשונים שמדינא דגמ' ראוי לעשות סעודה זו, כתוב: "מדינא שעושין סעודה בעשרה ומברכין ז' ברכות תכף אחר החופה, כמו באשכנז, ודאי מקצת היום ככולו, ותכף בהגיע ליל ד' כלו ז' ימי המשתה". ובעל ההפלאה בס' המקנה, קונטרס אחרון, סי' ס"ב סעי' א' אומר: "לפי מנהג אשכנז שנוהגין אחר החופה שברחוב, מיד כשבאין לבית עושין סעודה ומברכין ז"ב, קודם היחוד, ע"כ צ"ל דס"ל דעיקר החופה [הוא] מה שעושין ברחוב, דאל"ה איך שייך לברך ב"פ ז"ב קודם החופה. מיהו מה שעושין כן אפי' באלמנה צ"ע, ונכון לייחדם קודם הסעודה".

126. במהרי"ל כתוב: "אמר מהרי"ל סג"ל, מנהג שאחר הברכה שאוכלין חתן וכלה יחד ביצה ותרנגולת, והיה מנהג הקדמונים לייחדם בחדר אחד בזמן אותה הסעודה ויצאו כל העם, ועושין זה כדי שיהא לבו גס בה, ואין שם רק אשה אחת מקרוביה המשרתת להם. ואח"כ נכנסין כל הקרובים, ומי שירצה, ואוכלים ג"כ עמהם כדי לשמחם. והאידנא נשכח המנהג, ונכנסין הכל בראשונה, ואין שם שום

מביאין הצלי¹³⁷, והחתן דורש¹³⁸. ואין מושיבין הכלה בשלחן החתן בעת הדרשה. ואבי החתן והכלה באין, ומכבדין את החתן במתנה, וקורין למתנה החיא: דרש וינגרליין¹³⁹. ואחר הדרשה באין המסובין, ועושין פשרה עם החתן, בעבור הנו"ט ויין¹⁴⁰. בעת ברכת המזון באותה סעודה, מושיבין הכלה נגד פני החתן¹⁴¹, ושתי בתולות בשני צידיה, ומברכין שבע ברכות וברכת המזון.

הגהות

ירושלים על ראש שמחתי, וזה הגון לעשות. והגובה או המשים קערה או טעליר¹³³ על השלחן שיאמר תנו צדקה לעניי א"י. אף כי יש עוד טעם, מפני שסעוד' נישואין סעודה של שמחה רבה, נותני' צדקה, כענין אולי חטאו בניי¹³⁴. וזה אחד מן טעמי' של תעניות בה"ב¹³⁵. וירא חטא יתן פרוטה לעני, או ללישכת הצדקה¹³⁶, בכל מחרת יום שסעד בסעודה (חות יאיר). מושיבין הכלה נגד פני החתן. בשלחן החתן (ק). והכלה כש[היא] יושבת אצל ברכת המזון, אז

133. Teller, צלחת.

134. איוב א, ה: "ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם והשכים בבוקר והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני". וכעין זה כתוב בקב הישר, פרק י', שצריך להאכיל עניים בסעודת נישואין כי "מצינו אצל איוב שעשה סעודה עם בניו ולא היו שם עניים וקטרג השטן עד שהמית בניו ובנותיו".

135. ע"י טור או"ח סי' תצ"ב.

136. על לישכת הצדקה, ע"י לעיל סי' י"ז.

137. צלי היה מאכל מקובל בחתונות. השוה שמחת הנפש, ח"ב, דף יז, ב: "אטייל הענגין גבראטנש אין לופטן, טונן דר פון אפ ריישיין". כנראה היו אלה עופות צלויים, כי בשו"ת חות יאיר, סי' קע"ח כתוב: "מנהג העולם דבמשתאות החשובות מפרנסי' בעופו', אע"פ דק"ל ג"כ דאין יוצא ידי שמחת החג בבשר עופו'".

138. כנראה הקפידו שהדרשה תהיה אחר הצלי, מטעם שכתב הגאון ר' חגי חנוך סג"ל, בפנקס ק"ק במברג, סי' י"ב, שמאחר יותר באים לידי שכרות אבל "תכף בתחלת הסעודה, בין בשר לדגים... עודם בדעה מיושבת". מסתבר שגם בוורמיישא אכלו את הדגים אחר הבשר, ע"י לעיל סי' ר"ל הגהה ד"ה ב' או ג', שהדגים היו התבשיל השני או השלישי.

139. Vingerlin, טבעת. השוה לעיל הע' 51. וע"י ר"י ורדיגר, עדות לישראל, עמ' מז-מח.

140. החות יאיר בספרו מקור חיים, בחלק שלא הגיע לידינו, כתב "ביאור מילת... נויט וויין", כפי שהודיענו בקיצור הלכות לספרו הנ"ל, סי' תקנ"א ע"י א'. לצערנו אין אנו יודעים מה ביאר החו"י,

אבל ברור שנוט ויין הוא שם של תשלום מעות. כן בתקנות ק"ק וורמיישא משנת תט"ז, עמ' 66: "ביום החופה זאל החתן שץ געלט געבן, לכל השלחן חצי פערטל וכו' [ע"י לעיל סי' רכ"ז הע' 14]. נוט וויין מחויב החתן ליתן לסערוור [לעיל סי' ר"ל הע' 47] ב' ק"ש [קופפשיק] וכן לבחורים ב' ק"ש [לעיל סי' רכ"ז הע' 13]. ואם ערך שלו [להלן סי' רע"ט (א)] למעלה משני מאות טליר, יתן מכל מאה טליר הנותר' חצי ק"ש לסערוור, וכן לבחורי', וזה יהיה עד אלף טליר ולא יותר". והשוה שו"ת יפה נוף, מכון ירושלים תשמ"ו, חו"מ סי' א' (שם נדפס בטעות "נאש ויין", והועתק נכונה, "נאט", ע"י ר"ש אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ד, ת"א תש"ח, עמ' מב): "...וכבר בידם פסק דין על החתן הנ"ל, שיתן ב' טלר להבחורים עבור הדרורן שחייב להם, שקורין נאט ויין... הוא השיב שאין הב' טליר שייך להם לבד, רק יותר בחורים היו אז כאן ולכלם יחד שייך".

לגבי משמעות המושג "נוט ויין", נראה שהוא צירוף שתי מילים: (א) Naut, Nougat, נוגאט. (ב) Wein, יין. הנוגאט היה דבר מתיקה יקר שאכלוהו רק בזמנים מיוחדים, ודנו הפוסקים לגבי ברכתו. בפסקי התוס' ברכות סי' קכ"ח נאמר: "ועל נוי"ט (פ') אגוז מטוגן בדבש) כורא פרי העץ". בארחות חיים, ה' ברכות, סעי' ל"ה כתוב: "נהגו כרוב המקומות לעשות מעט משתה יין בליל הברית, ולפעמים שמוציאין נוגא"ט על רקיקין דקין, ואותן רקיקים טפלים לנוגא"ט, שהדבר ידוע שאין באין שם לאכל לחם, ואותם רקיקין אינם באים אלא לדבק הנוגא"ט עליהם כדי שלא יטנפו הידים בדבש, הלכך

אח"כ לוקחין הנשים הכלה. לפעמי' מוליכין אותה תחת הברייט הויז, ולפעמי' מחננים שמה¹⁴⁴ בבית החתנות. ומחננים עמה דרך שמחה¹⁴⁵, ומסירין ממנה, בעת החינוג ובתוך החינוג, ההינומה והתכריכין שעל לבושה. ואח"כ מושיבין החתן והכלה ספסל אחד, ומזמרי' לפני' זמר של חתן וכלה¹⁴⁶.

ואח"כ לוקחין הנשים את הכלה, ומוליכין אותה לישן¹⁴⁷, ומשכיבין אותה במטה מוצעת. ואם הכלה מחלקת צוק"ר¹⁴⁸, לכל הנשים, בעת שמשכיבין אותה. ואח"כ האנשים והבחורי' מוליכין את החתן לישן, והולכין עמו עד לפני פתח החדרה¹⁴⁹, ומשוררין יגדל¹⁵⁰. ומעכבין אותו לכנס לחדר, עד שיחלק להם צוקר, או החתן עצמו,

הגהות

הקורזיין על ראשה והינומה על פניה¹⁴². ואם היא אלמנה, אז הצעיף על ראשה והקורזיין בכתפה, כסרבל (ה).

ומברכין שבע ברכות. ולפעמים מסתייעא מלתא ששני חתונות זה היום וזה מחר, ואז אם חתן הסבלונות מיסב אצל החתן החתונה, [שני החתנים בשלחן אחד, (ק)] מברכין שבע ברכות, ואין מברכין נודה לשמך¹⁴³ (ה).

ולפעמי' מחננים שמה. בבית הכלה (ק).

ומשכיבין אותה. כמנהג בכל מקום (ק).

ראיין, שרוקדים במוצאי שבת נישואין, עי' להלן בהגהה סו"ס רל"ה. והע' 90 שם.

146. כן במחזור ויטרי, סו"ס ת"ע: "ומושיבין אותם בכילה, ומשוררים לפני' קול ששון וקול שמחה ישמח חתן בכלה". ועיי' ש"ס תפ"ט, תצ"ו. וראה לעיל סי' רכ"ז הע' 45.

147. "ליגין פירן", להוליכם לשכב, כך כינו בדורות ההם את המנהג הנפוץ אז בכמה ארצות להוביל את החתן והכלה אל חדר משכבם. עי' שו"ת נודע ביהודה, מהד"ק אה"ע סו"ס נ"ו; שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' קי"א ד"ה גם.

148. Zucker, סוכר. גם במקומות אחרים רגילים היו ליתן "צוקר בשעה שמוליכין חתן וכלה לחדרם". עי' תקנות שנייטאך (לעיל סי' רכ"ז הע' 9). ויש מקומות בהם חילקו את הסוכר כבר בסעודת הנישואין. עי' פנקס ק"ק במברג, סי' י"ב. והשוה לעיל סי' רכ"ז והע' 33 שם, לגבי הגשת צוקר בליל שפינהולץ.

149. מחמת צניעות אין נכנסים עמו לחדר להשכיבו, כי הכלה כבר נמצאת שם.

150. ושאר זמירות של חתן וכלה, ראה הגהה כאן בענין אלמנה. ועי' לעיל סי' רכ"ז הע' 45. ברשימה בכת"י של החות יאיר (מצוטט ע"י D. Kaufmann, R. Jair Chajjim Bacharach, p. 131) נזכר "זמר לזמר לפני חתן לפני שכיבתו, מתחיל שמחה בלבי נתן".

הרקיק היא טפלה וברכת הנוגא"ט פוטר, וכבר ביארנו שאין מברכים אלא על האגוזים ולא הדבש". וכן הורה במקור חיים, קיצור הלכות, סי' רי"ב סעי' ב' על אודות "נויא"ט על לעקובין בימי הפורים, שהרי הזמן גרמה לאכילת נויא"ט". וכ"כ בשמחת הנפש, דיני ברכת הנהנין.

מסתבר שבדורות הראשונים היו מחלקים נוגאט יחד עם יין בסעודות חתונה, ואח"כ הרגילו לפדותם בכסף והיו מחלקים את תמורתם. השוה לגבי פערטיל, לעיל סי' רכ"ז הע' 14.

141. כתוב בים של שלמה, כתובות פ"א סי' כ': "מנהג יפה כשמברכים ברכת חתנים, דהיינו כל ז' ברכות, שמוליכים הכלה במקום החתן. דו' ברכות על עיקר הזיווג וחיבור נתקנה, א"כ ראוי לברך על שניהם". ועי' שו"ת התעוררות תשובה, ח"ב, סי' פ"א; עדות לישראל (ורדיגר), עמ' צג-צד.

142. ראה הגהה לעיל בראש הסימן, והערות 12-13 שם.

143. עי' לעיל סי' ר"ל הע' 44.

144. כי מצוה לרקד לפני חתן וכלה, עי' שו"ע אה"ע סי' ס"ה סעי' א'. ומעליותא היא שרוקדים רק אחד ברכת המזון, עי' אורחות חיים, ה' ברהמ"ז, סי' ס"א; ר"ש דבליצקי, שובע שמחות, פ"א סעי' כ"ה. 145. היינו ריקודים רגילים של שמחה, ולא "מצוה

או אם החתן בשביל החתן, ואח"כ החתן בא החדרה¹⁵¹. ואם הכלה איננה טהורה, משכיבין אצל החתן קטן, וקטנה אצל הכלה, ואין מייחדין אותן, אפי' כיום, אם אין עמהן קטן או קטנה¹⁵³. ואז כל אחד הולך לביתו לשלום.

ר"ב בליל ה', לילה שאחרי החופה, עושין משתה ושמחה, והיא הנקראת: קרובים מו"ל¹. וקוראים קרובי' ושכני' וסרבי², ותו לא³.

ר"ג בליל ו', כניסת השבת, שאחרי החופה, מנהג שקרוב, של החתן או הכלה, עושה משתה ושמחה לחתן ולכלה, ומשמח עמהן. ובעת שבאין לבית הכנסת בכניסת השבת, גם הכלה הולכת לב"ה, עם שפי"ל וקלענקי¹ וסרבל של שבת, והיא פעם הראשון שהולכת לב"ה².

הגהות

ומשכיבין אותה. גם האלמנה משכיבין הנשים אבל אין מחנגים עמה ואין מזמרי' זמר של חתן וכלה¹⁵² (ה).

קרובי'. בני האלמן, או האלמנה, אף שלא יבואו אל סעודת החתונה עצמה, מ"מ בקרובים [מו"ל] רשאים להיות בסעודה, ומכ"ש אצל שענ"ק וויי"ן⁴ (ק). קרובי' ושכני'. ורב וחזן ושמש (ק).

הולכת לב"ה. דנשים (ק).

לבה"כ להתפלל, לא הם ולא מקצתן, ואפשר מפני שהם נדות, וכמ"ש בהגה' [רמ"א אור"ח] סי' פ"ח, והמשרתת רשות אחר עליהם. הג"ר אברהם זוטרא, מלחמות ה', ח"א, הנוכר תקצ"ו, עמ' 107 כותב: "בתולות ישראל אינן הולכות לבית הכנסת. באמת לא מצאתי בשום מקום שיהי' איסור בזה, ואינו אלא מנהג בעלמא, אבל הוא מנהג יפה וכשר, ומשום צניעות נהגו כן, וכל כבודה בת מלך פנימה. וקריתי בכמה ספרים מחכמי האומות אשר קראו תגר על המנהג שנהגו הם כי גם הבתולות הולכות לבית תפליהם, כי מעשים אשר לא יעשו נעשו שם. על כן מוטב לבנות ישראל אם אווזות מנהג אמותיהן בידיהן, לעמוד בביתם ולהתפלל, מליך לבית הכנסת לראות ולראות". בק"ק וילנה כנראה לא הקפידו על זה, אבל הגר"א כתב באגרתו המפורסמת: "וגם בתך יותר טוב שלא תלך לבית הכנסת, כי שם רואה בגדים טובים ומתקנאות ומספרת בבית, ומתוך זה באין ללשון הרע ולשאר דברים". בהרבה מקומות דקדקו מאוד שלא תבואנה בתולות לביה"כ, אפילו לקריאת המגילה שהן חייבות מדינא לשומעה, ועל כן כותב המג"א סי' תרפ"ט ס"ק א': "צריך לקרותו בביתו לפני הבתולות". אכן בבאר

החו"י מרמז כנראה על זמר שהוא או אביו חיברוהו. השוה פיוטיהם בסוף שו"ת חות יאיר, ובכתב העת שומר ציון הנאמן, מכתבים נ"ט, ס"ו ע"ח. 151. ואינו בועל בעילת מצוה בלילה זה אלא במוצ"ש שאחריו, עי' להלן סו"ס רל"ד. 152. בכת"י ס' האסופות (לעיל הע' 13) נאמר: "ומזמרי' ישמח חתן לבחור שנשא בתולה, ולא כשנושא אלמנה". 153. כן ברמ"א יו"ד סי' קצ"ב סעי' ד'.

סימן רלב

1. Mahl, סעודה. סעודת קרובים.
2. עי' לעיל סי' ר"ל הע' 47.
3. וכ"כ ר"א טנדלאו, Sprichwörter, עמ' 390: "הקרובים מאהל' היא סעודה מצומצמת כיום שלאחר החתונה, הנערכת רק עבור בני המשפחה הקרובים". ועי' סדר בריילפט דפד"מ, סעי' י"ב.
4. עי' להלן סי' רל"ד.

סימן רלג

1. כמו שלבשה בשבת שפינהולץ, עי' לעיל סי' רכ"ז.
2. בדורות ההם לא היו בתולות הולכות לביה"כ. וכתוב על כך במקור חיים (בכרך) סי' ק"ו סעי' א': "מימי תמהתי על שלא נהגו בתולות דידן לילך

רל"ד שבת שחרית, קורין לאותו שבת: שבת שענ"ק וויי"ן¹, חיוב הוא לקרא לחתן² לשלישי³, ועושין לו ב' משברך, חד לנדר⁴.

הכלה באה לב"ה קודם ברכו⁵, וצעף, שקורין: מיקי שלייאר⁶, על ראשה. ומיום ההוא והלאה אינה זו השלייאר מעל ראשה, עד יום מותה, אינה רשאי לגלות שערך נגד הבריות⁷. כשמוציאין הס"ת, הנשים חולכין עם הכלה לביתה, ומשימין צעיף חשוב, מי"ט גפלינדר"ט אי"ן דע"ר שמיר"ן⁸, על ראשה. ומוליכין אותה פעם שנית

הגהות

לקרא לחתן לשלישי. אפילו אם יש לקרות אחריו רבנים ופרנסים (ק).

חד לנדר. לטרא שעה (ק) למאור, וא' לכבוד משפחתו⁴ (ק.מ.).

ומשימין צעיף. מסירין לה הטיק"א שלייאר, ומשימין על ראשה שלייאר חשוב מאוד (ק).

פעם שנית לב"ה. שאר מנהג שענ"ק וויי"ן, כמנהג בכל מקום (ק).

שולחים כוסות גדולים מלאי יין. ולראיה שהשבת אחר החתונה קורין האשכנזים: שענקוויין. דברי ר"א פולד מקבלים חיזוק מעדותו של ר"י שמש, עי' להלן הע' 12. על כך ששבת שאחר הנשואין היתה מכונה "שענקוויין", השוה סדר ברילפט דפפד"מ, סי' ב'; שו"ת גבעת פנחס (לבעל ההפלאה), סי' י"ח; תשו' ר"ג מאז בשו"ת מטה לוי, ח"א, סי' י"ט; כת"י רנ"ה פלעש מאופנבאך, מובא עי' ביאלר, מן הגנוזים, ח"ג, עמ' 84; ר"א טנדלאו, Sprichwörter, עמ' 390. וראה להלן סי' רע"ג על "וויי"ן שענק" — מכירת יין. 2. כן בלבוש החור ומג"א סוף סי' רפ"ב; מקור חיים (בכרך), וביאור הלכה, סי' קל"ו. ר' סיני לואנץ בהגהה לרי"ל קירכום, עמ' רפג, כותב: "כל זה אם יש לו חזקות ערוונות כאן, אבל אם אין לו חזקת ערוונות כאן אזי אין הוא מחויב לקרות אותו לס"ת בשבת שלאחר חתונתו". על עירוונות השוה לעיל סי' ר"ל הע' 24.

3. כ"כ רי"ל קירכום, עמ' עז (הגהה ט), רפג. ובמקור חיים סי' קל"ה סעי' ו' כותב: "שאר חיובים... אין להם מקום קבוע... חתן... יש לו מקום קבוע ע"פ המנהג לקראו שלישי". וראה להלן סי' רל"ה שגם בשבת נשואין החתן עולה שלישי.

4. כ"כ רי"ל קירכום, עמ' עז (הגהה ט): "ונותנין לו ב' מי שבירך, אחד כמו לשאר קרואים ואחד לנדר". וראה להלן סי' רל"ה הע' 50.

5. השוה להלן סי' רפ"ח, גבי יולדת היוצאת לביה"כ.

6. ראה לעיל סי' ר"ל והע' 29 שם.

7. עי' שו"ע או"ח סי' ע"ה סעי' ב' ואה"ע סי' כ"א סעי' ב'.

8. mit geflindert an der Stirn, עם אימרה על

היטב שם הוסיף על דברי המג"א: "ובקצת מקומות נוהגים שהבתולות הולכות לבה"כ נשים [לעזרת נשים] לשמוע המגילה". וכן הקילו בוורמיישא, עי' לעיל סי' רי"ח. ונראה שהקילו תמיד בהבאת ילדות קטנות לעזרת נשים מפני שלא שייכא בהו כל הני טעמים שנאמרו בבתולות. כך משמע בתקנות ק"ק וורמיישא משנת תט"ז, עמ' 178: "קיי"ן מעדכי זאל מן כלל ניט לבה"כ של אנשים דרפן נעמן, בקנס הנ"ל [ליטרא שעה], בבה"כ של נשים מאגן זיא וואל איין קינר נעמן". (במחזור ויטרי, סוף סי' ע"ו, מבואר: "נהגו בנות ישר' קטנות לבא לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, כדי ליתן שכר למביאיהם").

מכאן שיכלו הנשים ללכת לביה"כ באופן חופשי רק בשבת הראשונה אחרי נשואיהן. כך ידוע לנו גם מפפד"מ: "בתולות אסורות לבוא לביה"כ... רק לנשואות ואלמנות מותר לבא לעזרת הנשים... אשה צעירה שהחתנה מובאת לביה"כ בשבת הראשונה לאחר נישואיה" (Schudt), לעיל סי' רכ"ז הע' 23, עמ' 51-52). ועי' שולחן העזר, סי' י"ב סעי' ט' ס"ק ג'.

סימן רלד

1. Schenk Wein, מזיגת יין ונתינתו. בס' התשבי, ערך "מזג", אומר ר"א בחור: "מזג... בלשון אשכנז: איין שענקען. ובה משתבשין האשכנזים בשבוש יפה, וזה שקורין לדורון: מזיגה. ולשון אשכנזי מטעה אותם, לפי ששתי הלשונויות שוות בלשונם, רוצה לומר: שענקען [לתת מתנה] ואיין שענקען [למזוג], חושבים שגם בלשון הקודש יש להם שם אחד". על דברי תשבי אלה כותב ר"א פולד, בית אהרן, פפד"מ תר"ן, עמ' 220: "ואני אומר אי אפשר שיטעו בדבר פשוט כזה, אלא נראה (שדורינו חרגם) [שדורונותיהם] בדורות הראשונים היו של יין, והיו

לב"ה, קודם שמכניסין הס"ת להיכל. ואם הכלה מכבד הנשים, בעת שמישימין הצעיף על ראש הכלה, עם יין שרף.⁹

ואח"כ, ביציאת ב"ה, החתן והכלה באין לביתם. ובסעודת שבת שחרית, החתן והכלה יושבין זה בצד זה, אם היא טהורה¹⁰, וכל מי שירצה בכל הקהל שולח להם כוס של יין או יין שרף¹¹, וקורין אותו: שענק וויין¹². ואחר הסעודה, מחננים עם הכלה¹³ על הברייט הויז, או בביתה, ומשמחין אותם. לסעודה שלישית, אחר מנחה, עושין משתה ושמחה¹⁴. ומנהג לקרא לקרובי ולשכני וסרבי"ר¹⁵, ומי שירצה.

ובאותה לילה, שהיא ליל מוצאי שבת, החתן בועל בעילת מצוה¹⁶, ופורש¹⁷.

הגהות

ביציאת ב"ה. ביציאת ב"ה מוליכין הכלה אל כל היולדות בקהילה, לאמר להן: מזל טוב, ואח"כ חוזרת לביתה (ה).

בועל בעילת מצוה ופורש. הכונס בתולה, בועל בעילת מצוה ופורש מיד. וצריכה שתפסוק בטהרה

15. השה לעיל סי' רל"ב.
16. איחור בעילת מצוה היה רגיל בדורות ההם, והשתדלו חכמי ישראל לבטלו. בשל"ה, שער האותיות אות ק' קדושה (דפוס יוזעפאף תרל"ח, ח"א, עמ' 132) הזהיר את בניו מפני "מנהג שהוא גיהנם שעושין חופה בע"ש [ע"י לעיל סי' רכ"ט הע' 1] והכלה אף אם היא כשרה שוכב החתן אצלה איזה לילות קודם שבועל בעילת מצוה ואז בא לידי חטא... ע"כ יהיה ש"ש מקודש על ידכם שתעשו חתונה לבניכם כציווי רז"ל בתולה נישאת ליום רביעי, ויבעלנה בעילת מצוה בלילה ההוא... אני מצוה בתוקף ציווי ועליכם לקיים גזרותי כבנים לאב וכתלמידים לרבם". לגזירת של"ה זו מכוונים דברי יוסף אומץ, עמ' 332: "הגאון מהר"ר ישעי' סג"ל ז"ל כתב מירושלים לחוץ לארץ גזירות חמורות לבעול בעילת מצוה בליל ראשון, מפני העון הגדול דמוציא זרע לבטלה, והאריך בכתביו מאד בזה לכן בעל נפש יזהיר לבנו על ככה". אעפ"כ לא זו עדיין המנהג ממקומו, והש"ך יו"ד סי' קצ"ב ס"ק י"א כותב: "נראה דהאידנא שהמנהג לא לבעול רק אחר ב' או ג' ימים אחר הנשואים, אע"פ שהוא מנהג של שטות, ויש בו איסור מכמה טעמים, ונכון לבטלו, מ"מ כיון שהמנהג כך א"כ אם פירסה נדה [כשהיתה טהורה כשנישאת ולא בא עליה] ודאי דצריך שימור דהא דלא בעל תחלה היינו משום המנהג, וכן נוהגין להצריך שימור ככה"ג". רבי שמעון עקיבא בער, מהדורא בתרא של עבודת הבורא, זולצבאך תס"ז, דפי' כה, ב — כו, א ממשיך להתאונן: "בעו"ה בדור הזה... משחקים בתינוקות בשעת החתונה ושוכב עם

המצח. השה לעיל סי' רכ"ד הע' 23.
9. ר"א טנדלאו, שם, כותב: "הכלה מובלת ע"י הנשים לביה"כ, ובהתחלת קריאת התורה שוב מוחזרת על ידן אל ביתה, שם מגישים עוגות פשטידות ועוד... בתקנות הבגדים והאורחים של פראנקפורט שנתקנו ע"י פרנסי הקהל בשנת תע"ה, למשך עשרים שנה, נאסרה החלוקה בעת תפילות הבוקר, והותרה רק סעודת שענק וויין שאחר תפילת מנחה". וכן נאסר הדבר בתקנות ק"ק פיורדא משנת תקמ"ו (לעיל סי' רכ"ז הע' 9), עמ' 192, מחמת הבזבזנות שפשתה ב"צערמאניע" הזו.
10. הא אם אינה טהורה אינם יושבים זה בצד זה, הגם שבסתרם אשה נדה שרי כהאי גונא אם יש שום הפסק בין קערותיהם, ע"י שו"ע יו"ד סי' קצ"ה סעי' ג', מ"מ נראה שהחמירו בכלה שפירסה נדה קודם שבא עליה, ע"י לעיל סו"ס רל"א.
11. כתוב ביוסף אומץ, סי' תרנ"ז: "בשבת שאחר הנשואין, שדרך העולם לשלוח מנות לאוהבי החתן והכלה ואבותיהם... דרכם כסל למו לרשום מקבלי המנות על צעט"ל". ר"א טנדלאו, שם, אומר: "ידידים וקרובי משפחה, ובעיקר אלה שהיו אורחים בחתונה, נותנים במתנה בקבוק יין אחד או יותר".
12. כך כינו כל משלוח יין לשם כבוד. וכ"כ לעיל סו"ס ל"ט: "אורח הבא לכאן... מכבדין לו בשבת... שוגרין לו בסעודת שחרית שבת כוס של יין או יין שרף, וקורין אותו שענק וויין". וע"י לעיל הע' 1.
13. ע"י לעיל סי' רכ"ז הע' 49.
14. כן בב"ח אה"ע סי' ס"ב ד"ה ושבת. וע"י תרומת הדשן, סי' ז'.

ארוסתו ג' או ד' לילות קודם שבועל אותה ומוציא כמה פעמים זרע לבטלה, ואין מי שמוחה בזה, אוי לאותו בושא אוי לאותו כלימה". וקשה היה לחכמי הדור לבטל את המנהג הזה מפני לעג הבריות. כך כתוב בקיצור של"ה, אות ק' עניני הוד"ל: "אפילו אם אחד רוצה לקיים ולבעול ... מיד בעילת מצוה ... הוא והכלה לשחוק וללעג בין הבריות ונחשב בעיניהם כפריצות וכאילו היה עושה מעשה רע ח"ו ... כל מי שמסדר קדושין ראוי להשגיח על זה ויאמר לקרובי החתן והכלה שידבר לב החתן ... מגודל העבירה זו ... ועי"ז יתפשט המנהג בתוך ההמונים ולא ילעיגו עוד על החתן או על הכלה". ועי' נוהג כצאן יוסף, עמ' קטו. האזהרות הרבות של הרבנים נשאו פרי וקמעה קמעה התקבלה ההנהגה הישרה לבעול בלילה שאחר החופה, כפי שאנו רואים בשו"ת אור נעלם, סי' נ"א; רש"ז גודרשהיים, מקור חיים ותפארת צבי, סי' קצ"ב, מקו"ח ס"ק י"ב וי"ג.

והנה על התהוות המנהג לאחר את הבעילה יש לשאול בלשונו של החת"ס (חידושי חולין דף ז, ב ד"ה אמרי) לגבי התהוות החילוקים: "הנה השל"ה וכל גדולי ישראל צווחי' ככרוכי' ... והנה דבר זה נתפשט בתפוצות ישראל מאוד מאוד ... וחלילה לנו לחשוב כן על צדיקים וטובים קדמונינו שהנחילו לנו ירחי שוא ומשאות מדיחים, איך לא סקלום אנשי דורם אז כשהתחילו לקלקל". וא"כ מצוה ליישב. ונראה אפוא שהדבר צמח בכשרות. כי ברוב תקופת הראשונים היה המנהג הפשוט באשכנז לעשות את הנישואין בערב שבת, עי' לעיל סי' רכ"ט הע' 1, ולפיכך ראוי היה לבעול בלילה הראשון שהוא ליל שבת, ואף שמסקנת ההלכה היא שמוותר לבעול בתולה בשבת, עי' שו"ע אה"ע סי' ס"ג סעי' א', החמירו בזה כמה ראשונים, כי השתא אין בקיאת בהטיה, עי' הגהות אשרי כתובות פ"א סי' י'; אגודה, שם סי' ו'; ונראה שהמנהג הפשוט היה כן שלא בעול בליל שבת, מדברי הרוקח, סי' שנ"ה שביום השבת נותן החתן בחיקה של הכלה מקטורן וכו', וזה אפשר לו לעשות רק אם היא עדיין טהורה, והיינו שלא בא עליה בלילה. (וראה להלן הע' 76, שבדורות המאוחרים כאשר הקדימו בעילת מצוה לליל הנישואין, לא היה החתן מעביר את בגדו לכלה בעצמו). גם בימי מהרי"ל לא נהגו לבעול בתחלה בשבת, כפי שדייק בשו"ת חת"ס יו"ד סי' קפ"ט מלשון מהרי"ל בהגהת ש"ד. וכך נהגו אף בדורות הבאים. אומר הב"ח או"ח סו"ס פ"א: "ראיתי בכתב שכתב הרב מוה"ר ישעיה סג"ל הורו"ץ מירושלים תוב"ב, להחזיק הפסק של האגוד' והגהת אשרי"ר ... במלכותינו נתפשט המנהג דאין בועלין בתחלה בשבת ... ואין להורות לבטל המנהג". המנהג לא לבעול בשבת הובא גם בשו"ת מהר"ם לובלין סי'

נ"ג; ש"ך יו"ד סי' קצ"ז ס"ק ג'. לפי מנהג זה הוכרחו בדורות הראשונים לדחות את הבעילה מהלילה שאחר הנישואין, הוא ליל שבת, ללילה שאחריו, הוא ליל מוצ"ש. וכך נקבע ליל מוצ"ש לליל בעילת מצוה. וכאשר החלו באשכנז בדורות המאוחרים לעשות נישואין בימי רביעי, כמבואר לעיל סי' רכ"ט הע' 1, כבר הורגל העם והושרש אצלו שמוצ"ש הוא זמן בעילת מצוה. מה גם שניתן היה למצוא לזה אסמכתא בלשון המשנה ברכות טז, א: "חתן פטור מק"ש לילה הראשונה ועד מוצ"ש אם לא עשה מעשה". ובדברינו אלה מצאנו דרך להבין איך בא המנהג לבני אשכנז. אך עדיין תמוה המנהג בפולין, אשר בה נהגו גם בדורות האחרונים לעשות נישואין בע"ש, כמבואר שם, ואעפ"כ נתפשטה גם אצלם הקלקלה לדחות בכמה לילות את הבעילה. כבר הבאנו לעיל מדברי הפוסקים בפולין נגד המנהג הזה, הרי שהיה נהוג אצלם, וכ"כ להדיא בקיצור של"ה, שם: "בארץ אשכנז על הרוב עושין החופה באמצע השבוע ואינן בועלין עד מוצאי שבת, ובארץ פולין עושין החופות בע"ש, ואם הכלה היא כשרה שוכב החתן אצלה איזה לילות קודם שבועל בעילת מצוה". גם הט"ז או"ח סי' ר"פ ס"ק ב' כותב על בני ארצו פולין: "מה שנוהגים שלא לבעול בשבת הוא מפני הבושה, דלא בזיזה [רגילה?] עדיין עמו, ואפילו במ"ש רוב פעמים שאין בועלים". ואולי הושפעו בני פולין ממנהג טעות באשכנז לדחות את הבעילה בכמה לילות, כי סברו דטעמא איכא בזה, שלא יבעול בבהילות כגרגון באכילה ושאינו מדרך הצניעות ליקרב אליה עד שתהא רגילה עמו.

אפשרות נוספת להתהוותו של המנהג הזה היא, כי נשתלשל ממה שהיה נהוג בתקופה קדומה באשכנז: "באלו המקומות, חתן פורש מאשתו לאחר בעילה ג' לילות ולא יותר", וגדולי הדור "מנעו רבים מדבר זה". עי' ראבי"ה, סי' קצ"ב. ומנהג תמוה זה מקורו כנראה במה שמצינו בחבור הקדמון "חלוף מנהגים בין בני א"י ובין בני בבל", סי' ו': "אנשי מזרח אוסרין כלה על בעלה כל שבעת הימים, מפני שהיתה בתולה ונעשת נדה. אנשי א"י על שהוא מוציא דם בתולים בצער, מיד מותרת". בני אשכנז הראשונים נמשכו בהרבה מנהגיהם אחר בני א"י (עי' מה שכתבתי בפתיחה לחלק א' של ספרנו, עמ' 80-85), ולפיכך התירו דם בתולים, ובעלוה שנית לאחר ג' ימים. אולם כאשר מנעום חכמי הדור מבעילה שניה לאחר ג', העדיפו החתנים לוותר על בעילת מצוה בלילה הראשון, אולי משום שבתקופה זו כבר עשו נישואין בערבי שבתות ולא יכלו לבעול באותו לילה, ושמרו על הבעילה השניה שנשתרשה כמנהג ישן, והיינו זו לשאחר ג' ימים.

17. כן בשו"ע אה"ע סי' ס"ג סעי' א'.

ולילה שאחרי בעילת מצוה, קונה החתן דגים, ועושה סעודה²⁴, וקורא קרוביו ומחותניו²⁵, ומי שירצה, והיא לראי' שהיתה בתולה²⁶, כמו וראשה פרועה²⁷. וקורין לסעודה ההיא: וי"ש מול²⁸.

הגהות

ותבדוק כל שבעה¹⁸. ולא תתחיל למנות עד יום ו'¹⁹ לשמושה. ונוהג עמה ככל דיני גדה²⁰. ואם הכלה, או בעלת הבית שהיא אצלה בבית, אם אין לה אם, היא מראה בתוליה להרבני' ולאיוזו נשים זקנות צדקני', לראי' שהיא בתולה²¹. והכלה, אחר בעילת מצוה, אינה יוצאת מפתח ביתה, עד שבת הסמוך²², ואז הולכות לב"ה כליל ו', בפעם ראשון²³, ואח"כ הולכות למקום שתוצה כדרכה. ואם הוא בשבוע שחל בו פורים, הולכות לב"ה לקריאת המגילה, ולכל מקום שתוצה, כדלעיל בסי' (ר"ך) [רי"ח]. (ה). דגים. הרבה (ק). קרוביו ומחותניו ומי שירצה. קרוביו וקרובי הכלה, ותו לא (ק).

רדב"ז ח"א סי' קע"ה; סיפור מעשה שבתי צבי מאת ר' ליב ב"ר עוזר, ירושלים תשל"ח, עמ' 19.
22. עי' לעיל סי' רכ"ז והע' 22 שם.
23. עי' לעיל סי' רל"ג והע' 2 שם.
24. ברוקח סי' שנ"ד נאמר: "ביום שני של אחר נשואין רגילים לאכול דגים". ברמ"א, יו"ד, סי' שצ"א סעי' ב': "אותה סעודה של דגים שעושים לאחר הנישואין". ובשו"ת שער אפרים, סי' קי"ב: "ותוך שבעת ימי המשתה עשו סעודת דגים, כנהוג לעשות אחר בעילת מצוה". הקשר בין הדגים לבעילת מצוה מבואר בשו"ת הב"ח החדשות, סי' נ"ה: "דוקא ביום ב' שהוא לאחר הנישואין, שכבר בעל בעילת מצוה כליל ב', ולכך רגילין לאכול דגים, משום ברכה דדגים דאי' פ"ק דכתובות". הב"ח מרמז על דברי הגמ' בדף ה, א: "דתני בר קפרא, בתולה נשאת ברביעי ונבעלת בחמישי [רש"י: משתחשך ברביעי ותיכנס ליל חמישי], הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים [רש"י: פרו ורכו ומלאו את המים כו' (בראשית א)], אלמנה נשאת בחמישי ונבעלת בששי, הואיל ונאמרה בו ברכה לאדם".
25. מ"ש בב"ח, שם: "באותה סעודה כליל ב' אין עושין סעודה כ"א לקרובים, וכולם יושבין בבית חורף וסועדין ביחד אצל חתן". כונתו ליום ב' שלפני בעילת מצוה.
26. כמבואר בגמ' הנ"ל שהיו מדקדקין שתחול ברכת דגים על בתולה דוקא.
27. עי' כתובות טו, ב. השוה למנהג להוליך הסבלונות בגלוי, לעיל סי' ר"ל (הע' 11), ולהלן פרק "קצת טעמים" (הע' 48).
28. Fisch Mahl, סעודת דגים. בניקולשבורג היה

18. כן בשו"ע אה"ע סי' ס"ג ויו"ד סי' קצ"ג.
19. אולי צ"ל יום ה'. עי' שו"ע ואחרונים שם, וש"ך סי' קצ"ו ס"ק כ'.
20. לענין הרחקה, ועי"ש.
21. הברייטא כתובות יב, א אומרת: "ביהודה בראשונה היו מעמידין להם שני שושבינין אחד לו ואחד לה כדי למשמש את החתן ואת הכלה בשעת כניסתן לחופה". פירש"י: "למשמש, לפשפש ולמשמש במעשיהן באותו הלילה שלא יקלקלו זה את זה כמעשיהם בתרמית, שלא יראה זה דם בתולים ויאבד, וזו לא תביא מפה שיש עליה טיפי דמים". ועי' שו"ע אה"ע סי' ס"ח סעי' ב'. המנהג להביא מפה שיש עליה טיפי דמים היה רגיל גם בארצות אירופה. בשו"ת מהר"י מינץ, סו"ס ו', נאמר: "מנהג פה ק"ק פדואה לקחם בראש עם שאר נשים גבירות ונכבדות להראות להם דם בתולות". בשו"ת פנים מאירות, ח"א, סי' ה' נאמר: "ביום א'... נתייחד עם הכלה, וביום ב' הוציאה את הכלה הסדין ששכבו עליו, ופרש' השמלה ונאמרה אלה בתולי בתה". ובשו"ת מאמר מרדכי (הלברשטט), סו"ס נ"ז: "באת אחותו של הבעל לשאול את אם הכלה על דם בתולי כדי להראות ג"כ לנשים אחרים, ע"פ המנהג, ודחה אותו באיזה אמתלא... ולא חשו הקרובים של הבעל... כי גם אצל אחרי' אודמן שלא שלחו הדם בתולי' להראות לנשי אחרים באשר שלא מנהג קבוע הוא אלא למהדרין". ובשו"ת נודע ביהודה, תנינא, אה"ע סי' נ"ב: "ובשחרית הודיעה האשה הנ"ל לאמה ששכב עמה באותו הלילה, ולקחה אמה הסדין והלכה להרב לבדקו, אם ימצא על הסדין דם בתולים, ולא מצא הרב בסדין שום מראה דם... ועי' שו"ת

ר"ה נשואי אלמן ואלמנה¹, אין כלי זמר², ואין שם סבלונות³, ואין שם מאיי"ן⁴.

הגהות

נשואי אלמן ואלמנה. בחור שנשא אלמנה או גרושה, אין שם מייאן⁴, והבחור אין נותן סבלונות לאלמנה או לגרושה, והיא נותנת סבלונות לו, ואין קוראין ולעכט"י⁶, וגם אין קוראין איין וורפין⁷, ובשעת החופה לוקחין מקידה של חרס ושוכרו ע"ג הקרקע⁵, והאלמנה לובשת בשבת שפינהולץ עטיפתה, דהיינו השטורץ שלה, איבר דעץ פוישט⁸. ואחר השבת אינה הולכת לב"ה עד שחרית ביום שאחר החתונה⁹. בשבת שפינהולץ אין הרבנית יושבין אותה על הכסא להלבישה¹⁰, ואין עושין סעודת וי"ש מו"ל¹¹. בשעת החופה יש לה העטיפה, שקורין שטורץ, על השלייאר¹². ותכף כבואה לבית, טרם שיושבת לאכול התרנגול עם החתן, הנשים לוקחין השטורץ מעל ראשה, ויושבת בשלייאר לאכול התרנגולת עם החתן. ושאר המנהג כמו נישואי בחור ובתולה דלעיל. אלמון הנושא בתולה, אין הבתולה נותנת לו, אבל הוא נותן סבלונות לה, ושאר כל המנהג כמו בחור ובתולה דלעיל (ה ב).

בחור שנשא אלמנה, ואלמן שנשא בתולה, הבחור נוהג בפני עצמו מנהג בחור שנשא בתולה, והבתולה נוהגת בפני עצמה כאילו נשאה בחור¹³.

4. עי' לעיל סי' רל"א. וכתוב בשו"ת חת"ס, אה"ע ח"א סי' צ"ח: "באלמנה... ליכא מאיי"ן באשכנז". והעיר על כך בשו"ת מנחם משיב (קירשבוים), ח"ב, סי' כ' (עמ' 92): "ואפשר היי"ט דמנעו מלעשות מאיי"ן באלמנה, משום דאמרי' (כתובות יז, ב) ארמלתא לית לה כיסני". כונתו לדברי הגמ' שם: "ארמלתא מאי נרש"י: מה סימנין עושים לאלמנה להודיע שאלמנה נישאת] תאני רב יוסף, ארמלתא לית לה כיסני נרש"י: אין לה קליות וזה סימנה". בשו"ת יד הלוי, ח"ב, סי' ס"ג כתוב שאלמן הנושא בתולה עושין מאיין.

5. עי' לעיל סי' רל"א בהגהה והע' 111-114 שם.
6. עי' לעיל סי' רל"א הע' 47 שזה מנהג קליעת שערות, ושייך רק בבתולה ולא באלמנה שחייבת לכסות שערותיה גם קודם חופתה.

7. עי"ש הע' 54.

8. עי' לעיל סי' רכ"ז והע' 39-41 שם.

9. עי"ש והע' 21-23 שם.

10. עי"ש והע' 44 שם.

11. עי' לעיל סו"ס רל"ד.

12. כדרך האלמנות, עי' לעיל סי' רל"א הע' 43. וכתוב בחידושי החת"ס עמ"ס כתובות, מהד"ק, דף יז, ב ד"ה דרדוגי: "בנשואי אלמנה שיש לה צד אבילות על בעל נעורי... המנהג במדינות אלו שהאלמנה אינה נכנסת לחופה בתכשיטים".

13. במהרי"ל ה' נשואין כתוב: "אם הוא בחור והיא אלמנה או אלמן נשא בתולה, יש להן כל דין בחור

מנהג לעשות "פיש מאהל" ביום החופה. עי' תקנות ניקולשבורג, עמ' 65. והשוה ל"מילך מול", סעודת חלב ודגים ביום הסבלונות, לעיל ריש סי' ר"ל. אחרי סעודה זו לא עשו עוד סעודות לכבוד חתן וכלה, אע"פ שלא כלו עדיין ז' ימי משתה. כך כתוב בים של שלמה, כתובות פ"א סי' י"ב: "במדינת הללו דלא נהיגי כל ז' ימי המשתה... האידנא בוודאי שערבה כל שמחה וקושי הגלות וצער המחיה". ובמנהגים שבסוף לבוש או"ח סעי' ל' נאמר: "אין נוהגין עכשיו במדינות אלו למלאות שבעה ימי משתה בנישואין... וכשעושין חופה ביום ה'... נוהגין לעשות סעודות עד אחר השבת". וכן מבואר בשו"ת הב"ח החדשות הנ"ל. בשו"ת כנסת יחזקאל, סי' נ"ט, הובא המנהג לעשות שבעה ימי משתה כמנהג במדינת איטליא. ועי' להלן סי' רל"ה הע' 82.

סימן רלה

1. הוא הדין מגרש וגרושה, עי' בהגהה שלפנינו, אלא שרגילים חכמים לקרוא לכל אלה בשם אלמן ואלמנה. ועי' שו"ע אה"ע סי' ס"ז סעי' ב'; משנ"ב סי' של"ט ס"ק ל"ב.

2. המקור לזה הוא כנראה בגמ' כתובות טז, ב: "רקדו לפני נרש"י: אם יש עדים שרקדו לפני ביום נישואיהן שחקו לפני העבירו לפני כוס של בשורה או מפה של בתולים, אם יש לה עדים באחד מכל אלו כתובתה מאתם". משמע מדברי הגמ' שלפני אלמנה אין רוקדים ושוחקים ביום נישואיה.

3. עי' לעיל סי' ר"ל.

ולוקחין מקידה של חרם, במקום הצנצנת בברכת האירוסין וזורק ומשבר אותו על הארץ.⁵

אה"ח 1234567

הגהות

האלמן יושב ביום החתונה במקום מושב החתן, ומשימין לפניו י"ב נירות כשאר חתן, אבל מתפלל ומניח תפילין¹⁴. וכן ראיתי שנוהג היה כן הרב מוהר"ר שמשון נר"ו¹⁵, כשנשא אשתו שניי' מרת פיגא¹⁶, ביום ג' ד' חשון תכ"ג¹⁷. ובליילה שאחר החתונה, דהיינו בקרובים מו"ל¹⁸, אוכלין שם הבנים והבנות של חתן וכלה. וכן היו נוהגים בני הרב מהרר"ש הנ"ל, ובני הרבנית פיגא הנ"ל, שהיו אוכלין בסעודת קרובים מו"ל ובסעודת שענ"ק וויי"ן¹⁹. וגם האלמנה אינה יוצאת מפתח ביתה, גם לא לבית הכנסת, עד ליל כניסת שבת שאחרי החתונה⁹.

בנים ובנות, של האלמן או האלמנה, ביום חופת אביהם או אמם, אינן הולכים לבית הכנסת, כל שכן לחופה, ואינם באים לסעודת נשואין. וביום שלאחר החופה, באין לב"ה, ונכנסין ויוצאין אצל אביהם ואמם, ואוכלין שם (ה).

ואין שם טבלונות. ומ"מ החתן והכלה סועדים ביחד בלילה שלפני החתונה עם ב' או ג' אנשים ונשים (ה).

ואין שם מאיי"ן. ואין הקרובים לובשים סרביל דשבת בבה"כ (חות יאיר).

עברו עלי מקודם נלאיתי לכותבן כי יאריך הסיפור במגילה עפה כפולה, כללא דמילת' ערבה כל שמחה אצלי ונתקיים בי בע"כ אתה חי". מסגנון הדברים נראה שאותן תלאות נוראות אינן טרדות החתונה, אלא דברים ש"עברו עלי מקודם", ומסתבר שמתכוין בזה לפטירתה של אשתו השניה, מרת פיגא במגיפה, בחודשים שקדמו לנשואיו השלישיים "למז"ט". (ה) בשו"ת חוט השני, סי' פ"ו, פונה ר' שמשון אל החו"י בתואר "ר"מ ואב"ד", הוי אומר שזו נכתבה לכל המוקדם בשנת תכ"ז בה עלה החו"י על כס רבנות קובלנץ (עי' ד' קאופמן, רי"ח בכרך, עמ' 47). והנה בתשובה זו חוזר האב ומדבר על היותו "טרוד בעניני החתונה". הרי זו חתונה שלו שהתקיימה אחר פטירת הרבנית פייגא. ור"י שמש מזכיר כאן בנים ובנות של ר' שמשון שהיו נוכחים בנשואיו עם מרת פיגא. החות יאיר שהיה בנו היחיד של ר' שמשון, היה לכאורה בין המשתתפים בחתונה זו, ואילו בתשובה הנ"ל סי' צ"א, תוהו ר' שמשון אם בנו החות יאיר יודע כלל על נשואיו. (ז) העובדה שאשה שלישית של ר' שמשון אינה נזכרת בספר הזכרת נשמות של וורמיישא וכדומה, אינה ראייה לסתור. אפשר שאחרי פטירת ר' שמשון עזבה את המקום, ולא השאירה אחריה קרובים בקהלה, שישלמו עבור הזכרת נשמתה. עי' להלן סי' רמ"ח בהגהה.

18. עי' לעיל סי' רל"ב.

19. עי' לעיל סי' רל"ד.

ובתולה". וכוונת הדברים שם מתבארת בדברי ר"י שמש פה, שלבחור והבתולה מבין בני הזוג יש להם בפני עצמם דין בחור ובתולה. ועי' לעיל סוף הע' 4 וסי' רל"א הע' 31.

14. עי' לעיל סי' רל"א והע' 30 שם.

15. ר' משה שמשון בכרך, אב"ד וורמיישא.

16. אלמנת ר' משה ירמיה נארול, אב"ד קרמניץ ומיץ.

17. כן על מצבת מרת פיגא (לוויזוהן, נפשות צדיקים, מס' 34): "ובחשון תכ"ג נישאת להרב מהר"ר שמשון דרשן אב ב"ד דקהלתינו". אולם בשו"ת חוט השני, סי' צ"א כותב ר' שמשון לבנו החות יאיר: "ואפשר כבר נודע לך שהיה נשואין שלי למז"ט יום ה' טו"ז שבט". ועל סתירה זו העיר פרופ' זימר (במקום הנ"ל סי' רל"א הע' 13), עמ' מט, ונשאר בצ"ע. אכן רגלים לדבר שבתשובה הנ"ל מדבר ר' שמשון על זיווג שלישי. א) הרבנית פיגא נפטרה בו' אב תכ"ו ואילו ר' שמשון נפטר ער"ח אייר ת"ל, הוא חי איפוא ארבע שנים אחריה. ב) בשנת תכ"ג לא חל ט"ז שבט ביום ה' אלא ביום ו'. ג) בשנה שלאחר פטירת מרת פיגא, שנת תכ"ז, חל ט"ז שבט ביום ה' (וכן בשנת ת"ל). ד) ר' שמשון כותב בתשובה הנ"ל: "כתבך הנכתב כ"ח טבת קבלתי ח' שבט, ומרוב טרדות מחמת חתונתי לא יכולתי להשיב לך אז, ואפשר כבר נודע לך שהיה נישואין שלי למז"ט יום ה' ט"ז שבט, וכמה הרפתקאות ותלאות